

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İMAM ŞAFİİ'YE GÖRE SAHABE KAVLİNİN KAYNAK DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Taha NAS

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı : İSLAM HUKUKU

Bu tez .. / .. / 2001 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

İslam düşüncesinin teşekkül ettiği ilk asırlar, giderek araştırmacıların daha fazla ilgisini çeker hale gelmiştir. Bu bağlamda, gerek İslam dünyasında gerekse Batı'daki oryantalist çevrelerde üzerinde durulan konulardan birisi, İmam Şafii'nin İslam düşüncesinde oynadığı rol meselesidir.

Bugüne kadar yapılan araştırmalar İmam Şafii'nin sadece bir fıkıh mezhebinin kurucusu olmadığını, bilakis onun İslam düşüncesindeki etkisinin çok daha geniş ve derin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu etki hadis ve fıkıh alanlarında görülmekle birlikte en derin etkisinin hukuk metodolojisi alanında olduğu yaygın bir kanaat olarak benimsenmektedir.

İmam Şafii'nin kendisinden sonrakilere olan etkisi, hukuk metodolojisini eserlerinden tesbit etme imkanına sahip olmamız ve "sahabe kavli" ile ilgili usulcüler arasında görüşü en çok tartışılan kişi olması nedeniyle onun sahabe kavline bakışını araştırmayı tez konusu olarak tercih ettik.

Amacımız Şafii'nin "sahabe kavli"ni hüccet kabul edip etmediğini, fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgili eserlerinden tesbit etmek ve onun bu konudaki görüşlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Tezimi hazırlamamda görüşlerine başvurduğum, yapıcı tenkitleriyle bana yol gösteren değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah ÖZCAN'a, tez konusunun belirlenmesi ve tamamlanmasında bana yardımcı olan hocalarıma, arkadaşlarıma ve tezi değerlendiren kıymetli jüri üyesi hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Taha NAS
Sakarya - 2001

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VI
I	
GİRİŞ.....	1

1.İMAM ŞAFİİ.....	1
1.1.İmam Şafii'nin Hayatı.....	1
1.2.İmam Şafii'nin Eserleri.....	3
1.3.İmam Şafii'nin Yaşadığı Devre Genel Bakış.....	5
1.3.1.Siyasi Bakımdan.....	5
1.3.2.İlmi Bakımdan.....	6
1.4.İmam Şafii'ye Göre Hukukun Kaynakları.....	7
1.4.1.İmam Şafii'nin Eserlerinde Hukukun Kaynaklarını Tasnifi.....	7
1.4.2.İmam Şafii'nin Fıkında Esas Aldığı Kaynaklar.....	9
1.5.1.Kitab.....	9
1.5.2.Sünnet.....	11
1.5.3.İcma.....	14
1.5.4. Kıyas.....	16
1.4.3.İmam Şafii'nin Benimsemediği Kaynaklar.....	18
1.4.3.1.İstihsan.....	18
1.4.3.2.Medine Halkının Uygulamaları.....	19
2.SAHABE KAVLİ.....	21
2.1.Sahabe Hakkında Genel Bilgi.....	21
2.1.1.Sahabe Kavramı.....	21
2.1.2.Sahabenin Özellikleri.....	23
2.1.2.1.Sahabenin Fazileti.....	23
2.1.2.2.Sahabenin Adaleti.....	26
2.2.Sahabe Kavli	28
2.2.1.Sahabe Kavlinin Anlamı.....	28
2.2.2.Sahabe Kavlinin Çeşitleri	29
2.2.2.1.Sahabe İcmaı.....	29
2.2.2.2.Sahabenin İhtilafı.....	29
2.2.2.3.Bir Sahabinin Meşhur Olan ve Muhalifi Bulunmayan Kavli.....	30
2.2.2.4.Bir Sahabinin Diğer Sahabiler Arasında Meşhur Olmamış Kavli.....	31
2.2.3.Sahabe Kavlinin Değerlendirilmesi.....	31
2.2.3.1.Sahabe Kavlini Delil Olarak Kabul Edenler ve Gerekçeleri.....	31
2.2.3.2.Sahabe Kavlini Delil Olarak Kabul Etmeyenler ve Gerekçeleri.....	34
2.2.3.3.Kıyasa Aykırı Sahabe Kavlini Delil Kabul Edenler ve Gerekçeleri.....	37
3.İMAM ŞAFİİ'YE GÖRE SAHABE KAVLİ.....	39
3.1.İmam Şafii'nin Sahabe Kavli Bağlamında Kullandığı Kavramlar.....	39

3.1.1.Kavlu's-Sahabi.....	39
3.1.2.Eser	39
3.1.3.Haber.....	40
3.1.4.Diğer Kavramlar.....	40
3.2.İmam Şafii'ye Göre Sahabe Kavlinin Hücciyeti.....	41
3.2.1.Eski Mezhebi (Kavl-i Kadîm).....	41
3.2.2.Yeni Mezhebi (Kavl-i Cedîd).....	43
3.3.İmam Şafii'nin Sahabe Kavlinin Hukukun Kaynakları Arasındaki Yeri ve Bunlarla İlişkisi.....	45
3.3.1.Sahabe Kavli – Kitab İlişkisi.....	47
3.3.1.1.Kur'an'ın Sahabe Kavliyle Tahsis veya Takyid Edilmesi.....	48
3.3.1.2.Sahabe Kavlinin Kur'an'ı Muhtemel Manalarından Birine Hamletmesi...49	
3.3.1.3.Sahabe Kavliyle Kur'an'ın Tefsir Edilmesi.....	49
3.3.2.Sahabe Kavli – Sünnet İlişkisi.....	50
3.3.2.1.Sünnetin Sahabe Kavliyle Tahsis veya Takyid Edilmesi.....	50
3.3.2.2.Muarız İki Hadisten Birinin Sahabe Kavliyle Tercih edilmesi.....	52
3.3.3.Sahabe Kavli – İcma İlişkisi.....	53
3.3.4.Sahabe Kavli – Kıyas İlişkisi.....	54
3.3.4.1.Kıyaslardan Birinin Sahabe Kavliyle Tercih Edilmesi.....	55
3.3.4.2.Bir Hususun Sahabe Kavline Kıyas Edilmesi.....	57
3.4.İmam Şafii'ye Göre Sahabe Kavlinin Çeşitleri ve Kaynak Değeri.....	57
3.4.1.Sahabe İcmaı.....	57
3.4.2.Meşhur Olan ve Muhalifi Bulunmayan Sahabe Kavli	58
3.4.3.Meşhur Olmayan ve Muhalifi de Bilinmeyen Sahabe Kavli.....	60
3.4.4.Sahabenin İhtilafına İmam Şafii'nin Yaklaşımı.....	61
3.4.4.1.Kur'an veya Sünnete Uygun Olan Sahabe Kavlini Tercih Etmesi.....	62
3.4.4.2.İcma'a Uygun Olan Sahabe Kavlini Tercih Etmesi.....	64
3.4.4.3.Kıyasa Uygun Olan Sahabe Kavlini Tercih Etmesi.....	64
3.4.4.4.Halifelerin Görüşünü Tercih Etmesi.....	65
3.4.4.5. Bir Konuda İhtisası İle Tanınan Sahabenin Kavlini Tercih Etmesi.....	67
3.4.4.6.Sayıcı Çok Olan Tarafın Görüşünü Tercih Etmesi.....	69
3.4.4.7.Senedi Muttasıl Olan Sahabe Kavlini Tercih Etmesi.....	70
3.5.Bazı Münferid Meseleler.....	70
3.5.1.Kıyasın Cari Olmadığı Alanlarda Şafii'nin sahabe kavline bakışı.....	70
3.5.2.Kıyasın Desteklediği Sahabe Kavli	72
3.5.3.İmam Şafii'nin Hz. Ali'nin Kavline Bakışı.....	74
3.5.4.Şafii'nin İttiba ve Taklidden Maksudı.....	75

3.5.4.1.İttiba Kavramı.....	75
3.5.4.2.Taklidden Maksadı.....	77

SONUÇ.....	7
9	
BİBLİYOGRAFYA.....	81
ÖZGEÇMİŞ.....	85

KISALTMALAR

b.	: İbn (Oğul)
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Baskı tarihi yok
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
v.b.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Basım yeri yok

ÖZET

“İmam Şafii’ye Göre Sahabe Kavlinin Kaynak Değeri” isimli bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm İmam Şafii’nin hayatı, eserleri, yaşadığı devrin siyasi ve ilmi bakımdan değerlendirilmesi, fıkhında esas aldığı kaynaklar ile benimsemediği yöntemler hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde “Sahabe Kavli” kavramı üzerinde durulmuş; sahabe, sahabe kavli ve çeşitleri hakkında bilgi verilerek fakihlerin bunların kaynak değerine dair görüşleri ve gerekçeleri serdedilmiştir.

Üçüncü bölümde “İmam Şafii’ye Göre Sahabe Kavli” incelenmiş, onun bu anlamda kullandığı kavramlar üzerinde durulmuş, eski ve yeni mezhebi çerçevesinde sahabe kavlinin hüccet oluşu, Kur’an, sünnet, icma ve kıyasla irtibatı örnekleriyle açıklanmıştır.

Yine bu son bölümde Şafii’ye göre sahabe kavlinin çeşitleri ve her birisinin hükme kaynak oluşu, kıyastan önce gelen bir delil olup olmadığı, sahabenin ihtilaf ettiği konularda hangi ölçülere göre tercihte bulunacağı izah edilmiştir.

Son olarak da onun ittiba ve taklidden maksadının ne olduğu fıkhındaki ifadelerinden çıkarılarak açıklanmıştır.

SUMMARY

This study named “The value of Sahabe’s words/sayings as a source according to Imam Şafii” consists of three main parts.

In the first part, information about Imam Şafii’s life, books evaluation of political and scientific condition of his age/time, is given.

In the second part, the term “Sahabe’s words/sayings” is explained, information about Sahabe, sahabe’s words/sayings and their classification is given, and the opinions of experts in the canon law of Islam and their reasons are given.

In the third part “Sahabe’s words/sayings according to Imam Şafii” , the terms used by him in the same meaning are searched, and the usage of Sahabe’s words/sayings as clues/arguments, and their relations with Quran, Sunnah, Icma’ (consensus of scholars), Kıyas (comparison) is explained with examples.

Again in the same last part the types of Sahabe’s words/sayings according to Imam Şafii, being source for the judgement for each one , the existence of any cluebefore the kıyas (comparison), the way of preference in which the Sahabes disagree are explained.

Finally, what he meant by ittiba’ (annexation), and taklid (tradition) is explained by his expressions in his canon of law (fıkh).

GİRİŞ

1.İMAM ŞAFİİ

1.1.İmam Şafii’nin Hayatı:

Ebu Abdillah Muhammed b. İdris eş-Şafii, hicri 150’de Gazze’de (Bayhakî, I:73; Ebu Nuaym, IX:67; İbnu’l-Esîr, VI:359; Razi/a, 35), bir başka rivayete göre Gazze’ye altı mil uzaklıktaki Askalan’da doğmuştur. (Beyhaki, I:74-75; Ebu Nuaym, IX:67) Soy

bakımından babası, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dedelerinden Haşim'in kardeşi Muttalib'e, annesi ise Ezd kabilesine, bir kısım nakillere göre de Hz. Ali ailesine mensup olduğu bildirilir. Dolayısıyla baba tarafından Kureyş'ten olduğu kesindir. Filistin'e yerleşmiş fakir bir ailede yetişmiş, babası o henüz küçükken vefat etmiştir. (Ebu Zehra, 18-21) Şerefli nesebi kaybolmasın diye annesi onu alıp Mekke'ye götürmüştür. (Beyhaki, I:74)

Ancak Mekke, değişik kabile ve milletlerin uğrak yeri olduğundan orada fasih Arapça'yı öğrenmek zordu. Çölde yaşayan kabileler ise Arap dilinin bütün inceliklerini muhafaza etme imkanlarına sahiptiler. Bu nedenle Şafii, çölde yaşamını sürdüren Hüzeyl kabilesine gidip dilini ve kültürünü ilerletmeye çalışır. Onların şiirlerine ve hikayelerine o kadar vâkıf olur ki, Arap dili ve edebiyatında zirvede bulunan Esmâî, "Hüzeyl kabilesi şiirlerini Muhammed b. İdris adında Kureyşli bir genç sayesinde düzelttim" der. (Ebu Zehra, 22-23)

Arapça ve şiir üzerinde çalışan Şafii, hocası Müslim b. Halit ez-Zencî'nin tavsiyesiyle fıkha yönelmiştir. (Nevevî, I:24) Bu arada Süfyan b. Uyeyne, Fudayl b. İyâd gibi devrin meşhur alimlerinden dersler almış, bir süre sonra da ez-Zencî fetva konusunda ona icazet vermiştir. (İbnu'l-Cevzî, II:250)

İmam Şafii güçlü bir zekaya sahipti. Ebu Ubeyd, "Şafii'den daha zeki kimseyi görmedim", demiştir. (Ebu Nuaym, IX:94) Yedi yaşında Kur'an-i Kerim'i on yaşında da İmam Malik'in Muvatta adlı eserini ezberlemiştir. (İbn Kesir, 72)

Daha sonra Mekke valisinden bir tavsiye mektubuyla Medine'ye giderek Malik b. Enes ile irtibat kurar ve ezberindeki Muvatta'yı ona arzeder. (Zehebî, X:7) Şafii, Malik'in Muvatta'nı başkalarına aktarmaya ehliyet kazandıktan sonra ondan fıkıh almaya, onun fetva verdiği meseleleri öğrenmeye ve vefat edinceye kadar ondan ders almaya devam eder. (Ebu Zehra, 25) Ayrıca burada İbrahim b. Ebi Yahya ve Abdülaziz ed-Derâverdî'den de dersler alır. (Zehebî, VIII:366)

İmam Malik vefat ettiğinde Şafii fakir idi ve geçimini sağlayacak bir iş ihtiyacı vardı. Bu sırada Yemen valisi Medine'ye gelmişti. Kureyş'ten bazıları ona Şafii'yi

beraberinde Yemen'e götürmesini söyler. Vali bunu uygun bularak Şafii'yi beraberinde götürür (Razî/a, 38) ve orada Necran valisi olur. (Beyhakî, I:106; İbn Kesir, 78)

Ancak çekemeyenler İmam Şafii'yi Hz. Ali'nin taraftarları ile beraber hareket ediyor diye Harun Reşid'e şikayet eder. Şafii bu olayı şöyle anlatır: “Sonra hasetçiler beni Harun Reşid'e şikayet ettiler. Yemen'de onun bir komutanı vardı. Harun Reşid'e bir mektup yazar ve onu Aleviler konusunda uyarır. Bu mektupta, Şiilerle birlikte adı Muhammed b. İdris eş-Şafii olan bir kişinin bulunduğunu ve bir savaşçının kılıcıyla yapamadığını bunun diliyle yaptığını söyler.” Bu yüzden Harun Reşid, Ali taraftarları ile birlikte İmam Şafii'nin de Irak'a getirilmesini emreder. (Razi/a,39)

Bağdat'ta Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile Harun Reşid huzurunda yaptığı ilmi görüşmede ehliyetini ispat ettiğinden serbest bırakılmıştır.(İbn Kesir 89-90) Burada İmam Muhammed'den Irak fikhını öğrenmiş (İbn Kesir, 79) ve böylece re'y ile hadis fikhını karşılaştırma imkanı bulmuştur. İsmail b. Uleyye ve Abdülvahhab es-Sakafi gibi ilim erbabıyla görüşmüştür. Burada iki yıl kalmış ve eski mezhebini içeren “el-Hücce” adlı eserini de yazmıştır. (Razî/a, 39)

İbn Muhammed ez-Ze'ferânî'nin ifadesine göre, Şafii hicri 197 yılında tekrar Mekke'ye gitmiş ve burada bir yıl kalmış, hicri198'de ise yeniden Bağdat'a dönmüştür. (İbn Asâkir, LI:280) Birkaç ay burada kaldıktan sonra Mısır'a gitmiş ve vefat edinceye kadar burada yaşamıştır. (İbn Kesir, 83; Razî/a, 39)

İmam Şafii birçok seyahat yapmış, gittiği yerlerdeki bilginlerden faydalanmış, kendisinden de oradakiler istifade etmişlerdir. Irak ve Mısır'da uzun süre kaldığı için daha çok bu iki bölgede talebesi olmuştur. Talebesinin bir kısmı zamanla “müstakil müctehid” olmuş, bir kısmı ise ona bağlılığını devam ettirmiştir. Bunların belli başlıları şunlardır. Iraklı talebeleri: Ebu Sevr, Davud b. Ali, Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Muhammed ez-Ze'ferânî, Ahmed b. Ömer b. Sürayc, Ahmed b. Ebi Ahmed et-Taberâni ve İbn Cerir et-Taberî'dir. Mısırlı talebeleri: Yusuf b. Yahya el-Buveytî, İsmail b. Yahya el-Müzenî, er-Rabi' b. Süleyman el-Murâdî ve Harmele b. Yahya'dır. (Razi/a, 47; Karaman, 219-221)

İmam Şafii, miladi 820 tarihine rastlayan hicri 204 yılında, 54 yaşında iken Fustat'ta vefat etmiştir. (İbnü'l-Esir, VI:359; Ebu Nuaym, IX:67)

1.2. İmam Şafii'nin Eserleri

Bir çok eserin müellifi olan Şafii, bunların bir kısmını bizzat kendisi yazmış, bir kısmını da öğrencilerine yazdırmıştır. (Ebu Zehra, 154-156) Bazen de Şafii'nin bulunduğu topluluklarda fıkıhçılarla yaptığı tartışmalar daha sonraları öğrencileri tarafından yazılarak meydana getirilmiştir. (Şafak, 101)

İmam Şafii'nin eserleri de mezhebi gibi ikiye ayrılır. Eski (kadîm) mezhebini içeren eserler, bunları Bağdat'ta imla etmiştir. Bunlar el-Hucce adı altında büyük bir cild olup günümüze kadar gelmemiştir. (Ebu Zehra, 142, 151-152; Şafak, 104)

Şafii'nin yeni (cedîd) mezhebini içeren eserleri ise Mısır'da yazdığı eserlerdir. Beyheki bu eserlerin 128 tanesini sayarak Şafii'nin eserlerinin sayısının 140 küsüre ulaştığını zikreder. (Beyhakî, I:246-254) Ancak bu eserlere bakıldığında çoğunun el-Ümm'de "kitap" diye zikredilen bölüm başlıkları ile aynı olduğu görülür. Zaten İbn Hacer de bütün bunları ayrı birer eser olarak zikretmemiş, bunlardan sadece ondört tanesini müstakil eser olarak kaydetmiştir. (İbn Hacer, 154-155) Fuat Sezgin ise bu eserlerden 17 tanesini müstakil eser olarak zikreder. (Sezgin, I:184, 3.cüz) Bu eserlerinin belli başlılarından birkaç tanesi hakkında bilgi vereceğiz.

a) Er-Risale: Şafii bu eserini birincisi Bağdat'ta, ikincisi Mısır'da olmak üzere iki defa kaleme almıştır. (Razî/a, 147) Tercihe şayan görüş eserin Rebi' b. Süleyman'a yazdırılmış olmasıdır. (Şafii/b, 12 (Muhammed Şakir, Risale Mukaddimesi)) Bize kadar ulaşan ilk fıkıh usulu kitabı Şafii'nin er-Risale'sidir. Şafii bu eserinde genellikle beyanın keyfiyeti, Kur'an'ın umumu, hususu, zahiri, Sünnetin Kur'an'ı tahsisi, Sünnete uymanın farziyeti, nasih-mensuh, icma, haberi vahidin hücciyeti, kıyas, icihad, istihsan, ihtilaf ve sahabe kavli hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. (Şafii/b, 11-323)

b) El-Ümm: Şafii bu eserinde sadece meseleleri ve icihadlarını sıralayıp geçmez; muhaliflerin icihad ve delillerini de geniş bir şekilde verir ve uzun münakaşalar açarak kendi icihadını müdafaa eder. Şafii bu eserin bazı bölümlerini bizzat kendisi yazmış, bazı bölümlerini de talebelerine yazdırmıştır. Talebesi Rebi' b. Süleyman bunu ondan nakletmiştir. (Ebu Zehra, 154-158)

Şafii'nin diğer bazı kitapları da el-Ümm'ün içinde basılmıştır. 1-İhtilafu'l-İrakiyyeyn (VII:162-250), 2-İhtilafü Ali ve Abdullah b. Mes'ud (VII:251-306), 3- İhtilafü Malik ve's-Şafii (VII:307-459), 4-Cima'u'l-İlm (VII:460-483), 5-İbtalü'l-İstihsan (VII:487-500), 6-Er-Redd alâ Muhammed b. Hasen (VII:501-543), 7-Siyeru'l-Evza'î (VII:552-604). 8-İhtilafu'l-Hadis (IX:525-647), 9-Müsnedü'l-İmami's-Şafii (IX:353-520)

c) Ahkamü'l-Kur'an: Bu konuda yazılan ilk kitaptır. Fıkhın muamelât kısmına dair soru ve cevapları içine almaktadır. (Katib Çelebi, I:20) Bu eser Ahmed b. Huseyn el-Beyhaki tarafından cem' edilmiş ve 1990'da Beyrut'ta Abdulğani Abdulhâlik'in tahkiikiyle, "Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî" adlı yayınevi tarafından basılmıştır.

d)İhtilafu'l-Hadis: Sahasında yazılan ilk eserdir. (Şafak, 104-105) Hadisleri ele alışı, te'vili ve tercihi açılarından bu eser aynı sahada daha sonra yazılan eserlere örnek olmuştur. Bu eserde de bir çok hadis usulu kaidesi yer almaktadır. (Nazlıgül, 62)

e)Cima'u'-İlm: Bu eser geneli itibariyle âhâd haberin tasnifi, hukukta delil olabileceği ile icmanın mahiyeti üzerinde durmaktadır.

Ayrıca; **es-Sünenü'l-me'sûre, el-Fıkhü'l-ekber ve Divanu's-Şafii** adlı eserleri vardır.

1.3. İmam Şafii'nin Yaşadığı Devre Genel Bakış

İmam Şafii Abbasilerin ikinci halifesi Ebu'l-Cafer el-Mansûr'un halifeliği döneminde dünyaya gelmiştir. Sonra sırasıyla el-Mehdî, el-Hâdî, Harun er-Reşid, el-Emin ve el-Me'mûn dönemlerinde yaşamıştır. Yetişme ve olgunluk çağının büyük bir kısmını

Harun Reşid, el-Emin ve el-Me'mûn dönemlerinde yaşadığından bu dönemin siyasi ve ilmi durumunu kısaca özetlemek istiyoruz.

1.3.1. Siyasi Bakımdan¹

Halife Harun Reşid dönemi, Abbasilerin en istikrarlı ve en parlak dönemlerinden biridir. O, ilme düşkün, alime saygılı ve halka karşı adaletli olan bir halifedir. Onun zamanındaki refah ve gelişme ilim üzerinde de etkili olmuştur. Ancak bu dönemin olumlu tarafları yanında, onun uğraşmak zorunda olduğu olumsuzluklar, muhalif siyasi faaliyetler ve isyanlar da vardır.

Bu dönemde Abbasiler, İran ve Horasan bölgesinde görülen Hz. Ali evlatlarını iktidara getirme çabalarını bertaraf etmeye çalışmışlardır. Zira Abbasilerin siyasi alanda, çok çekindikleri ancak ortadan kaldıramadıkları rakipleri olan Ali evladı vardır. Bunlar, Peygamber'in gerçek varislerinin kendileri olduğunu ve Emevilerde olduğu gibi Abbasilerin de iktidar haklarını ellerinden aldıklarını iddia ediyorlardı.

Bu yüzden Abbasiler, bu siyasi rakiplerinin en küçük hareketlerini bile şiddetle bastırmıştır. Bu hareketler İran bölgesinde yoğun olmakla birlikte Yemen'de de vardı. Nitekim İmam Şafii'nin de Yemen'de iken Alevilikle suçlandığını ve Bağdat'ta halife tarafından sorgulandığını, Şafii'nin hayatı bölümünde aktarmıştık. (Ebu'l-Fidâ, I:314-322; İbnu'l-Esîr, VI:135-210)

Bu dönemde meydana gelen önemli hadiselerden biri de şehzadeler el-Emin ile el-Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesidir. Harun Reşid, oğulları Emin, Me'mûn ve Mu'temin'i sırasıyla veliaht tayin etmişti. Ancak Emin, Me'mûn'u veliahtlikten azlederek yerine küçük yaştaki oğlunu veliaht tayin eder. Bu yüzden aralarında çıkan birçok savaştan sonra Emin mağlup olur ve hilafet makamına Me'mûn geçer. (İbnu'l-Esîr, VI:221-359; Ebu'l-Fidâ, I:324-334)

---

¹ -Bu konuda daha geniş bilgi için, İbnu'l-Esîr, VI:135-360; Zehebi, I:200-271 arası sayfalara bakılabilir.

İmam Şafii, el-Emin'in halifeliğinin genellikle sakin olan ilk yıllarında Bağdat'ta kalmış, sefahet ve huzursuzlukların başladığı yıllarda Mekke'ye göç etmiştir. Emin'in iktidardan uzaklaştırılıp sukûnetin avdet ettiği Bağdat'a tekrar dönmüş, ancak yine de burada kalmak onun hoşuna gitmemiş ve daha sakin olan Mısır'a gitmiştir. (Ebu Zehra, 30-33)

1.3.2. İlmî Bakımdan²

Şafii dönemi islami ilimlerin en canlı dönemi olarak nitelenebilir. Bu dönemde nasları yorumlayış farkı insanları etkilemiş ve sonradan teşekkülünü tamamlamış birçok mezheb ve fırka etkin olmuştur. Bu fırkaların en önemlileri Mu'tezile ve Şia'dır.

Bu dönemde islami ilimlere canlılık veren en büyük amil tercüme faaliyetleri ve müslümanların yeni kültür çevreleriyle tanışmasıdır. Emevilerde başlayıp Abbasilerde sürdürülen ve Me'mûn döneminde Beytu'l-Hikme'nin kurulmasıyla zirveye ulaşan tercüme faaliyetleri müslümanları yeni kültürlerle tanıştırmıştır. Bu dönemde Yunan, Hint ve İran kültürlerinden Arapça'ya her türden eser çevrilmiştir. Müslümanlar birinci asrın ilk yarısında yaptıkları fetihlerle bu kültürlerle tanışmışlardı, ancak bunların ürünlerini öğrenme ve tahlil etme işi daha sonra gerçekleşmiştir.

Yine bu dönemde Arap dili büyük ölçüde derlenmiş, grameri tesbit edilmiştir. Arap dilindeki bu gelişme Arapçanın daha kolay öğrenilmesini temin ettiğinden Arapça eserler de çoğalmıştır.

Bu dönemde fıkıh ve hadis alanında da büyük bir gelişme yaşanmıştır. Alimler çıkan her probleme dini bir çözüm aramış, tanıştıkları yeni kültürü kılasik kültürle mukayese etmeye ve bunların olumlu veya olumsuz yanlarını tesbit etmeye çalışmışlardır.

Şafii dönemi, daha önce başlayan sünnetin tedvin edilmesinin devam ettiği ve tasnifinin başladığı bir dönemdir. Bu sebeple ikinci asrın en yoğun ilmî faaliyetlerinden biri

---

² -Bu konuda daha geniş bilgi için, Ebu Zehra, 54-90; Nazlıgül, xii-xiii, sayfalara bakılabilir.

sünnet etrafında cereyan etmiştir. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmını hadislerin sübût ve sıhhati, değeri, fıkhıta ve diğer sahalarda kullanımı tartışmaları teşkil etmiştir.

Bu dönemde hadisler hızla tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bunun en önemli sebebi, itikadi fırkaların hadisi amaçları uğruna kullanma ve buna uygun hadis bulamadıklarında uydurma faaliyetleri olmuştur. Ayrıca bu dönemde Kur'an'la yetinmek isteyip, hadislere gereken ilgiyi göstermeyen ve hatta ihmal eden fırkalar da ortaya çıkmıştır. Bu da hadisçileri gayrete getirmiştir. (Ebu Zehra, 54-66; Nazlıgöl, XII-XIII)

Yine bu dönem, rey ve hadis fukahası arasında hakikatın ortaya çıkarılması için munazaraların yapıldığı bir dönemdir. Bu munazaraların artmasıyla fakihler verdikleri fetvaları bir usûle dayandırma ihtiyacı hissetmiş ve böylece fıkıh usulu oluşmaya başlamıştır.

Bu zamana kadar fıkıhçı, vukubulan hadiseler ve sorulan meseleler hakkında fetva verirken; artık farazî meseleler hakkında da fetva vermeye başlamışlardır. (Ebu Zehra, 89-90)

1.4. İmam Şafii'ye Göre Hukukun Kaynakları

1.4.1. İmam Şafii'nin Eserlerinde Hukukun Kaynaklarını Tasnifi

İmam Şafii İslam hukukunun kaynaklarını uyulmasının zaruri olup olmaması açısından iki kategoride ele almaktadır. Bunlardan biri herkesin uymasının zaruri olduğu kaynaklardır. Buna "ittibaî ilim" adını verir. Diğeri ise bunlardan çıkarılan şeylerdir ki bunlara da "istinbatî ilim" (Şafii/a, I:276) adını verir.

Sonra İmam Şafii ittiba olunacak kaynakları şöyle açıklar: "İttiba'ya gelince bu Allah'ın Kitabına (uyup hükmü onda aramak); eğer bulamazsak Sünnette aramak; eğer yoksa selefimizin ekserisinden nakledilen ve muhalifi bulunmayan görüşe uymak; eğer yoksa Allah'ın Kitabına kıyas; eğer bu mümkün olmazsa Sünnete kıyas; bu da mümkün olmazsa ammenin görüşüne kıyastır. Kıyas dışında bir şeyle (delille) hükmetmek caiz

değildir. Kıyas yapması caiz olanlar kıyas yaparlar, ancak farklı sonuçlara varılırsa her biri icihadının kendini iletmediği şeye uymalıdır. Bu kimsenin, kendi icihadiyle ulaştığı şeyi bırakıpta bir başkasının icihadına uyması caiz değildir”. (Şafii/a, I: 276; Şafii/c, 91)

Diğer bir açıdan ise Şafii dayandığı delilleri şöyle tasnif eder: “Ancak Kitap, Sünnet, bir sahabiden gelen eser, müslümanların genelinin ihtilaf etmeden kabul ettiği şey (icma) ve bunlardan bazısına yapılan kıyas hüccet olur.” (Şafii/a, II:39) Burada Şafii'nin Kitap, Sünnet, Sahabe Kavli, İcma ve Kıyas şeklinde delilleri sıraladığını görmekteyiz.

İmam Şafii, el-Ümm'ün bir başka yerinde ise ilmi tabakalara ayırarak şu tasnifi yapar: 1- Kitap ve sabit olmuş Sünnet. 2- Kitap ve Sünnetin bulunmadığı hususlarda icma. 3- Sahabenin yine sahabeden muhalifi bulunmayan görüşü. 4-Bir hususta sahabenin ihtilafli görüşleri. 5- Bu tabakalardan bazılarında yapılacak kıyastır. Kitap ve Sünnet varsa bunların dışında bir şeye iltifat edilmez. Çünkü ilim en yüksekinden alınır. (Şafii/a, VII:452)

Şafii, “er-Risale” adlı eserinde ise şer’i delilleri şu şekilde tasnif eder: “Kitap, Sünnet, icma ve bu anlamda hükme medâr olacak bir kıyas bulamazsam sahabe kavline uyarım ya da yanında kıyas varsa sahabe kavline uyarım” (Şafii/b, 596-598)

Görüldüğü gibi İmam Şafii ilmi tabakalara ayırırken sahabe kavlini üçüncü ve dördüncü tabaka olarak icma ile kıyas arasına yerleştirmiş, er-Risale’de ise delilleri sayarken sahabe kavlini kıyastan sonra zikretmiştir.

1.4.2. İmam Şafii'nin Fıkında Esas Aldığı Kaynaklar

İmam Şafii'nin fıkında esas aldığı kaynaklardan sahabe kavlini tezimizin son bölümünde tafsilatlı olarak ele alacağız. Burada ise Şafii'nin fıkında esas aldığı diğer asıl kaynakları ana hatları ile tanıtmaya çalışacağız.

1.4.2.1. Kitab

İmam Şafii'nin, hukuki bir meselenin hükmünü, ilk önce Kur'an'da aradığında şüphe yoktur. Zira o, hukukun kaynaklarını sayarken Kur'an'ı birinci sıraya yerleştirmiş ve meselenin hükmü Kur'an'da varsa artık hiçbir kaynağa bakılmayacağını söylemiştir. Koyduğu bu prensibi bizzat kendisi tatbik etmiştir. Furu'a dair eserlerinde bir hukuki meseleyi çözerken ilk defa Kur'an ayetlerine başvurmuş ve çözümünü bunlarda bulmuş ise diğer kaynakları Kur'an metniyle ulaşılan çözümü desteklemek babından zikretmeye girişmiştir. (Gürkan, 244)

İmam Şafii'ye göre, Kur'an'ı Kerim Arapça olduğundan içinde yer alan hükümler, Kur'an'da aksini gösteren bir başka delil olmadıkça, zahir ve umum anlam taşırlar. Şayet Kitap'ta bu hükümlerin zahir ve umum dışında bir başka anlam taşıyacaklarına dair delalet yoksa, Rasulullah'ın sünnetine muracaat edilir.(Şafii/b, 53-73, mad.179-235)

İmam Şafii, Kur'an'ı Kerim'de yer alan hükümleri yorum ve açıklayıcı bir habere ihtiyaç duyup duymaması açısından iki gruba ayırır;

1-Te'vîl ve haber (hadis)'e ihtiyaç duymayacak şekilde Kur'an'da izah edilmiş hükümler.

2-Kitap'ta farz olduğu bildirilen, ancak niteliği Hz. Peygamber'in dilinden açıklanan farzlardır.

Birinci gruba giren farzlara örnek vermeyen Şafii, ikinci grup farzlar için namaz, oruç, hac gibi ibadetleri örnek verir. Yine ona göre yoruma ihtiyaç duyan farzların niteliği açıklanmamış olsa, farzların zahir anlamları esas alınacak ve ona göre hareket edilecektir. Örneğin; "Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin" (Maide, 5:38) sözüyle hırsız ismini alan herkesin elinin kesilmesi ve "zina eden kadın ve erkeğe yüzer deynek vurun" (Nur, 24:2) sözüyle de zina eden her kim olursa olsun yüz deynek vurmak gerekecektir. Halbuki Hz. Peygamber'in el kesmeyi gerektirecek çalınan malın

en az bir dinarın dörtte biri olduğunu belirtmesi ve zina eden hür muhsan kişilere recm cezası uygulanması gibi olaylardan rahatlıkla anlaşılacağı üzere, Allah her hırsızlıkta el kesmeyi ve her zina fiilinde sopa vurulmasını istememiştir. (Şafii/a, VII:477-483 [Cima'u'l-ilm])

Yine İmam Şafii, Kur'an hükümlerini içeriğinde ihtilaf edilebilirlik ile edilememelik açısından da iki gruba ayırmaktadır.

1-Genelin bildiği bilgiler: Bilinmemesi imkansız olan namaz, zekat ve haramlar gibi farzlardır ki bunlar hakkında icma vardır demek yanlış olmaz.

2-Özelin bildiği bilgiler: Bu kısma giren bilgileri ilim ile uğraşanlar bilirler, halkın bu tür bilgilerden haberdar olmamasının sakıncası yoktur. Bu alana giren bilgiler Kur'an ve Sünnet'ten edinilse bile, bu bilgiler farklı yoruma müsaittirler. Şafii bu tür bilgilere şu ayetleri örnek gösterir: “Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç kur' (عورق) beklerler. (Bakara, 2:228), “Gebe olanların bekleme süresi doğum yapmalarıdır”. (Talak, 65:4), “Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler”. (Bakara, 2:226) Görüldüğü gibi Kitap ve sünnet olduğu halde ihtilaf edilebilmiştir. Bunun nedeni, bu tür ayetlerin farklı anlamları muhtemel olması ve Arap dilinin geniş anlamlı kelimelere sahip olmasıdır. (Şafii/a, VII:449-451)

Ayet metinleri farklı anlamlar barındırıyorsa, bu farklı anlamların en doğrusunun seçiminde Hz. Peygamber'in uygulaması ve dil kurallarının işareti gibi öncüllere itibar edilir. Mesela Şafii; “Erkek karısını üçüncü defa boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helal olmaz.” (Bakara, 2:230) ayetiyle ilgili olarak, “bu ayet, bir başka kişinin koca olarak kadınla cinsel ilişkiye girmesi ihtimalini taşır ve sünnet de buna delalet eder. Kur'an'ın anlamlarından en tercih edilmesi gerekeni de Sünnet'in delalet etteği anlamdır”, der. (Şafii/a, V:357)

1.4.2.2. Sünnet

İmam Şafii'ye göre, sabit bir sünnetin hükmü kesinlik ifade eder ve bu sebeple deliller sıralamasında Kur'an'dan sonra ikinci sırada değil, Kur'an'la birlikte birinci sırada zikredilmelidir. Nitekim o, ilmi tabakalara ayırırken "Kur'an ve sabit olmuş sünnet"i birinci tabakada zikretmiştir. (Şafii/a, VII:452) (!)

Ancak Şafii, Kitap ve Sünnetin eşit kategoride değerlendirilmesi ve aralarının ayrılmaması gerektiğini söylemekteyse de, bizzat kendisi kitap ve sünnet arasında bir ayırma gitmektedir. Ona göre Kitap asıldır ve Sünnet Kitaba bağlıdır. Sünnet asla Kitaba muhalif olamaz. (Şafii/b, 146, 223) Ona göre Kur'an'ın koyduğu bir hükmü sünnet neshedemez, sünnetin koyduğu bir hükmüde Kur'an neshedemez. Her biri ancak kendi türünden bir hukukî delille nesh edilebilir. (Şafii/b, 106-109)

İmam Şafii sünnetin hüccet olmasını işlerken meseleyi temelde iki ana bölümde incelemektedir. Bunlardan birincisinde sünneti bir bütün olarak ele alan Şafii, onu dinin kaynağı olarak kabul etmeyen, sadece Kur'an'la yetinmek isteyenlere karşı Kur'an'dan ve hadislerden deliller getirerek ve mantıkî izahlar yaparak sünnetin hücciyetini kabul ettirmeye çalışır. İkincisinde ise Şafii, sünnetin bir kısmı olan ve kendisinin "haber-i hassa" dediği, hadis ıstılahında haber-i vahid adı verilen hadis çeşitlerini ve bu yolla sabit olan sünneti ele almaktadır. (Nazlıgöl, 83)

İmam Şafii sünneti bir bütün olarak incelerken, sünnetin kaynağı olan Hz. Peygamber'i ele alarak başlar. Hz. Peygamber'in dindeki yerini, Allah (c.c.)'ın Peygamber'ini insanlara nasıl takdim ettiğini inceleyen Şafii, Allah'ın onu dinin simgesi eylediğini, ona itaati herkes üzerine farz kıldığını ve isyanı haram kıldığını söyler (Şafii/b, 73-74) ve şöyle devam eder. Rasulullah'ın hükümlerine ve emirlerine uymak ümmet üzerine farz kılınmıştır. Rasûlüne itaat Allah'a itaat demektir. Hangi işte olursa olsun Rasulün emrine muhalefet fitne sebebidir, bu fitneden ve fitne neticesinde Allah'ın acıklı azabına uğramaktan sakınmak için Rasûle muhalefet etmemek gerekir. Allah'a imanın kabulü Rasûle inanmak ve ona uymakla ancak mümkündür. Rasulullah'ın emrini tutmak, yasakladığından sakınmak Allah'ın emridir. Rasulullah'ın ameli hikmekle işlenmiştir, hikmek ise sünnettir ve Allah tarafından inzal olunmuştur. O halde Rasulden kabul Allah'tan kabul demektir. (Şafii/b, 78-85, 32-33) İmam Şafii bu söylediklerine delil

olarak Kur'an'dan birçok ayet aktarır ve onlardan hareketle sünneti kabul etmenin ümmet üzerine farz olduğunu söyler.

Şafii, Allah'ın Kur'an'da emir ve yasaklar koyduğunu, bir takım şeyleri farz, bir kısım şeyleri de haram kıldığını; bunların izahını ve uygulanarak gösterilmesini Rasulüne havale ettiğini (Şafii/b, 79); Kur'an'da bir hüküm bulunmayan konularda Rasulüne helal ve haram hükmünü koyma yetkisini verdiğini söyler. (Şafii/b, 84-89)

Şafii'ye göre, sikanın (güvenilir râvî) sikadan rivayeti yoluyla sabit olmuş bir sünnet başlı başına bir hüccettir. Bir veya birden çok sahabinin böyle bir sünnetle ameli terketmiş olmaları da sünnetin hücciyetini ortadan kaldırmaz. (Şafii/b, 330, 576) O sahabe veya sahabiler sünnetin varlığını ya unutmuşlardır ya da bilmiyorlardır. (Şafii/b, 304-305) Sünnetin bütününe ihata hiçbir kimseye nasib olmamıştır. Ancak bir sünnetin ümmetin tamamı tarafından bilinmeyeceğini de söylemek mümkün değildir. Fertler bir sünneti bilmeyebilir ama toplumda o sünneti bilen birileri mutlaka vardır.(Şafii/b, 42-43)

Sabit olan bir sünnetin hükmünü, başkalarının muhalefeti zayıflatmayacağı gibi, başkalarının desteklemesi de kuvvetlendirmez. (Şafii/b, 330) Sabit olmuş bir sünnet ancak kendisinden daha kuvvetli ve subûtu daha sağlam olan bir başka sünnetin muhalefetiyle hücciyetini kaybeder. Böyle muarız sünnetler ayrı cihetlere haml olunabiliyorsa ikisi de hücciyetini muhafaza eder. (Şafii/b, 342)

Şafii, Peygamberin peygamberlik sıfatıyla emrettiği ve yasakladığı şeyler dışında onun sade bir insan olarak hal ve hareketleri, emir ve yasakları konusunda da şunları söyler: “Rasulullah bir hususta vahiyle hükmettiğinde bunu açıklamıştır. Bunun da misali insanlara helal ve haram kıldıklarıdır. Ama davalışan insanlar arasında hüküm verirken delillere dayanarak zahire göre hükmetmiştir. Bunun delili de Ümmü Seleme hadisidir ki bu hadiste Rasulullah, “Ben bir beşerim sizler davalarınızı bana arz ediyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinin delilinden daha güzel bir şekilde sunar da ben de ondan işittiğime göre hükmederim. Kime kardeşinin hakkı olan bir şeyi hükmetmişsem onu sakın almasın, çünkü ona ancak cehennemden bir parça vermiş olurum” (Buhari,

Ahkam: 20; Müslim, Akziye: 3 (hadis no: 1713); Ebu Davud, Akziye: 7 (hadis no.3583)) buyurmuştur.” (Şafii/a, VI:279-280, VII:78)

İmam Şafii, Hz. Peygamber’den nakledilen haberleri ikiye ayırmaktadır: Haber-i amme dediği birinci kısım ile dinin zorunlu olarak bilinmesi gereken hükümlerini kastetmektedir. Ona göre mütevatir sünnet, “insanların can ve mallarıyla yerine getirip dil ve fiilleriyle yapmaları gereken bir kısım farzları taşıyan, büyük bir topluluğun kendileri gibi büyük bir topluluktan naklettikleri haberdir.” (Şafii/c, 13) Buna göre Şafii, dinin zorunlu olarak bilinmesi gereken hükümlerinin tevâtür yoluyla sabit olması gerektiğini savunur. Buna örnek olarak namazların sayısını, ramazan orucunun varlığını ve fuhşun haram kılınmasını göstermektedir. Mütevâtir haberi ifade etmek için “üzerinde icma edilmiş sünnet” tabirini de kullanır. (Şafii/b, 460)

İkinci haber türü de Şafii’nin çokça üzerinde durduğu haber-i vahiddir. O buna “haber-i hâssa” ismini verir ve tanımını şu şekilde yapar: “Rasulullah’a ya da ondan sonraki birine ulaşıncaya kadar bir kişinin bir diğerinden naklettiği habere, haber-i hâssa denir. (Şafii/b, 369)

İmam Şafii, haber-i vahidlerin hukuki delil olarak müslümanları bağladığını, Kur’an ve üzerinde icma edilmiş sünnet gibi kesin bilgi veren naslar kadar değilse de adil şahidlerin şehadeti ölçüsünde dini bir bağlayıcılık taşıdığını ve kimsenin haber-i hâssayı reddetme hakkının bulunmadığını söyler. (Şafii/b, 461) Zira ona göre haber-i vahidlerin kabulü hususunda icma vardır. (Şafii/b, 457-458)

İmam Şafii’ye göre sünnetin şu görevleri vardır:

1-Kur’an’ı te’yid: Kur’an’da var olan bir hususun aynen sünnette de yer bulmasıdır. 2-Kur’an’ı tebyin: Kur’an’da mücmel olarak bulunan bir hususun sünnetle açıklanması veya amm bir ifadenin tahsis edilmesidir. 3-Müstakil olarak hüküm koyma görevi. (Şafii/b, 91-92)

İmam Şafii sünnet ile ilgili meselelere ve sünnetin hücciyetine çok önem vermiş ve eserlerinde bu konuları çok detaylı olarak işlemiştir. Ancak biz onun bu konulardaki görüşlerinden bu kadarını aktarmakla iktifa ettik.

1.4.2.3. İcma

İmam Şafii benimsediği hukukî delilleri eserlerinin bir çoğunda zikreder ve icmayı Kur'an ve sünnetten sonra hukukun üçüncü kaynağı olarak sayar. (Şafii/a, I:276; VII:466 (Cima'u'l-ilm); Şafii/c, 91)

Şafii, İcma'ı bütün müslümanların Kur'an ve sünnette belirtildiği üzere namaz kılma, zekat verme, adam öldürmeme gibi herkesin mükellef olduğu şeylerin farziyetini bilme konusundaki fikir birliği ile sınırlandırmıştır. Yani herkesin bilmeden edemeyeceği, alim ve cahil herkesin bilmede eşit olduğu Kur'an ve sünnetle bildirilen farzların tamamının bilgisidir. Buna göre Kur'an ve sünnette yer alıp da ihtimalli anlamlar taşıyan hususların bilinmesi sadece ilim sahiplerine ait olduğuna göre –bilginler de ihtilaf edebileceğinden – bunlar hakkındaki bilgiye icma denemez. (Şafii/a, I:276; VII:471-473 (Cima'u'l-ilm); Şafii/c, 91)

İmam Şafii'nin icmanın hücciyetine dair ileri sürdüğü deliller genel anlamlı sözlerdir. Ona göre, Kur'an ve sünnette bilirtelen ve anlamı herkesce aynı olarak bilinen farzlar, toplumun tamamı tarafından bilinmektedir ve toplumun tamamının da hata üzerinde (Allah ve Resulünün bildirdiği farzları yanlış anlamada) birleşmesi söz konusu değildir. Gerek alim gerek cahil, toplumun tamamının bilmesi gerekli olan hususlarda ihtilafa düşülmesi söz konusu olmaz. Dolayısıyla Şafii, toplumun tamamının asla Hz. Peygamber'in sünnetine muhalefette bir araya gelemeyeceklerini ve –farzları yanlış anlama gibi bir- hata üzerinde de birleşmeyeceklerini, icmanın delili olarak sunar. (Şafii/b, 472)

Şafii, insanların hakkında fikir birliği ettiği şeyin kabul edilmesi konusunda birisi delilin nedir? diye sorsa, şu şekilde cevap verileceğini söyler: Allah Rasulü cemaate uymayı gerekli kılmıştır, onlara uymak demek onların sözlerine uymak demektir. Makul olan,

müslümanların tamamının Allah ve Rasulünün hükümlerinden haberdar olmalarıdır. Cehalet sadece özel konularda olabilir. İnsanların hepsinin bildiği hususta cehalet söz konusu olmaz. Dolayısıyla kim ki; insanların fikir birliği ettiği sözü kabul ederse, Peygamberin sünnetinin delaletiyle o sözü kabul etmiş olur. (Şafii/a, VII:494)

Şafii'ye göre icmanın vuku' bulunduğu alan, çoğunluğun mükellef olduğu namaz, zekat, haramlar ve helallardır. Bunun dışındaki icma vardır iddiası boştur. Ne sahabe ne tabiin ne de sonraki dönem bilginleri bu iddiada bulunmuştur. Bu iddialar Şafii'nin kendi döneminde ortaya çıkmıştır. (Şafii/a, I:276; Şafii/c, 91)

Şafii, Cima'u'l-ilm adlı eserinde haber-i vahidden bahsederken icma konusuna girer ve muhatabıyla bu konuyu tartışır. Burada, herkesin mükellef olduğu farzlarla ilgili icma dışında kalan icma iddialarının geçersiz olduğunu, haber-i vahidin bu tür icmalara tercih edileceğini ispat etmeye çalışır. O burada, icmanın alanının genişletilmesi halinde hadislerle amelin zayıflayacağı endişesini taşır. Ona göre alimlerin bir konuda icma vardır demesi, oluşan bu fikir birliğine aykırı hadislerin çeşitli sebeplerle dışarıda bırakılmasına sebep olur. Ayrıca alimlerin birbirlerine muhalefet etmesi ve icmanın senedinin haber olması ve bu haberlerde ihtilaf edilmesi yukarıda belirttiğimiz konular dışında icmanın gerçekleşmeyeceğinin delilidir. (Şafii/a, VII:467-477 (Cima'u'l-ilm))

Buna ek olarak Şafii'nin icma ile ilgili söylediklerinden şu sonuçlar çıkar: 1-İcma olduğu iddia edilen konuda muhalif birinin olmaması gerekir, 2- Muhalifin bulunması durumunda buna icma denmeyip, çoğunluğun görüşü denmelidir, 3- İcma hususunda kendisinden bir görüş nakledilmeyen kişinin dahil olduğunu varsaymak doğru olmaz, 4- Yine icma hususunda kendisinden her hangi bir görüş nakledilmeyen kişi için, icma edilen hususun aksini savunduğu da kabul edilemez. (Şafii/a, VII:471 (Cima'u'l-ilm))

1.4.2.4. Kıyas

Şafii, hukukun kaynaklarını tasnif ederken kıyası ya icmadan sonra dördüncü sıraya ya da sahabe kavline sonra olmak üzere beşinci sıraya yerleştirmiştir.

Onun hakkında konuştuğu ve tarifini yaptığı kıyas; bir konu hakkında Kitap ve Sünnet'te yer alan naslara uygun olduğunu gösteren bir takım işaretler yardımı ile hüküm aramaktır. Çünkü Kitap ve Sünnet aranması farz olan gerçeğin kendisini teşkil ederler. Kıblenin tayin edilmesi, adalet ve mislin belirlenmesinde olduğu gibi. Şafii, bu tariften sonra Kitap ve Sünnet'e uygunluğun iki şekilde olabileceğini söyler. Böylece kıyası sınıflandırır.

a) Kıyas-ı mana: Allah ve Rasulü bir şeyi nassla bir illetten (mana) dolayı haram kılmıştır. Hakkında Kitap veya Sünnet'te belirli bir nass bulunmayan bir konuda böyle bir illetin benzerini bulduğumuz zaman onun haram veya helal olduğuna hükmederiz. Çünkü o, hükmü nass ile belirlenen haram ve helal konusunun manasına dahil olmaktadır.

b) Kıyas-ı şebah: Bir şeyin birden fazla şeye benzediğini tesbit edersek ve o şeylerden hangisine daha çok benzediğine dair bir işaret de yoksa, av konusunda söylediğimiz gibi, benzerlik yönünden bu şeylerin en uygun olanına kıyas yaparız. (Şafii/b, 40)

İmam Şafii'nin hukukî delilleri sıralarken kıyasa yer vermesi, ona göre kıyasın hüccet olduğunu göstermesi için yeterlidir. Ancak kıyasın hüccet olduğunu gösteren şu ifadelerini de hatırlamakta yarar vardır: Şafii, kendisine sorulan, “meselenin hükmü Kitap, Sünnet ve İcma'da yoksa ne yaparsın?” sorusuna, “Kitap ve Sünnet'e kıyas ile cevap veririm” karşılığını verir. Yine kendisine, “kıyas sonucu ulaşılan görüş Allah'a aittir, denebilir mi?” sorusuna da, “evet ben bunların tamamını Allah'tan sayarım.” “Bunun tamamı nedir?” denirse, derim ki; “bu konuda Kitap ve Sünnet'e bağlı olarak yapılan ictihaddır.” “Bu zikrettiklerinin Kitap'ta delili var mıdır?” denirse, derim ki; “evet, Allah insanların Beyt-i Makdis'e dönmelerini neshetti ve Kabe'ye dönmelerini farz kıldı. Dolayısıyla Kabe'yi açıkça görenin ona dönmesi farzdır. Kabe'yi açıkça görmeyenin ise Mescid-i Haram yönüne dönmesini farz kılmıştır. Zira Kabe, Mescid-i Haram içindedir. Dolayısıyla Kabe'yi görenin de ondan uzakta olanın da oraya dönmesi gerekir. Birisi tam görerek, diğeri de işaretlerle ona yönelmiş olur. Birincisi mükellef olduğu hususların (zahirde ve batında) tamamında gerçeği yakalamakla yükümlü, diğeri

de sadece zahirde olsa bile gerçeği yakalamakla yükümlüdür. (Şafii/a, VII:494; Şafii/b, 480-503)

Şafii'ye göre hukukçu naslarda hüküm bulamadığı zaman kıyas yaparsa, bu tavrıyla Allah ve Rasulüne itaat etmiş olur. Çünkü Hz. Peygamber, insanlardan önce Allah'a sonra da kendisine uymalarını ve son olarak da ictihada başvurmalarını istemiştir. (Şafii/a, VII:495) Bir başka yerde de Şafii, kıyasa başvurmanın gerekliliğini şu sözlerle belirtir: Hz. Peygamber'den sonra anlaşmazlığa düşen kimseler, O konuda Allah'ın hükmüne sonra da Rasulünün hükmüne başvuracaklardır. Eğer üzerinde tartıştıkları konuda Kitap ve Sünnette açık bir hüküm bulamazlarsa, onu bunlardan birisine kıyas edeceklerdir. Tıpkı “Kible”, “Adalet” ve “Misli” konularında olduğu gibi. (Şafii/b, 81) Şafii, kıyasa başvurmanın gerekliliğinden bahsettiği yerlerin çoğunda bu üç örneği zikreder ve bunlarda kıyasa başvurulduğu gibi bunların benzerlerinde de kıyasa başvurulması gerektiğini söyler. Verdiği bu misallerden birinci; Mescid-i Haram'dan uzakta olan kişinin kibleyi tayin ederken belli işaretleri esas alarak ictihad etmesidir. İkincisi; şahitlik yapacak kişinin adaleti tesbit edilirken davranışlarına bakılarak ictihad edilmesi. Üçüncü misal ise; ihramlı iken bir av hayvanı avlayanın onun benzerini/mislini kurban etmesi gerekir. Mislini takdir etmek de ictihadi bir çabadır. (Şafii/b, 488-494)

Şafii'ye göre kıyasa başvurmak bizzat Peygamber'in istediği bir şeydir. Zira Peygamber, “hakim ictihad ederek hükmeder ve bunda da isabet ederse, onun için iki mükafat vardır; şayet hükmeder ve bunda yanılırsa, onun için bir mükafat vardır”, buyurmuştur. (Şafii/b, 494)

İmam Şafii, kıyas ve ictihad terimlerini aynı anlamda ve birbirlerinin yerine kıllanır. Zira o, kendisine sorulan “kıyas nedir? Kıyas ictihad mıdır? Yoksa bu ikisi ayrı şeyler midir?” sorusuna şu cevabı verir: “Bu ikisi aynı anlamı ifade eden iki isimdir”. O halde birleştikleri nokta nedir? diye sorulunca da şu cevabı verir: “Müslümanların karşılaştıkları her meselenin bağlayıcı bir hükmü vardır ya da ona gerçekte bir işaret (delalet) bulunmaktadır. Eğer bu hüküm açıkça mevcut ise ona uyması, değilse hakikate

uygun şekilde icthad yaparak hükme medar olan delaleti araştırması gerekir. Bu icthad da kıyastır. (Şafii/b, 477)

Şafii'nin kıyas için kullandığı diğer bir sözcük de "istidlâl"dır. (Şafii/b,23-25)

1.4.3. İmam Şafii'nin Benimsemediği Kaynaklar

Burada İmam Şafii'nin, Hanefilerin kullandığı istihsan delili ve Malikilerin kullandığı Medine halkının uygulaması ile ilgili mülâhazalarını kısaca aktarmaya çalışacağız.

1.4.3.1. İstihsan

İmam Şafii, Hz. Peygamber dışındakilerin ancak istidlal yoluyla hüküm verebileceklerini söyler ve istihsan prensibiyle bağlantı kurar. Yani bunun karşıtı olarak istihsanı görür ve şu şekilde tarif eder: Kişinin geçmişteki bir örneğe dayanmaksızın, hoşuna giden hükmü vermesidir. (Şafii/b, 25) Bir başka yerde ise istihsanı şöyle tanıtır: Köle ve cariyenin kıymetini belirlerken veya işçinin ücretini tayin ederken yanılığa düşmemek için kıyasa başvurulması gerekli ise; Allah'ın helal ve haram kıldığı hususlarda haksızlık yapmamak için istihsandan kaçınılması daha da gereklidir. Zira istihsan ancak zevke göre fetva vermektir, keyfiliktir. (Şafii/b, 507) Yine Şafii, bağlayıcı haber ve kıyas dışında bir yolla bir şeyin helal ve haram kılınamayacağını anlatırken, bunların dışında istihsan ve kalbe doğan bilgi ile hüküm verilemeyeceğini ifade eder. (Şafii/a, VII:464 (Cimau'l-ilm))

Şafii, istihsanı kişinin hevasına uyması olarak tavsif eder ve asla dayanmayan re'y ve istihsanın aleyhine şu mütalaada bulunur:

“Kitap ve Sünnet Allah'ın uymamızı farz kıldığı asıllar olunca bu ikisi iki ana kaynak (ن ان ع) olur. Ama icthad bir asıl değildir, kişinin nefsinden ortaya koyduğu şeydir ve insan nefesine uymakla emrolunmamıştır. Aksine başka bir şeye uymakla emrolunmuştur. O halde kişinin asıldan çıkardığı görüşü bir asla dayanmayan görüşünden hayırlıdır. Dolayısıyla kendi nefesine uymasının caiz olmaması ve başka bir

şeye (Kur'an ve Sünnet) uyması gerektiği temel bir kuraldır. İctihad da kişinin kendi nefsinden uydurduğu bir şeydir. İctihadın icthad yapana nisbet edilmesi gibi istihsan da istihsanı yapana nisbet olunur, görüşünü savunanlar büyük konuşmuşlardır. Çünkü kendi nefsinden olan re'yini ve istihsanını Kitap ve Sünnetin dışında, bunlar gibi uyulması gereken birer asıl yerine koymuştur. Ona göre re'yi, insanlara uymalarını emrettiği üçüncü asıldır. Bu ise Kitaba aykırıdır. Çünkü Allah yalnız kendine ve Rasulüne itaati emretmiştir.” (Şafii/a, VI:282)

Schacht da Şafii'nin rey ve istihsanı aynı anlamda kullandığını söyler ve şöyle der: “Esasında Şafii yalnız kıyasa dayanan ve sistematik bir şey olan icthadı kabul etmiş, selefleri arasında gelenek halinde bulunan indî görüşleri, re'ye dayanan hükümleri reddetmiştir. İşte bu, Şafii'nin hukuk nazariyesini eski ekollerinkinden tamamıyla ayıran önemli yeniliklerden birisidir. Onun hukuk nazariyesi seleflerine göre daha mantıklı ve şekilce tutarlıdır.” (Schacht, 56)

Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, İmam Şafii'nin istihsan prensibine yönelttiği tenkitler Hanefî hukukçular tarafından kabul edilmemiş ve zaman içerisinde, Şafii tarafından kendilerine yöneltilen tenkitlere cevap vermeye çalışmışlar, Şafii'nin itiraz ettiği istihsan prensibi ile kendilerinin kullandığı istihsan prensibinin aynı olmadığını söylemişlerdir.

1.4.3.2. Medine Halkının Uygulamaları

İmam Şafii, el-Ümm adlı eserinin değişik yerlerinde Medinelilerin, “Medine halkı bu hususta icma etti” (فن يدمل اب سانل ا عم ج أ) ifadelerini tenkit ederek şöyle söyler: Medineli alimlerden birisi muhalefet ettiği sürece, Medine’de insanlar icma etti demeyin, bu ifadeniz yerine, ihtilaf edilen hususlarda bize şöyle şöyle haber verildi deyin. İcma tabirini terkedin ve insanların ihtilaf ettiklerini söyleyin. (Şafii/a, I:255)

Şafii, Medine ehlinin amelini tenkit ederken orada bulunan alimler arasındaki ihtilafı delil olarak sunar. Nitekim onun şu örnek üzerindeki açıklaması bu hususu net bir şekilde ortaya koymaktadır: İbn Ömer’in kölesi hırsızlık yapar, Medine valisi Said bin

As kölenin elinin kesilmemesi gerektiğini, İbn Ömer ise kesilmesi gerektiğini ileri sürer ve kölenin eli kesilir. Bunun üzerine Şafii şunları söyler: “Bu, Medine valilerinin kendi görüşlerine göre hareket edip fıkıhçıların görüşlerine muhalefet ettiklerinin, Medine’deki fakihlerinde görüş ayrılığına düştüklerinin ve valilerinin de onların bir kısmının görüşüne uyduklarının delilidir. Halbuki siz buna “amel” diyorsunuz ve valilerinizin fıkıhçıların görüşüne göre hüküm verdiklerini, fıkıhçıların da kendi aralarında görüş ayrılığına düşmediklerini zannediyorsunuz. Ancak ne fıkıhçıların görüşü ne de valilerinizin hükmü açısından durum zannettiğiniz gibidir. Vali olan Said’in ve fetva veren İbn Ömer’in görüşüne muhalefet ettiniz. Bu durumda “amel” nerede kaldı? ... Doğrusu şu “amel” sözünüzün anlamını ne biz anladık ne de siz biliyorsunuz. Sizin için bir çıkış yolu bulamadık. Ancak şunu söyleyebiliriz, siz görüşlerinizi amel ve icma diye tanımlıyorsunuz. Kendi sözlerinizi kastederek “amel” buna göredir, icma bunun üzerinedir, diyorsunuz. Sizin amel ve icma dediğinizin bunun dışında başka bir izahı olamaz...” (Şafii/a, VII:443-444)

İcma ve Kıyasta olduğu gibi İmam Şafii’nin bu konudaki endişelerinden biri Medine ehlinin ameli (icma) iddiasıyla Peygamber’in sünnetinin terkedilmesi hususudur. Nitekim Ramazan bayramı öncesinde ve sonrasında kılınacak namaz ile ilgili olarak sahabe ve tabiinden farklı üç görüş bulunduğunu ve buna rağmen icmanın iddia edildiğini söyler. Ayrıca burada tabiinden birisinin görüşünü alıp İbn Ömer’in görüşünü terketmelerini ve başka yerde de İbn Ömer’in görüşünü alıp Peygamber’in sünnetini terketmelerini tenkit eder ve “ilimde doğru bir metodunuzun bulunduğu kanaatinde değilim” der. (Şafii/a, VII:427-428)

2.SAHABE KAVLİ

2.1. Sahabe Hakkında Genel Bilgi

2.1.1. Sahabe Kavramı

Sözlükte, “sahabe” (صحابية) kelimesi; bir kişi ile birlikte bulunma, arkadaş olma anlamlarına gelen صحبة و صحابة kökünden gelen صاحب ism-i failinin çoğuludur. (İbn Manzur, I:519)

Mu'cemu'l-vesît'te de, ism-i mensûb olan “sahabî” (صحابي) kelimesinin çoğulunun “sahabe” olduğu bildirilir. (Mu'cemu'l-vesît, 507)

İstılahta ise, hadisçiler ile usulcüler sahabeyi farklı tanımlamıştır. Hadisçilerin çoğu sahabenin tanımını geniş tutmuş ve Peygamber (s.a.v.)'i görüp müslüman olan herkesi sahabe saymıştır. Nitekim İmam Buhari Sahihinde “Peygamber'e arkadaşlık eden veya onu gören herkes onun ashabıdır” der. İbn Hacer el-Askalanî, Buharinin bu söylediğinin İmam Ahmed ve hadisçilerin çoğunluğunun görüşü olduğunu söyler. (İbn Hacer, VII:6) Usulcülerden Amidi de bu görüştedir. (Amidî, II:82)

Usulcülerin çoğu ise belli bir süre kaydı koymaksızın “Peygamber (s.a.v.) ile birlikteliği, arkadaş denebilecek kadar uzun süren müslüman kişiye” sahabi demiştir. İmam Gazzali bu konuda şunları söyler. “Sahabî kime denir? Peygamber (s.a.v.) ile aynı dönemde yaşayana mı, onu bir kere görene mi, onunla bir saat arkadaşlık yapana mı yoksa onunla uzun süre birlikte yaşayana mı denir? Uzun süre birlikte yaşamının ölçüsü nedir? Bu soruyu şu şekilde cevaplarız: Sahibî ismi ancak Peygamber (s.a.v.) ile arkadaşlık yapana verilir. Bu ismin konuluğu bakımından bir saat bile olsa arkadaşlık yeterlidir. Fakat örf, bu ismi, arkadaşlığı uzun süren kişiye tahsis etmiştir. Bu süre de tevâtür, sahih haber ve sahabinin “arkadaşlığım uzun sürdü” ifadesiyle bilinir. Bu sürenin kesin değil, yaklaşık bir sınırı vardır.” (Gazzali, I:485)

Yaygın olan bu iki görüş dışında şu görüşler de vardır.

Amidi'nin Ömer b. Yahya'ya nisbet ettiği görüşe göre sahabî, Peygamber (s.a.v.) ile arkadaşlığı uzun süren ve ondan ilim alan kimsedir. (Amidî, II:83)

Bir başka görüşe göre de, Peygamber'i gören müslüman, akıllı ve baliğ olan kimseye sahabî denir. (Sahâvî, IV:84) Diğer bir görüşe göre sahabî, Peygamber ile birlikte bir veya iki sene kalan ve onunla birlikte bir veya iki gazve (savaş)'ye katılan kimseye denir. Irakî bu görüşü Said b. Müseyyeb'e nisbet etmiştir. (Sahâvî, IV:86)

Gerek Kur'an'da geçen "sâhib ve ashâb" ifadelerine gerekse Hz. Peygamber'den ve sahabeden gelen rivayetlere baktığımızda "sohbet" ile daha çok dostluğun, arkadaşlığın, ve uzun süre beraberce yaşamanın kastedildiği anlaşılmaktadır. (Erul, 2) Yukarıda görüşünü aktardığımız tabiin büyüklerinden Said b. Müseyyeb de buna işaret etmektedir. Basralı Muhaddislerden Asım b. Süleyman el-Ahvel, seksenli yıllarda vefat eden Abdullah b. Sercis hakkında, "o, Rasulullah'ı gördü ama onunla sohbeti (beraberliği) olmadı" demiştir. Asımın bu ifadesinden onun, sahabiliğin ancak örfî anlamda bir beraberlik ile gerçekleşeceği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. (İbn Hacer, VII:6)

Kadı Ebu Bekir el-Bakıllanî ise, sohbet kelimesinin luğavî ve örfî anlamları üzerinde durarak şu değerlendirmeyi yapar: "Sahabî isminin, es-suhbe masdarından türediğinde ve bu hususta belli bir sürenin tahsis edilmediğinde dil alimleri arasında ihtilaf yoktur. Bilakis ister az olsun, ister çok olsun, Hz. Peygamber ile beraberliği olan herkes hakkında bu isim geçerlidir. Fiilden türeyen isimlerin hepsi de böyledir. Nitekim, "falan ile bir yıl veya bir ay veya bir gün ya da bir süre beraber bulundum" denilir ki, burada sohbet ifadesi azı için de çoğu için de kullanılmaktadır. Bununla birlikte, ümmetin örfünde bu husus şöyle yerleşmiştir: Onlar bu ismi ancak Hz. Peygamber ile bir an için karşılaşan veya onunla birkaç adım yürüyen kimselere değil, ancak onunla uzun süre bir arada yaşayan kimselere caiz görürler. Dolayısıyla bu isim, ancak böyle olan kimseler için geçerli olur. (Sahâvî, IV:77-78, 85)

Ebu Huseyn el-Basri ise bir kimsenin sahabî olabilmesi için şu iki özelliği taşıması gerektiğini ileri sürer: 1- Hz. Peygamber ile uzun süre arkadaşlık etmesi lazım, çünkü dışarıdan gelen heyetler vb. Onunla fazla görüşemeyip, sadece görenler sahabî diye isimlendirilmezler. 2- Onu uzun süre dinlemiş, ondan bilgi almış ve ona ittiba etmiş olması lazımdır. (Basrî, II:172)

Abdulhay el-Leknevî de "Ashabdan murad; Raşid Halifeler gibi, Muhacirler, Ensar ve başkalarından seferde-hazarda, Hz. Peygamberle birlikte bulunan, ondan vahiy alan, İslam'ı, hükümlerini ve İslam ahlakını öğrenen, nasih ile mensuhu bilen kimselerdir. Yoksa onu bir veya daha fazla gören herkes değil" demektedir. (Leknevi, 63)

Şu halde Usulcülere göre sahabî, Hz. Peygamber'e uymak ve ondan (sünnetlerini) elde etmek amacıyla onunla uzun süre birlikte yaşayan kimsedir. Dolayısıyla dışarıdan gelen ve fazla kalmadan hemen ayrılan heyetler bu tarifin içerisine girmez. Hadisçilere göre ise böyle bir beraberlik şart değildir. Hz. Peygamber'i bir kez görmek, çok kısa bir görüşme yapmak, bir anlık beraberlik sahabî olmak için yeterlidir.

Usulcülerin ve Leknevi'nin yaptığı tanım ile bizim bu çalışmamızda sahabeden kastedtiğimiz örtüşmektedir. Zira genellikle görüş sahibi olan, kavli bulunan sahabiler bu tanımların içerisinde yer alan sahabilerdir.

2.1.2. Sahabenin Özellikleri

2.1.2.1. Sahabenin Fazileti

Sahabenin faziletine dair çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır, ancak konuyu fazla uzatmamak için bunlardan birkaç tanesini aktaracağız. Yüce Allah (c.c.) bir ayette Mühacir ve Ensar'ı şu şekilde övmektedir.

“Muhacir ve Ensar'dan ilk önce müslüman olanlar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.” (Tevbe, 9:100)

Başka bir ayette de Peygamber (s.a.v.) ile birlikte olanlar övülmekte, onlara mağfaret ve mükafat vadedilmektedir: “Muhammed Allah'ın elçisidir, beraberinde bulunanlar da kafirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları ruku ve secde ederken görürsün. Allaha lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. Bu onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizlenmiş, gittikçe kuvvetlenip kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kafirleri

öfkelenirir. Allah inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büşük mükafaat va'detmiştir.” (Fetih, 48:29)

Diğer bir ayette de “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder kötülükten sakındırır ve Allah’a inanırsınız” (Al-i İmran, 3:110) buyurulmuştur.

İbn Abdilber aktardığımız bu ayet ile ilgili olarak, “Sahabenin bu ayetin kapsamına girmesi daha önceliklidir. Zira onların her türlü iyiliği emrettiğine ve her türlü kötülükten men’ettiğine şahit olunmuştur” der. (İbn Abdilber, I:21) Bu ayetlerde ve aktarmadığımız birçok ayette Allah sahabeyi bu şekilde övmekte ve onlara nice nimetler vadetmektedir.

Peygamber (s.a.v.) de hadis-i şeriflerinde, “İnsanların en hayırlıları benim asırında yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra da bunları takip edenlerdir” (Buhari, Fadailu’s-sahabe, 62) buyurarak, sahabenin insanların en hayırlı toplumu olduğunu belirtmiştir.

Hadis kitaplarının “Fazailu ashabi’n-Nebi” bölümlerine bakıldığında sahabenin tamamı, bir grubu veya belli sahabiler ile ilgili Peygamber’in onları öven çok sayıda hadisi görülecektir. Örneğin; Buhari’nin Sahihine baktığımızda genel olarak sahabeyi öven, özellikle Muhacir’leri ve onlardan dört halife, aşere-i mübeşşere ve diğerlerinin faziletlerini dile getiren hadisleri görürüz. Ayrıca genelde Ensar’ı öven ve Ensar’ın önde gelenlerini öven, onların üstün vasıflarını dile getiren hadisleri görürüz. (Buhari, Fadailu’s-Sahabe:1-30, Menakibu Ensar:1-53))

Yine bu hadislere baktığımızda Hz. Peygamber’in, ilk dönem müslümanlarını diğerlerine göre daha faziletli saydığını görmekteyiz. Zira O, Abdurrahman b. Avf ve Halid b. Velid arasında geçen ve Abdurrahman b. Avf’ı üzen bir olay üzerine şöyle buyurmuştur: “Ashabıma dil uzatmayın. Yüce Allah’a yemin olsun sizden biri, Uhud dağı kadar altın bağışlasa, onlardan birinin bağışladığı bir avuç hatta yarım avuca denk değildir.” (Müslim, Fadailu’s-Sahabe: 45; hadis no: 2541; Ebu Davud, Sünne: 10)

Ayrıca bu hadisten Peygamber (s.a.v.)’in, kendisine uzun süre arkadaşlık eden kimseleri ashabı olarak nitelediği anlaşılmaktadır.

Kur’an’ı Kerim’de bazı Peygamberlerin diğerlerinden daha faziletli olduğunun belirtildiği gibi, sahabenin bazıları da diğerlerinden daha faziletlidir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali bunların başında gelir. (İbnu’l-Esîr, I:15-16)

Beyhaki’nin İmam Şafii’den naklettiğine göre o, şunu söyler: “Şüphesiz Allah, Peygamber (s.a.v.)’in ashabını Kur’an’da, Tevrat’ta ve İncil’de övmüştür. Hz. Peygamber’in dilinden de onlardan sonrakilerin hiçbirisi için söylenmemiş övücü ifadeler onlar için söylenmiştir. Böylece Allah onlara rahmet etmiş ve onları siddik, şehid ve salih kimselerin en yüksek mertebelerine çıkarmakla onları şereflendirmiştir.” (İbnu’l-Esîr, I:15)

Netice olarak sahabe İslam ümmetinin en faziletli toplumdur ve bu fazileti de Peygamber’den ve ona ittiba etmekten alırlar. Zira Kur’an’ı Kerim’in sahabeden bahseden bir çok ayetinde onların Hz. Peygamber’e yetişmiş olmaları ve onu görmüş olmaları değil; ona iman, itaat ve ittiba etmeleri, onunla beraber olmaları, zor günlerde ona yardımcı ve destek olmaları ön plana çıkartılmıştır.

2.1.2.2. Sahabenin Adaleti

Müslümanların genel kanaati, sahabenin tamamının adil olduğu şeklindedir. Bu, hadis literatüründeki anlamıyla onların Hz. Peygamber’e yalan isnad etmeyecekleri şeklindeki adalettir. Zira Allah, Peygamberine arkadaşlık yapsınlar, ona yardım etsinler ve İslam’ı tebliğ etsinler, dinini yüceltsinler diye onları seçmiştir. (İbnu’l-Esîr, I:17)

İslam alimleri bunu, “sahabenin tamamı adildir” şeklinde formüle etmiştir. Ancak bu vasıf, Allah ve Hz. Peygamber tarafından onlara bahşedilmiştir. Zira Kur’an’da onları

öven ve müjdeleyen pek çok ayet vardır. Bunların birkaç tanesini sahabenin fazileti bölümünde zikrettik. Burada da bunlar dışında bir kaç tane aktaracağız.

“İşte böylece sizin insanlar üzerinde şahitler olmanız, Rasûl’ün de sizin üzerinizde bir şahit olması için sizi orta (vasat) bir millet kıldık.” (Bakara, 2:143)

Burada “vasat”; seçilmiş, adil anlamına gelir. Zira sahabe sözleri, fiilleri, maksat ve niyetleri açısından ümmetlerin en hayırlısı ve en adil olanıdır. Bu yüzden kıyamet gününde ümmetlerine karşı Peygamberlere şahit olmayı hak etmişlerdir. Bundan dolayı da Allah onları övmüş, yüceltmış ve şahitliklerini kabul etmiştir. (İbn Abdilber, I:21) Ayette geçen “şahit olma” özelliği de ancak adalet vasfı ile kaim bir davranıştır ve ayetin ifade ettiği öncelikle sahabe hakkında algılanmalıdır.

Şu ayetlerde de Yüce Allah sahabeyi övmektedir: “İman edip hicret edenler, Allah yolunda cihada çıkanlar; muhacirleri barındıranlar ve yardım edenler var ya, işte gerçek mü’minler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.” (Enfal, 8:74) “Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, mü’minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş ve onları pek yakın bir fetihle mükafatlandırmıştır.” (Fetih, 48:18) “De ki hamd olsun Allah’a, selam olsun seçkin kıldığı kullarına” (Neml, 27:59) Bu ayetlerde de sahabenin övülmesi ve takdir edilmesi ile onların üstün nitelikleri adaletlerini ifade eder.

Ashab ile ilgili olarak buraya aldığımız ve alamadığımız ayetlerde, bir husus dikkat çekmektedir. O da, sahabe neslinin çektiği çileler, gördüğü cefalar; can, mal ve emek yönünden yaptıkları fedakarlıklar; hicretler, muhacirlere kucak açma gibi hizmetler sıralandıktan sonra, onlara; “sizin için mağfiret ve bol rızık vardır”, “Allah onlardan razı olmuştur”, “İşte doğru olanlar onlardır” gibi ifadelerle onların taltif edilmesidir.

Peygamber (s.a.v.) ‘in de sahabenin fazileti ve adaletine işaret eden çok sayıda hadisi vardır. Sahabenin fazileti konusunda aktardıklarımız dışında şunu da zikredebiliriz.

“Ashabım hakkında konuştuğunuzda Allah’tan korkun, Ashabım hakkında söz söyleme konusunda Allah’tan korkun. Benden sonra sakın onları hedef almayın. Onları seven beni sevdiği için sever, onlara buğzeden bana kin beslediği için buğzeder. Onlara eziyet veren bana eziyet vermiş, bana eziyet veren Allah’a eziyet vermiş sayılır. Allah’a eziyet vereni de Allah hemen cezalandırır.” (Tirmizi, Menakib: 59)

Böylece Kur’an’ı Kerim ve Sünnet ile sahabenin konumu kesin bir şekilde tesbit edilmiş ve sahabenin adaleti hususunda, diğer insanların fikir beyan etmesine ihtiyaç bırakılmamıştır.

İmam Gazzali de bu konuda şunu söyler: “İslam Ümmetinin ilk dönem ve sonraki alimlerinin çoğunluğu, sahabenin adaletinin, Allah’ın onları övmesiyle ve adil saymasıyla sabit olduğu kanaatindedir. Onlar konusunda biz de böyle düşünüyoruz. Ancak onlardan birisinin fıska gerektiren bir şeyi bilerek yaptığının kesin delille bilinmesi bunun dışındadır, bu da sabit olmayacak bir durumdur. Dolayısıyla onların adil olup olmadığını araştırmaya gerek yoktur.” Gazzali bunları söyledikten sonra konuyla ilgili yukarıda aktardığımız ayet ve hadislerden bazılarını aktarır, sonra da şunu söyler: Hangi adalet tesbiti Allah’ın ve Rasul’ünün onları adil saymasından daha doğrudur. Allah onları övmeseydi bile; onların yaptığı hicret ve cihad, harcadıkları çaba ve mal, Peygamber’e yardım ve destek uğruna babaları ve aileleriyle savaşmaları; adaletleri konusunda kat’i bir delil olarak yetirlidir.” Daha sonra farklı bazı görüşlere işaret eder. Sonra da sahabe arasında çıkan fitne ve savaşlara katılan sahabiler hakkındaki görüşleri aktarır ve şu görüşü tercih eder: “Bazı kimseler de şunu söylemiştir: Bu ictihad meselesi değildir ve Hz Osman’ı öldürenler ile Hariciler kesin olarak hata yapmışlardır. Fakat hata yaptıklarını bilmemişler ve te’vil etmişlerdir. Durumunu te’vil eden fasık kimsenin de rivayeti reddedilmez.” (Gazzali, I:483-485)

Burada Gazzali’den yaptığımız alıntı, konuyla ilgili olarak kaynaklarda geçen bilgilerin bir özeti mahiyetindedir.

2.2. Sahabe Kavli

2.2.1. Sahabe Kavlinin Anlamı

Fıkıh ve Fıkıh Usulü kitaplarının ilgili bölümüne baktığımızda şu terkipleri görmekteyiz: “Kavlu’s-sahabi”, “mezhebu’s-sahabi”, “re’yu’s-sahabi”, “fetva’s-sahabi”, “hükmü’s-sahabi”. Dolayısıyla önce bu ifadelerin ne anlama geldiğini açıklamakta yarar vardır.

Alimler, bir sahabinin hukuki sonuç doğuran bir konudaki uygulaması, fetvası veya yargı kararı için genellikle “kavlu’s-sahabi” ifadesini kullanmıştır. Ancak sahabi kavli anlamına gelmek üzere “mezhebu’s-sahabi” veya “re’yu’s-sahabi” ifadelerini de kullanmışlardır. Hâkim konumunda olan sahabinin bir dâvâ hususunda vermiş olduğu yargı kararı anlamına gelen “hükmü’s-sahabi” ve müctehid bir sahabinin görüşü anlamına gelen “fetve’s-sahabi” genelde yukarıdaki ifadelerle eşanlamlı kullanılmakla birlikte zaman zaman onlardan ayrı tutuldukları da olmuştur.

Mesela; Gazzali sahabenin verdiği fetva ve yargı kararlarından hangisi ile amel edilmesinin tercihe şâyân olduğu konusunda İmam Şafii’den farklı iki görüş nakletmiştir. Buna göre Şafii, bir defasında, daha fazla özen gösterileceği noktadan hareketle, sahabinin verdiği yargı kararının (hükmünün) alınmaya daha layık olduğunu söylemiş, bir defasında ise, sahabinin yargı kararı karşısında diğer sahabenin susmasının itaate hamledileceği gerekçesiyle sahabi fetvasının evlâ olduğunu belirtmiştir. (Gazzali, I:625)

Usulcüler sahabe kavlini şu şekilde tanımlar: “Kitab; Sünnet veya İcma’dan bir delil bulunmayan şer’î bir konuda Rasulullah (s.a.v.)’ın bir sahabisinden bize nakledilen ve yanımızda sabit olan bir fetva veya yargı kararıdır.” (Nemle, IV:259; El-Buğâ, 339)

2.2.2. Sahabe Kavlinin Çeşitleri ve Değerlendirmesi

Sahabe kavli, genel olarak şu dört şekilde karşımıza çıkar.

2.2.2.1. Sahabe İcmaı

Sahabe icmanın bağlayıcı ve uyulması gerekli bir hüccet olduğu konusunda Nazzam ve bazı Şiiler hariç, usulcüler görüş birliği etmişlerdir. Hatta sahabe icma ile sabit olan hüküm Kitab ve Sünnet ile sabit olan gibi tutulmuş ve bunu reddedenin sapıklıkla niteleneceği, bazılarınca da tekfir edileceği dahi ileri sürülmüştür. (Serahsi, I:318) Buna göre, sahabe icma, usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları “sahabe kavli” kapsamının dışında kalmaktadır.

2.2.2.2. Sahabenin İhtilaf Ettiği Konular

Aralarında ihtilaf olması durumunda, sahabe kavlinin tek tek hüccet olmadığı dolayısıyla sahabenin taklid edilmesinin vacib olmadığı belirtilmiştir. (Alâî, 70) Ancak onlardan birinin görüşünün tercihi cihetine gidilir. Çünkü gerçek, sahabenin görüşlerinin dışına çıkamaz. Bu anlayış sebebiyle usulcülerin çoğunluğu, sahabenin bir meselede iki görüşe ayrılması halinde, sonradan gelen müctehidlerin o konuda üçüncü bir görüş ileri sürmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Çünkü bunlara göre bu, sahabenin o konuda üçüncü bir görüş ileri sürülemeyeceği hususunda icma etmeleri anlamına gelir. (Serahsi, 310,318-319; Gazzali, I:567-568; Şirazi/a, II:738) Ancak bu nevi icma istidlal yoluyla sabit olduğu için, inkarı küfrü gerektirmez. (Serahsi, I:319) Sahabe kavlinin bu çeşidi, usulcülerin çoğunluğuna göre hüccet olup olmadığı tartışılan “sahabe kavli” çerçevesinin dışında kalıyor gibi gözükmektedir. Ancak uygulamada buna bağlı kalındığı pek söylenemez.

Fakat usulcülerden bazısı, sahabenin birkaç görüşe ayrılması durumunda, bu farklı görüşlerin birleştiği noktayı kaldırmamak şartıyla üçüncü bir görüş ileri sürülebileceğini benimsemiştir. (İbnu’s-Subkî, II:369)

2.2.2.3. Bir Sahabinin Meşhur Olmuş ve İtiraz Edilmemiş Kavli

Bir sahabinin kavli, alim sahabiler arasında ortaya çıkıp meşhur olursa ve ona aykırı başka bir görüş ortaya çıkmazsa, böyle bir kavlin değeri konusunda farklı görüşler mevcuttur. (Gazzali, I:556; Sem’ânî, II:4-9; Alâî, 20)

a) Sahabenin böyle bir sözü icma' ve dolayısıyla hüccettir: Ahmed b. Hanbel, Hanefilerin çoğunluğu, Malikilerin çoğunluğu, Şirazi'nin de içlerinde bulunduğu bir kısım Şafiiler bu görüştedir. (Şirazi/b, 391-394; Alâî, 20)

b) Böyle bir kavil icma olmaz, fakat hüccettir. Bu görüş; Ebu Bekir es-Sayrafi, Ebu Haşim (Alâî, 21) ve Kerhi'ye aittir. (Sem'ânî, II:4)

c) Sahabenin böyle bir kavli icma da değil, hüccet de değildir: Davud ez-Zahirî, bir kısım Hanefiler, Gazzali'nin içlerinde bulunduğu çoğunluk Şafiiler (Alâî, 20), bir kısım Mu'tezile ve Ebu Abdullah el-Basri bu görüştedir. (Sem'ânî, II:4)

d) Böyle bir sahabi kavli, eğer onlardan bir hakimin hükmü ise icma olmaz, fakat bir müftünün fetvası ise icma olur. Şafiilerden Ebu Hureyre bu görüştedir. (Şirazi/b, 392; Sem'ânî, II:4; Alâî, 21)

e) Ebu İshak el-Mervezî de Ebu Hureyre'nin tam tersini ileri sürmüştür. (Sem'ânî, II:4; Alâî, 21)

Görüldüğü gibi bu türden sahabi kavilleri, genelde hüccet olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla hüccet olup olmadığı tartışılan sahabi kavli kapsamına girmemektedir. Ancak bunu ne icma ne de hüccet kabul edenler, yani üçüncü maddedeki görüş sahipleri açısından bu tür, hüccet olup olmadığı tartışılan sahabi kavli kapsamına dahildir.

2.2.2.4. Bir Sahabinin Meşhur Olmayan ve Muhalifi de Bilinmeyen Kavli

Usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları büyük ölçüde bu tür sahabe kavlidir. Yunus Apaydın'ın Alauddin es-Semerkandi'den naklettiği şu ifadeler Bu tür sahabe kavlinin çerçevesini çizmektedir: “Bir sahabi, Umumü'l-belvâ olmayan, yani herkesin karşı karşıya kalıp hükmünü bilmeye gerek duyabileceği türden olmayan bir mesele hakkında bir görüş açıklar ve bu görüş alim sahabiler arasında yayılmaz. Fakat daha sonra bu görüş, tabiun devrinde, başka bir sahabinin muhalefeti söz konusu olmaksızın

meşhur olur. İşte, usulcülerin hüccet olup olmadığını tartıştıkları sahabe kavli, bu türden olan sahabe kavlidir.” (Apaydın, 328)

Ancak, tartışma yukarıda belirttiğimiz çerçeve ile sınırlı kalmamış ve Raşit Halifelerin ittifak halindeki sözleri ile Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in ittifak halindeki sözlerinin de delil olup olmayacağı tartışılmıştır. (Gazzali, I:616-619; Razi/b, VI:130-131; İbn Kayyim, IV:119)

2.2.3. Sahabe Kavlinin Değerlendirilmesi

2.2.3.1. Sahabe Kavlinin Delil Olduğunu Kabul Edenler ve Gerekçeleri

Bu gruba göre sahabe kavli kural olarak (mutlak olarak) hüccettir: İmam Malik, bir rivayette Ahmed b. Hanbel, Hadisçilerin geneli, Süfyan es-Sevrî, Ebu Yusuf, Ebu Said el-Birdeî, Ebu Bekr er-Razî (Alaî, 36), Ebu Ali el-Cubbai, el-Cürcanî, ed-Debusî bu görüşü savunmuş, Serahsî ve Pezdevî de bunu tercih etmiştir.(Serahsi, II:105-109; Buhari, III:406-407; Apaydın, 332-333) Bunlar görüşlerini savunurken Kitap, sünnet, icma ve akla dayanırlar.

a) Kitap’tan delil olarak sahabenin faziletini ortaya koyan ayetlere dayanırlar. Bunlardan birkaç tanesi şöyledir.

“[İyilik yarışında] önceliği kazanan Muhacirler ve Ensar ile onlara güzelce uyanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah’tan razıdırlar. Allah onlara içinde sürekli kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.” (Tevbe, 9:100) “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emreder kötülükten sakındırır ve Allah’a inanırsınız.” (Al-i İmran, 3:110) “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.” (Nisa, 4:59) “Allah mü’minlerden razı olmuştur...” (Fetih, 48:18)

b) Sünnet’ten ise genelde şu hadislerle dayanmışlardır. “Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarmanız hidayet bulursunuz.” (Gazzali, I:622) (?) “En hayırlı nesil benim

aralarında bulunduğum nesildir...” (Buhari, Fadailu’s-sahabe: 62) “Benim sünnetime ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine bağlı kalın.” (Ebu Davud, Sünne: 5; Tirmizî, İlim: 16) “Benden sonraki şu iki kişiye; Ebu Bekir ve Ömer’e uyun.” (İbn Mace, Mukaddime (Kitabu’s-Sünne): 6)

Bu görüş sahipleri yukarıdaki ayet ve hadislere dayanarak sahabeye uymanın, onları taklid etmenin vacib olduğunu savunmuştur. Sahabeyi taklid etmenin caiz olmadığını söyleyenler ise; bu ayetlerin sadece onlara bir övgü olduğunu, onların ilmi, dini ve Allah katındaki yerleri konusunda hüsnü itikadı gerektirdiğini ve onları taklid etmenin cevazı veya vucûbunu gerektirmediğini söylerler. (Gazzali, I:622)

c) Bu görüş sahipleri sahabe kavlinin hüccet olduğuna dair icma bulunduğunu iddia etmiş ve bu konuda şunu delil olarak ileri sürmüşlerdir: Abdurrahman b. Avf; Kitab ve Sünnetten sonra ilk iki halifeye uyması şartıyla Hz. Osman’a biat etmiş, o da bunu kabul etmiştir, Bu işlem sahabenin huzurunda olmuş, sahabe de buna itiraz etmemiştir. Dolayısıyla icma oluşmuştur. (Alaî, 62-63)

d) Akli yolla da görüşlerini şu şekilde gerekçelendirirler:

1- Sahabinin söylediği söz ya tevkifdir ya da ictihaddır. Tevkifi olması durumunda zaten hüccet olarak kabul edilmektedir. Kendi ictihadı ile söylemiş olması durumunda da, Hz. Peygamber’i gören ve duyan biri olarak, sözün manalarını ve Hz. Peygamber’in maksudını daha iyi anlayacağından dolayı onun ictihadı daha üstün ve evlâdır. (Hatib Bağdadî, II:437) Böyle olunca müctehid sahabinin, sahabi olmayan müctehid karşısındaki durumu, alimin alim olmayan kişi karşısındaki durumu gibi olur. (Şirazî/b, 396-397) Netice olarak bu gerekçe iki noktada toplanmaktadır. Tevkif ihtimali ve sahabe ictihadının daha isabetli olma ihtimali. İctihadlarının daha isabetli olma ihtimalini de şöyle gerekçelendirirler: Onlar, Hz. Peygamber’in, olayların hükümlerini açıklarken nasıl bir yol takip ettiğini müşahede etmişler, haklarında nasların nazil olduğu ahvali görmüşlerdir. (Cüveynî, II:889)

2- Tabiun alimleri, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisleri delil aldıkları gibi, sahabe uygulamasına dayanarak da fetva veriyor ve onların sözlerine istinad ediyorlardı. Eğer onlar, sahabenin kavlinin hüccet olduğu görüşünde olmasalardı, onlara bu denli ittiba etmezlerdi. (Cüveynî, II:890; Alaî, 66) Bunların dışında başka akli gerekçeler de aktarılmaktadır, ancak konuyu uzatmamak için bu kadarıyla yetindik.

Sahabe kavlini hüccet olarak kabul etmeyenler ise bu akli gerekçeleri şu şekilde değerlendirirler:

1- Şayet sahabe bu kavli tevkifen söylemiş olsaydı bir şekilde bunu rivayet etmek suretiyle belirtirdi. Zira Hz. Peygamber, faydalı ilmi gizleyen kimsenin kıyamet günü ateşten bir gem vurulmuş olarak getirileceğini (İbn Mace, Mukaddime: 24) ifade etmiştir. (Amidî, IV:135)

Sahabenin icihadının daha kuvvetli ve isabetli olduğu şeklindeki iddia da doğru değildir. Zira sahabe Peygamber'i duymuş olabilir, fakat başka birinin, Peygamber'in sözünün mana ve maksadını daha iyi bilmesi mümkündür. Hz. Peygamber de "Allah benim sözümü işitip duyduğu gibi aktaran kişinin yüzünü ak etsin. Niceleri vardır ki, fikhî kendilerinden daha fakih olan kimselere naklederler." (Tirmizî, İlim: 7) buyurmuştur. (Şirazî/b, 397)

2- Tabiin alimlerinin sahabe kavilleriyle fetva vermeleri, sahabe kavlinin hüccet olmasını gerektirmez. Çünkü sahabe vuku bulan bir hadisenin hükmünü tesbit için icihad ediyor ve zanlarına galip gelen sonucu tereddütlü bir şekilde, isabetli olduğundan emin olmaksızın açıklıyorlardı. Böylece bir bakıma meselenin ihtimal ve icihad konusu olduğunu belirtmiş oluyorlardı. (Cüveynî, II:890) Sahabe kavlini delil kabul etmeyenler de daha birçok açıdan bu gerekçelere itiraz etmişlerdir.

2.2.3.2. Sahabe Kavlini Delil Olarak Kabul Etmeyenler ve Gerekçeleri

Bunlara göre sahabe kavli mutlak olarak hüccet değildir: Bir rivayette Ahmed b. Hanbel, Mu'tezile, Eş'arî kelamcılarının geneli ve Kerhî bu görüştedir.(Amidî, IV:130)

Bu görüş sahipleri, “basiret sahipleri ibret alınız.” (Haşr, 59:2) ve “bir şeyde tartışmaya girerseniz o şeyi Allah’a ve Resulüne götürün” (Nisa, 4:59) ayetlerine dayanmışlardır.

Birinci ayet, hakkında nass bulunmayan konularda kıyas ve re’ye başvurmak lazım geldiğini ifade etmektedir ki bu, taklide tamamen aykırıdır. (İbnu’s-Sübki, III:193)

Seyfuddin Hindi buna itiraz etmiş ve sahabe kavlinin alınacağı görüşünde olanlara göre sahabe kavlini almanın taklid kabilinden olmadığını, hukuki bir kaynak ile amel etmek olduğunu, dolayısıyla nass ile amel etmek gibi araştırma ve kıyasa aykırı olmadığını ifade etmiştir. (İbnu’s-Sübki, III:193-194; Alaî, 69)

İkinci ayetten de şu şekilde delil getirmişlerdir: Bu ayete göre ihtilaf halinde Kitab ve Sünnet’e başvurmak gerekmektedir. Sahabe kavline başvurulduğu takdirde vacib terkedilmiş olur, bu da caiz değildir. (Amidi, IV:131)

Ancak buna şu şekilde itiraz edilmiştir: “Götürün” emri gereklilik (vucûb) ifade etmez. Bu itibarla, sahabe kavline başvurmak vacibi terketmek anlamına gelmez. Diğer taraftan emrin gereklilik ifade ettiğini kabul etsek bile, eğer ihtilaf edilen meselenin hükmü Kitab veya Sünnet’te açıklanmışsa, onlara başvurmak mümkün olur. Eğer yoksa, başvurmak da gerekmez. Zaten biz de Kitab ve Sünnet’te meselenin hükmüne delalet eden bir şey bulunmadığı zaman sahabe mezhebine uyulacağı görüşünü benimsiyoruz. (Amidi, IV:131; Alaî, 68)

Bu görüş sahipleri görüşlerini desteklemek için maddeler halinde sıralayacağımız şu akli gerekçeleri ileri sürmüşlerdir.

1- Sahabe ma’sum değildir, o ictihad ehlidir ve hata etmesi mümkündür. Bu itibarla onun kavli de hüccet değildir. (Gazzali, I:616) Usulcüler sahabenin hata ettiğini göstermek için de şu hususları zikretmişlerdir.

a) İki sahabe bir konuda ihtilaf edince, birinin doğruyu bulduğu, diğerinin hata ettiği açıktır, b) Sahabe icthadlarına göre hareket etmiş ve haberi duydukları zaman kendi görüşlerinden vazgeçmişlerdir. (Apaydın, 341)

2- Kıyas hukuki bir delildir. Bu itibarla sahabe kavli, dayanağı Kitap ve Sünnet olan kıyasa takdim edilmez. (Şirazi/b, 396; Alaî, 72)

3- Eğer sahabe kavli delil olsaydı; Kitap, Sünnet, icma ve kıyas gibi, sahabenin o kavle uymaları zorunlu olurdu. Halbuki bir kısmı bunu yapsaydı hata olurdu. Çünkü tabi olunacak kişide sadece ona has olan ve tabide bulunmayan bir meziyet olmadıkça, bir insanın başka birini taklidi gerekmez. Mesela, Hz. Peygamber'e uymak vaciptir, çünkü "ismet" sıfatına sahiptir...

4- Müctehid icthadı ile hükme vakıf olma imkanına sahiptir. Bu sebeple, onun bundan vazgeçerek daha eksik bir şeye gitmesi caiz olmaz. Nasıl ki, bilme imkanı bulunan kişinin zan ile iktifa etmesi de caiz değildir.

5- Hiçbir sahabe diğerlerini kendi görüşü ile amel etmeye çağırmamıştır. Şayet onlardan birinin görüşü re' yden önce gelmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi, onun da herkesi kendi görüşüyle amel etmeye çağırması gerekirdi. (Apaydın, 343) Nitekim "hüccet ile amel etmeye davet etmek vacib olduğu için sahabe, insanları Kitap, Sünnet ve kendi icmaları ile amel etmeye çağırmıştır." (Serahsi, II:107-108)

6- Onlardan birisinin görüşü bağlayıcı delil olsaydı, Kitap ve Sünnet'te yapılmadığı gibi, ona da rey ile muhalefet etmek caiz olmazdı. Halbuki görüyoruz ki onlar, birbirlerine rey ile muhalefet ediyorlar. Bu bir bakıma onların, içlerinden birinin görüşünün re' yden önce gelmediği hususunda ittifak etmeleri anlamına gelir. (Serahsi, II:107)

7- Sahabe kendi aralarında görüş ayrılığına düşüyorlardı. Bu bir bakıma, müctehid sahabilerin birbirlerine muhalefet etmelerinin cevazı konusunda bir icmadır. Sahabe

mezhebi hüccet olsaydı böyle olmaması gerekirdi ve her birinin diğerini taklid etmesi gerekirdi ki bu muhaldir. (Amidi, IV:131)

Ancak buna; sahabe mezhebinin sahabe dışındaki müctehidler için delil olup olmayacağı konusunda ihtilaf edildiği şeklinde itiraz edilmiştir. Bu itibarla söz konusu icma, anlaşmazlık mahalli için vârid olmaz. (İbnu's-Subki, III:194)

8- Sahabe birçok meselede ihtilaf etmiş ve her biri diğerine karşı görüş ileri sürmüştür. Sahabe mezhebi tabiun üzerine hüccet olsaydı, Allah'ın hüccetleri muhtelif ve birbirine zıt olurdu ve tabiun'un onlardan birine uyması diğerine uymasından evlâ olmazdı. (Amidi, IV:131-132)

9- Sahabe kavli usul konularında başkalarına hüccet değil, öyle ise furû konularında da hüccet olmaz.

Ancak buna, usul ile furû arasında fark bulunduğu, furûda istenilen zanniliğin sahabe kavliyle gerçekleştiği, usulde ise istenilen kat'iliğin bununla gerçekleşmediği şeklinde itiraz edilmiştir. (İbnu's-Sübki, III:194)

Cüveyni, sahabe kavlinin hüccet olmayacağını savunanların gerekçelerini "insafsızlık" olarak değerlendirir ve bu gerekçeleri şöyle cevaplandırır: Haber-i vahid, nakledicisi hata ve zecele maruz kalabilmesine rağmen, delil kabul edilmektedir. Bu bakımdan sahabe de her ne kadar masum olmasa da, kavlinin hüccet olması pek uzak değildir. Ayrıca sahabeden bir kısmının kavlinin diğerleri için hüccet olmaması da, sahabe sözünün daha sonrakiler için hüccet olmamasını gerektirmez... (Cüveyni, II:890)

Bunun dışında, sahabe kavlini delil sayanlar, yukarıda saydığımız ve sahabe kavlinin delil olmadığını vurgulayan gerekçelerin tamamına itiraz etmiş ve bunlara cevap vermişlerdir.

2.2.3.3. Kıyasa Aykırı Sahabe Kavlini Delil Sayanlar ve Gerekçeleri

Bunlara göre sahabe kavli kıyasa aykırı olursa hüccettir: Hanefiler bu görüştedir. (Serahsi, II:110) Bu görüşün hareket noktası kıyasa aykırı sahabe kavlinin “tevkifi” olduğu düşüncesidir. Bu da, onun bu sözü kendi kafasından söylemediği, Hz. Peygamber’den duymuş olacağı anlamına gelir.

1- Kıyasa aykırı sahabe kavlini tevkife hamletmek gerekir. Zira kimse onların gelişi güzel ve delilsiz olarak fetva verdiklerini düşünemez ve onların sözlerini yalana hamletmek de caiz değildir. Çünkü dinin nasları bize onlar aracılığıyla intikal etmiştir. Onların sözlerini yalana hamletmek, onların fâsık olduklarını söylemekten farksızdır. Bu da onların rivayetlerini geçersiz kılar. Dolayısıyla sahabe bunu ya re’y ya da sema yoluyla söylemiştir, re’yin bu konuya girmesi mümkün değildir. Buna göre tek alternatif kalıyor, o da sahabenin bu sözü tevkifen söylemiş olmasıdır. Böyle olunca da sahabenin bu kavli, Hz. Peygamber’den rivayeti gibi olur ve nasıl ki onu Peygamber’den duyduğunu söyleseydi, hüccet olacak idiyse, bu durumda da hüccet olur. (Serahsi, II:110; Buhari, III:410)

2- Sahabe kıyas ve kıyas metotlarını bilir, dolayısıyla kıyasa aykırı bir görüş beyan etmişse bunun bir sebebi vardır. Bu da kıyası bırakıp sünnete dayanmasıdır. Bu itibarla onun böyle bir kavlini tevkife hamletmek gerekir. Zira sahabe kıyasa aykırı bir söz söylediğinde, ya bir dayanağı vardır ya da yoktur. Dayanağının olmaması düşünülemez, aksi takdirde İslam’da delilsiz bir hüküm söylemiş olur, bu da haramdır. Adil sahabenin hali buna münafidir. Öyleyse, dayanağı vardır. Kıyastan sonra da nakilden başka dayanak olmadığına göre onun kavli tabi olunan bir delildir. (Şirazi/b, 399; Amidi, IV:133)

Ancak birinci gerekçeye şu şekilde itiraz edilmiştir: Sahabi, delil olmayan bir haberi delil zannederek fetva vermiş olabilir. Ayrıca sahabenin verdiği böyle bir fetva Hz. Peygamber’den duyulmuş gibi olsaydı, diğer sahabilere de hüccet olması gerekirdi. Halbuki sahabe kavli diğer bir sahabi için delil değildir. (Buhari, III:410)

İkinci gerekçe de şu şekilde değerlendirilmiştir: Sahabi, hata etmesi mümkün olmayan biri olsaydı, bu iddia doğru olurdu. Ayrıca bu iddia sahabi hakkında sabit olsaydı,

kıyasa aykırı görüş ortaya koyan tabiun ve diğer fakihler hakkında da sabit olurdu, demişlerdir. (Amidi, IV:134; Şirazi/b, 400)

3. İMAM ŞAFİİ'YE GÖRE SAHABE KAVLI

3.1. İmam Şafii'nin Sahabe Kavli Bağlamında Kullandığı Kavramlar

İmam Şafii “sahabe kavli”ni ifade etmek üzere farklı kavramlar kullanır. Onun Fıkıh Usulünü işlediği “er-Risale” ve “Cima’u’l-ilm” ile Furu fikhını işlediği “el-Ümm”, “İhtilafuhu ma’a Malik”, “İhtilafu’l-İrakiyyeyn” ve “İhtilafu Ali ve Abdullah İbni Mes’ud” adlı eserlerinde yaptığımız tarama sonucunda sahabe kavli anlamında bazı terimler kullandığını gördük. Dolayısıyla önce bunların hangi kavramlar olduğu ve hangi oranda kullandığı hakkında bilgi vermekte yarar görüyoruz.

3.1.1. Kavlu’s – Sahabî

Şafii, sahabi sözünü ifade etmek üzere en çok şu terkipleri kullanır. Bunlar; “kavlu’s-sahabi”, “ekvâlu eshabi Resulilleh”, “ekavîlu eshabi Resulillah” dir. Nitekim “er-Risale”nin ilgili bölümünde “Rasulullah (s.a.v.)’in ihtilaf halinde olan ashabının sözleri hakkında ne düşünürsün? (Şafii/b, 596) diyerek, “el-Ümm”ün sahabi sözünden en çok bahsettiği yerinde de “eğer Kitab ve Sünnette delil bulunmazsa Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabının sözlerini veya birisinin sözünü alırsız” diyerek bu terkibleri kullanmıştır.

Ayrıca bu kavramı belirli bir sahabinin ismine izafe ederek de kullanmıştır. Hz. Ebu Bekir’in sözü, Hz. Ömer’in sözü gibi. (Şafii/a, II:251,305; III:95)

3.1.2. Eser Kavramı

İmam Şafii’nin sahabi sözü anlamında ikinci derecede en çok kullandığı kavramdır. Bunu daha çok hukuki delilleri sayarken ve genellikle sahabi sözü anlamında kullanmıştır. (Şafii/a, II:38, 126, 300; III:137, 159,148; IV:43; VI:179; VII:54) Zira delilleri sayarken sünnet ve eseri ayrı ayrı ifade eder. Bazen de esere değil sünnete dayanarak hüküm verdiğini söyleyerek ikisinin aynı şey olmadığını belirtir. (Şafii/a, VII:15) Ancak bazen sahabi sözünü mü veya sünneti mi kasdettiği bilersizdir. Çok nadir olarak da “eseri” “hadis” anlamında kullanmıştır. Nitekim Peygamber (s.a.v.)’in “köpek avladığından yerse sen onu yeme” hadisinden sonra “eser”e uyurak sahabe kavlini terkettiğini söyleyerek hadis anlamında kullanır. (Şafii/a, II:354) Bu kavramı çoğunlukla sahabi sözü anlamında genel kullanırken bazen belirli bir sahabinin sözü için de kullanır. (Şafii/a, II:261-262; IV:349)

3.1.3. Haber Kavramı

İmam Şafii, haber kavramını bazen Peygamber (s.a.v.)'in sünneti anlamında (Şafii/a, II:355, 371; III:136-137; IV:37) bazen de sahabi sözü anlamında kullanır. (Şafii/a, II:143, 303, 356; IV:13, 37; VII:74) Nitekim “zina şahitleri” konusunda Rasulullah'tan gelen sabit sünnete ve Hz. Ali'den gelen habere dayandığını söyleyerek “haber”i Hz. Ali'nin sözü anlamında kullanmıştır. (Şafii/a, VI:189)

3.1.4. Diğer Kavramlar

İmam Şafii, yukarıdakiler dışında sahabi sözü anlamında bazı kavramlar daha kullanmıştır.

Bunlardan bir tanesi “hüküm” kavramıdır. Şafii bunu, hakim konumunda olan bir sahibinin bir dava hususunda verdiği yargı kararı veya devlet başkanı olan halifelerden birinin verdiği karar anlamında kullanır. (Şafii/a, VI:81)

Diğer bir tanesi de “kaza” kavramıdır. Bunu da, hakim konumunda olan sahibinin bir dava hususunda verdiği yargı kararı için kullanır. (Şafii/a, VI:346; VII:458)

Şafii'nin sahabi sözü anlamında kullandığı diğer bir kavram da, müctehid bir sahibinin görüşü anlamına gelen “fetva”dır. (Şafii/a, VII:452, 458)

Onun sahabe uygulaması için kullandığı başka bir kavram da “mezheb”dir. (Şafii/a, II:302)

Bunlardan bir tanesi de “hadis”dir. Şafii bunu genellikle Peygamber (s.a.v.)'in sünneti anlamında kullanır. Ancak nadir de olsa sahabe uygulaması için kullanır. (Şafii/a, VII:262) Şu ifadelerini örnek verebiliriz:

Şafii, “Peygamber (s.a.v.) dışında bir kimseden, onun hadisine muhalif bir hadis rivayet edilse, bu muhalif hadise bakmam, Peygamber (s.a.v.)'in hadisi alınmaya daha layıktır” (Şafii/a, VII:307) diyerek, hadis terimini hem Peygamber (s.a.v.)'in hem de sahabenin sözü için kullanmıştır.

Yine Şafii, iki kişinin bir çocuğun babası olduğunu iddia etmesi üzerine Hz. Ömer'in Kıyafet ilmini (soyu tesbit ilmini) bilen bir kişiyi çağırdığını ve buna göre hüküm verdiğini söylerken, Hz. Ömer'in uygulaması için “hadis” kavramını kullanmıştır. (Şafii/a, VI:346)

Buna göre İmam Şafii, sahabi sözü anlamında genellikle kavlu's-sahabi, eser ve haber kavramlarını kullanırken; bazen de hüküm, kaza, fetva, mezheb ve hadis kavramlarını kullanır.

3.2. İmam Şafii'ye Göre Sahabe Kavlinin Hücciyeti

Uslucüler İmam Şafii'nin sahabe kavline bakışını eski mezhebi (kavl-i kadim) ve yeni mezhebi (kavl-i cedid) olmak üzere ikiye ayırırlar. Biz de bu ayrımı göz önünde bulundurarak konuyu izah etmeye çalışacağız.

3.2.1. Eski Mezhebi (Kavl-i Kadim)

İmam Şafii Mısır'da yeni mezhebini ortaya koyduktan sonra eski mezhebinin nakledilmemesini istemiş ve onun eski mezhebini içeren "el-Hücce" adlı eseri de bunun bir sonucu olarak günümüze kadar gelmemiştir. Bu yüzden onun eski mezhebinden konumuzla ilgili olan görüşlerini fıkıh usulu kitaplarından aktaracağız.

Şafii eski mezhebinde sahabeden bahsederken şunları söyler: "Onlar her türlü ilim, ictihad, takva ve aklıda, hüküm elde edilen ve istinbatta bulunulan her konuda bizden üstündürler. Onların görüşleri bizim için kendi görüşlerimizden daha güzel ve daha önceliklidir. Kendileriyle bulduğumuz saygın kimseler veya memleketimizde bulunup görüşleri bize aktarılan kimseler, Peygamber (s.a.v.)'in bir sünnetinin bilinmediği konularda sahabe icma etmişse onların görüşlerini almışlardır, sahabe ihtilaf etmişse onlardan birisinin görüşünü almışlardır. Biz de aynen böyle düşünüyoruz. Onların görüşlerinin dışına çıkmayız." (Zerkeşi, VI:54; İbn Kayyim, IV:122; Alâi, 40)

Yine eski mezhebenden olmak üzere başka bir yerde de şöyle söylemektedir: "Şayet onlardan birisinin kavline dair Kitap'tan veya Sünnet'ten destekleyici bir delil yoksa; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kavlini almak benim için başkasının kavlini alıp onlara muhalefet etmekten daha sevimsizdir, zira onlar ilim ve rivayet ehlidir". (Zerkeşi, VI:54; İbn Kayyim, IV:122; Alâi, 40) Sonra şöyle devam eder: "Eğer imam olan sahabiler sonra müftüler ihtilaf ederse ve ihtilaf ettikleri konuda doğru görüşü gösteren delil de yoksa, çoğunluğun görüşünü alırız. Şayet görüşlerde eşitlik varsa bize göre kaynağı en sağlam olan kavli alırız." (Zerkeşi, VI:55; İbn Kayyim, IV:122)

Yaptığımız bu alıntılar, usulcüler arasında Şafii'nin eski mezhebi olarak yaygınlaşmıştır. Buna dayanarak istisnasız bütün usulcüler sahabe kavlinin Şafii'nin eski mezhebinde hüccet olduğunu söylemiştir. (Cüveyni/a, II:891; Gazzali, I:624-626; Razi/b, VI:132; İbn Kayyim, IV:120-122)

Nitekim Cüveyni bu konuda şunu söyler: "Şafii'nin eski mezhebinde müctehid sahabinin kavli bütün müctehidlerin tutunması gereken bir delildir." (Cüveyni/b, III:450-451) Fahrüddin er-Razi de sahabeyi taklid konusunda Şafii'nin eski mezhebinde iki görüş bulunduğunu söyler. Bir tanesinde "sahabe bir görüş beyan etmişse ve bu görüş muhalefet edilmeksizin yaygınlaşmışsa bu konuda onu taklid etmek caizdir" der. Başka bir yerde de "yaygınlaşmamış olsa bile taklid edilir" demiştir. (Razi/b, VI:132)

Maverdi ise, Şafii'nin eski mezhebinde delil olarak aldığı sahabe kavlini, muhalifi ortaya çıkmamış sahabe kavliyle sınırlandırmıştır. Başka bir sahabiden aykırı görüş ortaya çıkarsa eski mezhebine göre delil olmaz, demiştir. (Zerkeşi, VI:60-61) Ancak Maverdi'nin söylediğinin aksine yukarıda İmam Şafii'nin eski mezhebenden yaptığımız alıntılar, ona göre sahabenin ihtilafi durumunda da onların sözlerinin hüccet olduğunu gösterir. Delillere dayanarak bunlardan birini tercih eder.

3.2.2. Yeni Mezhebi (Kavl-i Cedid)

İmam Şafii'nin yeni mezhebine dair görüşlerini bizzat onun eserlerinden aktarma imkanına sahibiz. Bu yüzden gerek usulcülerin onun yeni mezhebine dair görüşlerini, gerekse bizzat onun eserlerinden bu konudaki görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

Usulcüler genelde onun eski mezhebine dair görüşlerini aktardıktan sonra yeni mezhebenden bundan döndüğünü ve artık sahabe sözünü delil olarak almadığını söyler. (Gazzali, I:621; Razi/b, VI:132; Beyzavi, III:192; İsnevi, IV:409; Hısnı, IV:269) Bu görüşte olanların başında Gazzali gelir. O, İmam Şafii'nin sahabe kavlini aldığına dair bazı sözlerini aktardıktan sonra bunların hepsini eski görüşleri sayar ve yeni mezhebinde bunlardan döndüğünü söyler. (Gazzali, I:621-626) Ancak Gazzali'nin bu söyledikleri, Şafii'nin "el-Ümm"ün birçok yerinde, "er-Risale"de ve "vasiyyeti"nde söyledikleriyle çelişir.

İbn Kayyim el-Cevzi de, Şafii'nin yeni mezhebinde sahabe kavli delil değildir diyenlere şu şekilde cevap verir: Onun yeni mezhebinde sahabe kavlinin delil olmadığına dair bir harf bile bilinmemektedir. Usulcülerin böyle bir iddiada bulunmalarının dayanağı, Şafii'nin yeni mezhebinde sahabe sözlerinden bazılarını aktarıp ona muhalefet etmesi olabilir. Buna dayanarak, onun yanında sahabe kavli hüccet olsaydı ona muhalefet etmezdi şeklinde yorumlamış olabilirler. Ancak bu zayıf bir dayanaktır. Zira bir müctehidin nazarında daha güçlü bir delilden dolayı bir delile muhalefet etmesi, onu tamamen hüccet olarak görmediğine delalet etmez. Tercih edilmesi gereken bir delilden dolayı diğer delile muhalefet etmiştir. Sahabe kavlinin Şafii'nin yeni mezhebinde delil olmadığını söyleyenlerden bazıları da şuna dayanmıştır: O, yeni mezhebinde sahabe sözlerini aktardığında delil olarak sadece onu almaz, çeşitli kıyaslarla destekler. Bazen sahabe kavlini belirtir ve ona açıkça muhalefet eder, bazende ona uygun görüş belirtir, fakat ona dayanmaz başka bir delille destekler, derler. Ancak onların bu iddiası da öncekinden daha zayıf bir iddiadır. Zira değişik delilleri zikretme, onları birbirleriyle destekleme, eskiden de şimdi de bilginlerin adettir. Onların ikinci ve üçüncü bir delil zikretmeleri daha önce zikrettiklerinin delil olmadığını göstermez. (İbn Kayyim, IV:120-121) İbn Kayyim, usulcülerin bu iddialarına cevap verdikten sonra Şafii'nin, sahabe kavlini delil olarak benimsediğine dair onun yeni mezhebenden bazı nakillerde bulunur.

Şafii, "Sonradan ortaya konulan davranışlar iki kısımda mütala edilir. Bunlardan birisi Kitap, Sünnet, İcma ve Eser'e aykırı davranışlardır ki; bunların tümü saptırıcı bidatlardır" der. İbn Kayyim bununla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur: "Rebi' bunu ondan Mısır'da almıştır. Burada Kitap, Sünnet ve İcma dışında kalan "eser"e muhalefeti sapıklık (dalalet) saymıştır. Bu da ona göre "eser"in delil olmasından öte bir anlam taşımaktadır." (İbn Kayyim, IV:121)

Yine İbn Kayyim, Şafii'nin eski mezhebine dair nakillerde bulunduktan sonra şunu söyler: "Bu, Şafii'nin bizzat kendi ifadesidir ve Allah'a yemin olsun ki, o, görüşünden dönmemiştir. Aksine yeni mezhebine dair ifadeleri de buna uygundur." (İbn Kayyim, IV:122)

İmam Şafii'nin yeni mezhebini içeren eserlerinin hemen hemen tamamında sahabe kavlini hüccet kabul ettiğine dair ifadelerini veya uygulamasını bulmak mümkündür. Onun bu ifadelerinden birkaç örnek pasaj aktaracağız.

Şafii, “ihtilaf halinde olan sahabenin sözlerinden Kitab ve Sünnet’e veya İcma’a uygun düşeni ya da Kıyas açısından doğru olanı kabul ederiz. Onlardan birisi bir görüş ileri sürse ve ona uygun veya aykırı bir şey nakledilmezse ve Kitab, Sünnet, İcma veya bu anlamda hükme medâr olacak bir şey (kıyas) bulamazsam ya da yanında kıyas bulunmazsa onun görüşüne uyarım.” (Şafii/b, 596-598)

“İmam Malik ile İhtilafı” adlı eserinde ise Şafii şunu söyler: “Kitab ve Sünnet bulunduğu sürece onları duyanın onlara uymaktan başka imkanı yoktur. Eğer Kitab ve Sünnet’ten delil bulunmazsa Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ashabının sözlerini veya birisinin sözünü alırız. Taklid edeceğimiz zaman Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın sözüne uymak bizim için daha sevimlidir... Halifelerden bir söz bulunmazsa Hz. Peygamber (s.a.v.)’in diğer sahabileri de emindir, onların kavlini alırız. Onlara uymak bizim için onlardan sonra gelenlere uymaktan evladır.” (Şafii/a, VII:452)

Yine Şafii “el-Ümm”ün değişik yerlerinde, bir hükmün; Ancak Allah’ın Kitab’ından, Peygamber (s.a.v.)’in Sünnet’inden, İcma’dan, bazı sahabilerden gelen Eser’den veya bunlardan bazısına yapılan Kıyas’tan alınabileceğini söyler. (Şafii/a, II:38; IV:37; V:217; VII:452)

Şafii, ömrünün sonlarında yaptığı vasiyetinde de sahabe kavlinin hücciyetini vurgulamıştır. O, vasiyetinde şunları söyler: “Allah’a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Sünnet’e, Rasulullah (s.a.v.)’in hadislerine ve sahabenin uygulamasına (âsâr) tabi olun. Bidatları ve nefsinize uymayı terkedin.” (Şafii/d, 47)

İmam Şafii’nin fıkında hüküm verirken delil olarak aldığı sahabe söz ve uygulamaları da onun yeni mezhebinde sahabe kavlini delil kabul ettiğini açıkça gösterir. Zira o, fıkında sayısız sahabe kavlini delil olarak almıştır. (Şafii/a, II:7,39,291,297; III:254; IV:340; V:148,165-166; VI:129,145; VII:299)

Buraya kadar aktardıklarımızdan açıkça ortaya çıkıyor ki, İmam Şafii, eski mezhebinde olduğu gibi yeni mezhebinde de sahabe kavlini delil olarak almaktadır ve bu konudaki görüşü değişmemiştir. Buna göre, görüşünün değiştiğini iddia edenlerin bu iddialarının da doğru olmadığı net bir şekilde görülmektedir.

3.3. Sahabe Kavlinin Hukukun Kaynakları Arasındaki Yeri ve Bunlarla İlişkisi

Daha önce açıkladığımız üzere İmam Şafii eserlerinde hukukun kaynaklarını farklı şekillerde tasnif etmiştir. Bu tasniflere baktığımızda Kitab ve Sünnet devamlı ilk sırada

veya ilk iki sırada yer alır. İcma'yı ise genellikle üçüncü sırada zikretmekle birlikte bazen de sahabe kavlinden sonra zikreder.

Nitekim Şafii, yetim çocuğun malından zekat ödeneceğini söylerken Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Aişe, Abdullah b. Ömer ve başka sahabilerin uygulamasını delil alır ve onların malında zekat bulunmadığını iddia edenlere ise şunu söyler: “Ancak Kitab, Sünnet, sahabenin bazılarında gelen eser, müslümanların genelinin ittifak ettiği hususlar (icma) ve bunlardan birisine yapılan kıyas hüccet olur.” (Şafii/a, II:38-39)

Başka bir yerde de, temel bir ilkenin ancak Allah'ın Kitab'ından, Peygamber'in sünnet'inden, sahabe kavlinden, sahabeden birisinin kavlinden veya alimlerin genelinin icma ettiği bir şeyden elde edilebileceğini söyler. (Şafii/a, IV:37) Görüldüğü gibi bu iki örnekte de sahabe kavli icmadan önce zikredilmiştir. Ancak bu tasnifte icma ve sahabe kavlinin hukukun kaynakları arasındaki yeri amaçlanmamış olsa gerek; zira gerek el-Ümm'de ilmi tabakalara ayırırken gerekse er-Risale'de hukukun kaynaklarını açıklarken ve bu eserleriyle birlikte diğer eserlerinin de birçok yerinde delilleri sayarken icmayı üçüncü sırada zikretmiştir. (Şafii/b, 596-598; Şafii/a, VI:282; VII:452)

İmam Nevevî de “el-Mecmu”da, Şafii'nin bir konudaki farklı iki görüşünden hangisinin tercih edilmesi gerektiğini açıklarken; görüşlerinden birini ilgili bölümde diğerini ise başka bir konuyu açıklarken sözgelimi sebebiyle belirtmişse, ilgili bölümde belirtilenin diğerine tercih edileceğini, zira bu görüşünü iyi düşündükten sonra amaçlı bir şekilde yerine yerleştirdiğini ve buna verdiği önemi diğerine vermediğini söyler. (Nevevî, I:112) Nevevî'nin bu açıklamasını da göz önünde bulundurduğumuz takdirde Şafii'ye göre icmanın üçüncü sırada yer aldığı daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira er-Risale'de icmayı sünnetten sonra zikretmiştir.

Hukukun kaynaklarından olan sahabe kavli ve kıyastan hangisinin diğerinin önünde yer alacağı konusunda da Şafii'nin tasnifi farklılık arz etmektedir. O, “er-Risale”nin ilgili bölümünde sahabe kavlini kıyastan sonraya alarak şunu söyler: “Kitab, Sünnet, İcma ve bu anlamda hükme medâr olacak bir kıyas bulamazsam sahabe kavlini alırım. Şayet sahabe kavli doğrultusunda bir kıyas bulunuyorsa yine sahibinin görüşüne uyarım.” (Şafii/b, 598)

“İmam Malik ile İhtilafi” adlı eserinde de ilmi tabakalara ayırarak şu şekilde sıralar: “1-Kitab ve sıhhati sabit olan sünnet. 2-Kitab ve Sünnet'te bulunmayan bir hususta icma. 3-Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ashabının muhalifi bulunmayan (itiraz edilmemiş) sözleri. 4-Sahabe arasında ihtilafli olan konular. 5-Bu tabakalardan birisine yapılan kıyas. Kitab ve Sünnet varken onlardan başkasına asla gidilmez, hüküm ancak bu sıralama takip edilerek elde edilir.”(Şafii/a, VII:452)

Görüldüğü gibi Şafii'nin “er-Risale”deki ifadesine göre sahabe kavli kıyastan sonra gelen bir delildir. İlmî tabakalara ayırırken ise kıyastan önce gelen bir delildir. Burada İmam Nevevî'nin belirttiği kriteri de dikkate aldığımız takdirde, “er-Risale” isimli kitabı da usulünü işlediği eseri olduğundan sahabe kavlinin

kıyastan sonra gelen bir delil olması gerekir. Ancak burada Şafii, muhatabının, sahabilerden birisi bir görüş ileri sürse ve ona uygun veya aykırı bir şey nakledilmezse ne dersin? Şeklindeki sorusuna cevap vermektedir. Dolayısıyla Şafii'nin burada, sahabe kavlini kıyastan sonra bir delil olarak alacağını söylemesi, sahabe kavlinin bütün çeşitleriyle ilgili olmayıp, başka bir sahabiden uygun veya aykırı bir söz bulunmayan sahabe kavliyle ilgilidir. Yaygınlaşan ve muhalifi bulunmayan sahabe kavli (Buğa, 348) ile kıyasla algılanamayan konularda sahabe kavlini ise kıyasa takdim ettiği görülmektedir. (Şafii/a, II:302; VII:227)

3.3.1. Sahabe Kavli – Kitab İlişkisi

Sahabe kavlinin Kur'an ile ilişkisi üç şekilde olabilir. 1-Sahabe kavlinin Kur'an'a ait umum bir ifadeyi tahsis, mutlak bir ifadeyi takyid etmesi. 2-Sahbe kavlinin Kur'm'm bir ifadesini muhtemel anlamlarından birine hamletmesi. 3-Kur'm'm bir ifadesinin sahabe kavliyle açıklanması, tefsir edilmesi. Şafii'nin ifade ve uygulamalarına göre bunların açıklanmasına gelince:

3.3.1.1. Kitab'ın Sahabe Kavliyle Tahsis veya Takyid Edilmesi

Uslucüler sahabe kavliyle tahsis konusunu genellikle sünneti tahsis ile ilgili olarak ele almışlardır. Bu yüzden biz de konuyu daha çok o alanda işlemek istiyoruz. Ancak burada şunu belirtmekte yarar vardır. Şafii usulcüler sahabe kavliyle tahsis konusunu, Şafii'ye göre sahabe kavlinin delil olup olmadığına göre değerlendirmişlerdir. Şafii'nin yeni mezhebinde sahabe kavli delil değildir diyenler, sahabe kavliyle tahsis de yapılmaz demiştir. (Şirazi/a, II:749-750; Alâî, 86-88) Eski ve yeni mezhebinde delil olduğunu söyleyenler de onunla tahsis de yapılacağını söyler. (Alâî, 86-88) Biz burada, sahabe kavliyle Kur'an'ın mefhumunun tahsis edilebileceğini ortaya koyan Şafii'nin “el-Ümm”deki ifadelerini aktaracağız.

Şafii, bir konuda sünnet yoksa ve Kur'm'm muhtemel manaları varsa ve sahabe kavli ile müctehidlerin icma'ı bu manalardan birisine delalet ediyorsa şunu söyler: Onlar Allah'ın Kitab'ını daha iyi bilir ve inşaallah onların kavli Allah'ın Kitab'ına muhalif değildir. Fakat Kur'm'm manalarının bir kısmına delalet eden sünnet, sahabe kavli veya icma yoksa Kitab zahir ve genel (amm) anlamı üzere kalır, tahsis edilmez.” (Şafii/a, VII:44)

Yine “el-Ümm”ün başka bir yerinde Şafii, mulaane ayetini aktardıktan sonra şunu söyler: “Allah'ın Kitab'ı her kocanın karısıyla mulaane yapacağı konusunda açıktır. Çünkü Allah, karı-kocayı umum üzere belirtmiştir; bir kısmını bırakıp diğeriyle tahsis etmemiştir ve ayette kastedilenin bazı karı kocalar olup diğeri olmadığı konusunda da sünnet, eser ve icma'dan delalet yoktur.” (Şafii/a, VII:51) Aktardığımız bu iki misalde Şafii'ye göre sahabe kavliyle Kur'an ayetindeki amm ifadenin tahsis edilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Sahabe kavliyle mutlaka takyid etme ise umumu tahsis gibidir. İki arasında hiçbir fark yoktur. (Alâî, 87)

3.3.1.2. Sahabe Kavlinin Kur'an'ı Muhtemel Manalarından Birine Hamletmesi

İmam Şafii, birden fazla manaya ihtimali bulunan Kur'an ayetlerini sahabe kavliyle bu manalardan birine hamleder. Nitekim, zımmının şahitliğinin cevazına dair "sizden adil iki kişi veya sizin dışınızdan iki kişi" (Maide 5/106) ayetini ileri süren muhatabına Şafii şunu söyler. "Bu ayetten ne kastedildiğini en iyi bilen Allah'tır. Bu ayetin muhtemel manalarla tefsiri ancak Peygamber (s.a.v.)'in bir sünnetinin delaleti, bazı sahabilerden gelen ve muhalifi bulunmayan bir eser veya alimlerin genelinin icma ettiği bir şey ile olur." Sonra Şafii bu ayeti "sizin kabilenizden olmayan müslümanlardan" şeklinde te'vil edenleri, bu ayetin mensuh olduğunu iddia edenleri duyduğunu söyler. (Şafii/a, VI:196)

Şafii, "el-Ümm"ün başka bir yerinde de Kur'an'ın muhtemel manalara hamlinin ancak sünnet, sahabe kavli ve alimlerin icma'nının bu manalardan birisine delaletiyle olabileceğini söyler. (Şafii/a, VII:44)

Yetim çocuğun nafakasının kime ait olacağı ile ilgili olarak da Hz. Ömer'den aktardığı esere dayanan muarızına, Hz. Ömer'den böyle bir eserin sabit olmadığını, aksi takdirde İbn Abbas'ın ona muhalefet etmeyeceğini söyleyerek ve İbn Abbas'ın "bunun gibisi mirasçısında yükümlülüğündedir" (Bakara 2/233) ayetini "bir annenin çocuğundan dolayı zarar görmemesi mirasçının yükümlülüğündedir" şeklinde tefsir ettiğini söyler ve "İbn Abbas Kitab'ın anlamını bizden daha iyi bilir, ayet de onun söylediğine mahmuldür" der. (Şafii/a, V:151)

3.3.1.3. Sahabe Kavliyle Kur'an'ın Tefsir Edilmesi

İmam Şafii bazı ayetlerden hüküm çıkarırken sahabenin yaptığı tefsiri delil olarak alır ve eserin Kur'an'ı tefsir edebileceğini söyleyen muhatabına da hayır demez. (Şafii/a, VII:39) Nitekim o, "nikah bağı elinde bulunduran kişi" (Bakara 2/237) ayetinde bu kişinin "koca" olduğunu ve Hz. Ali'nin "bu kişinin koca olduğu" şeklindeki ifadesinin kendilerine ulaştığını söyler. (Şafii/a, V:109-110)

Yine Şafii, anlaşamayan karı-kocanın durumu ile ilgili olarak her iki taraftan birer hakem tayin edilmesi, karı-kocanın buna razı olması ve onların arasını bulma veya onları birbirinden ayırma konusunda hakemleri vekil tayin etmeleri gerektiğini söyledikten sonra, Nisa süresinin 35. ayetiyle ilgili olarak bu anlamda Hz. Ali'den nakilde bulunur. (Şafii/a, V:168)

3.3.2. Sahabe Kavli – Sünnet İlişkisi

İmam Şafii, sünnetten bir delilin bulunduğu bir konuda sahabe kavline pek muracaat etmez. Ancak şu durumlarda sahabe kavline muracaat eder. 1-İkinci bir delil olarak, pekiştirmek için. 2-Mürsel hadisi delil almak için sahabe kavliyle desteklemek. 3-Sünneti onunla tahsis etmek için. 4-Muarız görünen iki hadisten birini onun desteği ile tercih etmek için.

Nitekim Şafii, “İmam Malik ile İhtilafı” adlı eserinde bu hususu şöyle açıklar: “Peygamber (s.a.v.)’in hadisine muarız başka bir hadis Peygamber’den nakledilmişse, başkasından buna uygun bir söz (hadis) rivayet edilmesi Peygamber (s.a.v.)’in hadisine ek bir güç kazandırmaz. Peygamber’in hadisi kendi başına yeterlidir. Başka kimselerden onun hadisine muhalif olarak rivayet edilen söze (hadise) de bakmam. Peygamber’in hadisi delil olarak alınmaya daha layıktır.” (Şafii/a, VII:307) Cezeri de, Şafii’nin sahabe kavliyle desteklenen mürsel hadisi delil olarak aldığını söyler. (Cezeri, II:65) Bu nedenle burada sünnetin sahabe kavliyle tahsisi ve muarız görünen iki hadisten birini sahabe kavliyle tercih konuları işlenecektir.

3.3.2.1. Sünnetin Sahabe Kavliyle Tahsis veya Takyid Edilmesi

Uslucüler bu konuyu tamamen Şafii’nin sahabe kavlini hüccet kabul edip etmemesine bağlamıştır. Onun yeni mezhebinde hüccet değildir diyenler, onunla tahsis de yapılmaz demiştir. Nitekim Şirazi, “Şafii’nin; sahabe kavli hüccettir, kıyastan önce gelen bir delildir, tabiinin ona uyması gerekir ve muhalefeti caiz değildir” şeklindeki eski mezhebini dikkate aldığımızda sahabe kavliyle tahsis konusunda iki görüş olacağını söyler: 1- Onunla umum tahsis edilir. Zira kıyasa takdim edildiğine göre onunla tahsis yapılması daha öncelikli olur. 2- Onunla tahsis yapılmaz. Çünkü onlar görüşlerini değil, umum ifadeyi delil olarak alırlardı. Dolayısıyla bu, onunla tahsisin caiz olmadığını gösterir.” Yine Şirazi, “sahabe kavli delil değildir, kıyas ondan önce gelir ve tabiin ona muhalefet edebilir” şeklindeki yeni mezhebine göre ise onunla tahsis yapılmaz, demiştir. (Şirazi/a, II:749-750)

Ancak Şirazi’nin, Şafii’nin yeni mezhebinde sahabe kavlinin hüccet olmadığı şeklindeki kanaatinin aksine, yeni mezhebinde de hüccet olduğunu daha önce ortaya koymuştuk. Dolayısıyla yeni mezhebinde de sahabe kavliyle tahsis yapar. Nitekim Şafii, ihtikarı yiyecek maddelerinde yapma ve insanları sıkıntıya sokma durumlarıyla tahsis etme konusunda Ma’mer b. Nadle (r.a.)’nin görüşünü benimsemiştir. (Alâî, 87-88)

“İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis” adlı eserin müellifi Ferhat Koca, İmam Şafii’nin sahabe kavliyle tahsis konusundaki görüşünü tesbit etmeye çalışırken, yaygınlık kazanmamış sahabe kavlinin, muhalefet ettiği amm haberi bu sahabinin kendisi rivayet etse dahi tahsis edemeyeceğini söyledikten sonra, Şirazi’nin kendi mezheplerinde sahabe kavlinin tahsis delili olarak kabul edildiğini, söylediğini aktarır. (Koca, 230) Ancak yukarıda Şirazi’den yaptığımız alıntılar, Ferhat Koca’nın söylediklerinin aksini ortaya koymaktadır.

Koca, “İbnu’l-Kayyim el-Cevzi’nin sahabe kavli hakkında İmam Şafii’nin son görüşünde (kavli cedid) tek bir harfin dahi muhafaza edilmediğine dair tasbitleri” (Koca, 230) şeklinde aktardığı ifade tamamen yanlıştır. Zira İbn Kayyim’in bu konudaki ifadesi şu şekildedir: “Şafii’nin yeni mezhebinde sahabe kavlinin hüccet olmadığını

gösteren bir tek harf bile bilinmemektedir.” (İbn Kayyim, IV:120) Bu ifade iki olumsuzluk edatı taşıyan bir cümle olup olumlu anlam taşımaktadır.

Ferhat Koca bu konuda oluşturduğu olumsuz iddiayı savunurken İmam Şafii’den aktardığı şu ifadeleri de yerli yerinde kullanmamıştır. Şafii, “aynı asırda yaşasaydım mutlaka kendisini reddedeceğim bir kişinin görüşü sebebiyle hadisi nasıl terkederim” der. (Koca, 230-231) Zira İmam Şafii’nin bu ifadesi sahabe kavlinin onun yanında hüccet olmadığını göstermez. Bu, mevcut olan bir sünnete aykırı olan sahabe kavlinin hüccet olmadığı ile ilgilidir.

Şafii’nin fihhından, sahabe kavliyle tahsis yaptığını gösteren şu örneği aktarabiliriz: Evlatlıkların babalarına nisbet edilmelerini isteyen ayet nazil olduktan sonra Ebu Huzeyfe’nin karısı Sehle, Peygamber (s.a.v.)’in yanına gelir ve Salim’i evlat edindiklerini, onu evlat olarak gördüklerini, sadece bir odalarının bulunduğunu ve uygunsuz halde iken Salim’in kendisinin yanına girdiğini, bu durumda ne yapmaları gerektiğini sorar. Peygamber (s.a.v.), “onu beş kere emzir, süt ile haram olsun” buyurur. Böylece Sehle onu süt oğlu sayardı. Hz. Aişe, yanına girmek isteyen erkekler konusunda bu hadise dayanmıştır. Peygamber’in diğer hanımları ise bunu Sehle ve Salim’e has bir ruhsat saymışlardır. Ummu Seleme bu hadisi Peygamber (s.a.v.)’den aktardıktan sonra bunun has olduğunu söylemiştir. Şafii, emzirmenin küçüğün emzirilmesi olduğunu Hz. Ömer ve İbn Ömer’den aktarır. İbn Mes’ûd’dan da, ilk iki yıl içinde yapılan emzirme olduğunu aktarır. Şafii, sahabeden aktardığı bu sözlere dayanarak yukarıdaki hadisin Ebu Huzeyfe’nin azatlısı Salim’e has olduğunu söyler. (Şafii/a, V:47-49)

Ayrıca Kur’an ayetlerinin sahabe kavliyle tahsis edilebileceğini söyleyen Şafii’nin, sünnetin de sahabe kavliyle tahsisini caiz göreceğini söyleyebiliriz.

3.3.2.2. Muarız İki Hadisten Birinin Sahabe Kavliyle Tercih Edilmesi

Birbirine muarız iki hadis bulunsa ve sahabilerden biri bu hadislerden bir tanesi ile amel etse; bu durumda İmam Şafii, sahabinin amel ettiği hadisin diğer muarız hadise tercih edilmesi görüşündedir. Nitekim hayvanların zekatında nisab ile ilgili olarak Hz. Ali’nin rivayet ettiği muarız hadise karşılık Hz. Enes’in rivayet ettiği hadisi tercih eder. Zira Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in uygulaması Hz. Enes’in rivayet ettiği hadise uygundur. (Şafii/a, II:7) Cüveyni bununla ilgili olarak, nisabın “miktar” olduğunun ve buna re’yin girmediğinin de bilinmesi gerektiğini söyler. (Cüveyni/a, II:764)

Bu konuyla ilgili olarak Şafii’nin fihhından şu örneği de verebiliriz: Şafii, ihramda olan kişinin bir kimseyi nikahına almasının geçersiz olacağını tartışırken, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hz. Meymune’yi nikahına alırken ihramda olmadığı şeklindeki hadise karşılık, ihramda olduğu şeklinde hadis aktaran muhatabına şunu sorar: “Birbirine denk iki hadis bulunduğu sahabe Hz. Peygamber’den sonraki uygulamasına bakacağımızı ve bu hadislerden hangisi sahabe uygulamasına daha uygunsa onu alıp, muhalif olanı ise terkedeceğimizi söylemedin mi? Muhatabı “evet” cevabını verince Şafii, Hz. Ömer ve Hz. Zeyd b. Sabit’in böyle bir nikahı reddettiğini, İbn Ömer’in de “ihramda olan kişi bir kimseyi nikahına alamaz ve ihramlı kişi nikahlanamaz” dediğini

ve sahabeden onların görüşüne aykırı bir görüş beyan eden bir kimseyi de bilmediğini söyler. (Şafii/a, V:261)

3.3.3. Sahabe Kavli – İcma’ İlişkisi

Daha önce belirttiğimiz üzere Şafii’ye göre icma, Kur’an ve sünnetten sonra hukukun üçüncü kaynağıdır. (Şafii/a, I:276; VII:466; Şafii/c, 91)

Şafii, icma’ı bütün müslümanların Kur’an ve Sünnette belirtildiği üzere namaz kılma, zekat verme, adam öldürmeme gibi herkesin mükellef olduğu şeylerin farzietini bilme konusundaki fikir birliği ile sınırlandırmıştır. Buna göre Kur’an ve sünnette yer alıp da ihtimalli anlamlar taşıyan hususların bilinmesi sadece ilim sahiplerine ait olduğuna göre - bilginler de ihtilaf edebileceğinden – bunlar hakkındaki bilgiye icma’ denemez. (Şafii/a, I:276; VII:471-473; Şafii/c, 91) Ona göre, belirttiği alanlar dışında icma iddiası boştur. Ne sahabe ne tabiin ne de sonraki dönem bilginleri bu iddiada bulunmuştur. Şafii bunu, kendi döneminde ortaya çıkmış bir iddia olarak görür. (Şafii/a, I:276; Şafii/c, 91) Buna göre Şafii, özel anlamda “sahabe icma’ı” diye bir şeyden bahsetmemektedir. Belirtilen konularda ister sahabe döneminde isterse daha sonraki alimler döneminde olsun gerçekleşen icma’yı delil olarak alır.

Yine Şafii’nin ifadelerinden şu sonuç ortaya çıkmaktadır: İhtimalli anlamlar taşıyan hususlarda icmanın bulunmadığı, dolayısıyla bir sahabiden bu konularda aktarılan ve muhalifi bulunmayan bir görüşe icma denemez. (Şafii/a, VII:471-473)

3.3.4. Sahabe Kavli – Kıyas İlişkisi

“Sahabe kavlinin hukukun diğer kaynakları arasındaki yeri” başlığı altında açıkladığımız üzere Şafii, meşhur olan ve muhalifi bulunmayan sahabe kavli (Buğa, 348) ile kıyasla algılanamayan konulardaki sahabe kavlini kıyasa takdim eder. (Şafii/a, II:302; VII:227) Sahabeden kendisine uygun veya aykırı bir görüş nakledilmeyen sahabe kavlini ise kıyastan sonra gelen bir delil olarak alır. Zira onun “er-Risale”deki “bu anlamda hükme medâr olacak bir şey” ifadesi açık kıyasın sahabe kavlinin önüne geçirildiği konusunda açık delildir. (Şafii/b, 598)

Buna göre, Cüveyni’nin “Şafii bazı ifadelerinde açık (celfî) kıyası sahabe kavline tercih eder” (Cüveyni/b, III:451) ve “Şafii’ye göre sahabe kavli kıyastan önce gelir.” (Cüveyni/b, III:452) ifadelerinde bir çelişki bulunmamakta ve yukarıdaki açıklamamıza göre anlaşılması gerekmektedir.

Zerkeşi’nin İbn Kecc’den aktardığı şu ifadeler de yine yaptığımız ayırımı göre anlaşılmalıdır. İbn Kecc şunu söyler: “Bir sahabe bir görüş ortaya koysa ve güçlü bir kıyas buna aykırı ise eski mezhebinde Şafii, sahabe kavlinin öne geçirileceği, zira sahabenin Kitab’ın zahirini bildiğini söyler. Yeni mezhebinde ise kıyasın evlâ olduğunu söyler. Zira anlaşmazlık halinde Allah, Kitab’a dönmeyi emretmiştir, sahabenin de hata etmesi caizdir.” (Zerkeşi, VI:59)

Sem'anî "el-Kavati"da, meşhur olmayan ve muhalifi de bilinmeyen sahabe kavlinin kıyasa uygun olması durumunda delil olacağını, açık kıyasa aykırı olması veya sahabe kavliyle birlikte gizli bir kıyasın bulunması durumunda ise Şafii'nin iki görüşünün bulunduğu yerin burası olduğunu söyler. Eski mezhebine göre sahabe kavlini delil almak daha önceliklidir. Yeni mezhebine göre ise kıyas evlâdır. (Sem'anî, II:9)

Şafii, "İmam Malik ile İhtilafı" adlı eserinde, sahabenin muhalifi bulunmayan kavlini de ihtilaf ettikleri görüşlerini de kıyastan önce gelen bir delil olarak saymıştır. (Şafii/a, VII:452) Şafii'nin furu fikhını işlediği eserlerinde onun, sadece kıyastan dolayı sahabe kavlinin terkedilmesi gerektiği şeklinde her hangi bir ifadeyle karşılaşmadık. Aksine sahabe kavline tabi olmanın kıyas yapmaktan evlâ olduğunu ifade eden sözleriyle karşılaştık.

Nitekim Hz. Osman döneminde akşama doğru hilal görülmüş, fakat Hz. Osman güneş batıncaya kadar iftar etmemiştir. Şafii, kendisinin bu görüşte olduğunu ve hilalin öğleden önce veya sonra görülmesi arasında fark olmadığını, ancak bazı kimselerin hilalin öğleden önce görülmesi durumunda iftar edileceğini ve bu konuda kıyasa değil esere tabi olduklarını söylemesi üzerine Şafii, "esere tabi olmak kıyastan daha fazla gereklidir, eğer eser sabitse delil olarak alınmaya daha layıktır" der. (Şafii/a, II:126)

Yine Şafii, "Rahib olan kişiyi Hz. Ebu Bekir'e ittiba ederek öldürmeyiz. Bunu kıyasla değil ittiba ederek söylüyoruz" der. (Şafii/a, IV:340)

3.3.4.1. Kıyaslardan Birinin Sahabe Kavlinin Desteği ile Tercih Edilmesi

Muarız iki kıyas bulunup da bir tanesi sahabe uygulaması ile desteklenmişse, bu durumda, sahabe uygulamasını hüccet sayanlar bunu, kıyaslardan birine bir delilin eklenmesi sayarlar. Bu da sahabe uygulamasının desteklediği kıyasın tercih edilmesini gerektirir. (Cüveyni/a, II:834) İmam Şafii sahabe uygulamasını hüccet saydığına göre, kıyaslardan birini onunla tercih eder. Alai'nin Maverdi'den aktardığına göre, Şafii'nin yeni mezhebinde, tercih edilmeyen kıyasın sahabe kavliyle desteklenmesi durumunda râcih kıyasa tercih edileceğini söyler. (Alaî, 77)

Zerkeşi'nin aktardığına göre, Sayrafi "ed-Delâil"de şunu söyler: Bir meselede iki delil bulunuyorsa ve bunlardan biri sahabe kavline uygun ise yanında sahabe kavli bulunan delil, desteklenmiş olmasından dolayı evlâ olur. Şafii'nin güçlü olan görüşü budur. (Zerkeşi, VI:58)

Şafii'nin "er-Risale"de sahabe kavlinin bir çeşidi ile ilgili olan "kıyasın desteklediğini delil alırım" şeklindeki ifadesi usulcüler arasında tartışma konusu olmuştur. Kıyas tek başına delil olduğuna göre, sahabe kavlinin bir anlamının olmadığı, dolayısıyla tek başına delil olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Şafii usulcüler bu iddiaya değişik şekillerde cevap vermişlerdir. Zerkeşi'nin İbn Kattan'dan aktardığına göre bu cevaplardan biri şu şekildedir: Şafii'nin burada kıyastan maksadı bir konuda iki kıyasın bulunmasıdır. Bu durumda bir kıyasla birlikte bulunan sahabe kavli tek başına olan kıyastan delil alınmaya daha layıktır. (Zerkeşi, VI:57)

Usulcüler, iki kıyastan sahabe kavliyle desteklenmiş olanın tercih edilmesi meselesine “kusursuz olması şartıyla satılan hayvan” örneğini verirler. Zira burada iki kıyas bulunmaktadır. Bir tanesi, kusursuzluk şartı satıcının bildiği kusurlarda geçerli olur, bilmedikleriyle ilgili geçerli olmaz şeklindedir. Hayvan dışındaki varlıklarda geçerli olan bu kıyas, hayvanla ilgili olduğunda başka bir kıyas daha gerektirmektedir. O da şu şekildedir: Diğer varlıklardan ayrı olarak hayvan sağlıklı halde ve hastalık durumunda da beslenir ve bazen kusurları gizli kalır şeklindedir. Bu yüzden Şafii, ikinci kıyasla birlikte Hz. Osman’ın uygulamasını taklid etmiştir. (Zerkeşi, VI:57-58) İmam Şafii’nin bu konudaki ifadelerini “İhtilafu’l-İrakiyyeyn” adlı eserinden aktaracak olursak o, şunu söyler: “Bir kimse kusursuzdur diye bir köle veya bir hayvan satsa, bu durumda Hz. Osman’ın verdiği hükme uyarız. O da, satıcı bilmediği kusurlardan arınmış olur, bilip de bildirmedikleri kusurlardan ise arınmış olmaz, şeklindedir. Bu hükme ancak Hz. Osman’ı taklid ederek ve bunda hayvanı diğer varlıklardan ayıran bir nitelik bulunması sebebiyle vardık. Zira her hayvan sağlıklı halde de hasta iken de beslenir. Hayvanın tabiatının farklılığı onu gizli veya açık bir kusurdan nadiren arınmış kılar. Kusur satıcıya gizli kalırsa, ondan sorumlu olmaz. Kusur satıcıya gizli değilse az olsun çok olsun, büyük olsun küçük olsun kusur adını alır, dolayısıyla müşteriye bildirmemişse kusurdan sorumlu olur. Kıyas bakımından doğru olan, sahibi görmemiş olsa bile hayvanda bulunan kusurdan sorumlu olmasıdır. Fakat Hz. Osman’ı taklid ve bunun yanında yaptığımız niteleme (kıyas), sadece kıyas açısından yaptığımız nitelemeden evlâdır. (Şafii/a, VII:165)

Ancak şunu belirtmeliyiz ki, bu başlık altında yapılan değerlendirmelerin tamamı kaynak sıralamasında kıyastan sonra gelen sahabe kavli çeşidiyle ilgilidir. Zira kıyastan önce gelen sahabe kavli çeşitleri tek başına kıyasa tercih edilir, yanında ayrıca bir kıyasın bulunmaması onu delil olmaktan çıkarmaz.

3.3.4.2. Bir Hususun Sahabe Kavline Kıyas Edilmesi

İmam Şafii sahabe kavline yapılan kıyası da hüküm elde etmenin yöntemleri arasında sayar. Zira o, ilmi Kur’an ve Sünnet, icma, muhalifi bulunmayan sahabe kavli, ihtilafı sahabe kavli kısımlarına ayırır, beşinci tabakaya ise bunlardan birisine yapılan kıyası yerleştirir. Dolayısıyla sahabe kavlinin, sözü edilen her iki çeşidine de kıyasın yapılabileceğini ifade etmiş olmaktadır. Onun fıkhında bu hususu ortaya koyan uygulamaları ve ifadeleri bulunmaktadır. (Şafii/a, II:305,371; III:220; V:198; VI:189) Örnek olarak bunlardan iki tanesini aktarmakla yetineceğiz.

Şafii, ihramda bulunan bir kişinin güvercin dışındaki bir kuşu öldürmesi ile ilgili hükmü ortaya koyarken; davardan misli bulunmayan bir şeyin mislinin değeri olduğunu ve güvercin dışındaki kuşların da mislinin değeri olduğunu söyler ve bu hükmün Hz. Ömer ile İbni Abbas’ın çekirge ve güvercin dışındaki kuşlarla ilgili sözlerine kıyas olduğunu söyler. (Şafii/a, II:305)

Yine Şafii, insanın kesimine güç yetiremediği hayvanın kesiminin, avlanan hayvanın kesimi gibi olduğunu söyler ve bu hükme; sünnete ve esere (sahabe uygulamasına) kıyas yoluyla vardığını söyler. (Şafii/a, II:371)

3.4. Şafii’ye Göre Sahabe Kavlinin Çeşitleri ve Kaynak Değeri

Usulcülerin ifade ettiğine göre sahabe kavli, genel olarak dört şekilde karşımıza çıkar. Bazı farklılıklar olsa da Şafii'nin ifadelerinde bu taksimi görmek mümkündür. Bu yüzden usulcülerin taksimini takip edip Şafii'nin farklı ifadelerine de dikkat çekeceğiz.

3.4.1. Sahabe İcma'ı

Daha önce belirttiğimiz üzere Şafii, icma'ı, bütün müslümanların Kur'an ve sünnette belirtildiği üzere namaz kılma, zekat verme, adam öldürmeme gibi herkesin mükellef olduğu şeylerin farziyetini bilme konusundaki fikir birliği ile sınırlandırmıştır. (Şafii/a, I:276; VII:471-473; Şafii/c, 91) Bu alanlar dışında icma iddiasının boş olduğunu ne sahabe ne tabiin ne de sonraki dönem bilginlerinin böyle bir iddiada bulunduğunu söyler. (Şafii/a, I:276; Şafii/c, 91) Buna göre Şafii, genel icmadan bahseder, usulünde özel olarak sahabe icma'ından bahsetmez. Dolayısıyla belirtilen alanlarda sahabe icma etse delil olarak alır. Çünkü Şafii, genel olarak sahabe kavlini delil aldığından, onların icma'ını öncelikli olarak delil alır. İcmanın gerçekleşmeyeceğine inandığı alanlarda sahabe icmaından da bahsedilemez.

Ancak görebildiğimiz kadarıyla Şafii fikhini işlerken bir yerde sahabenin fikir birliğinden bahseder. Şafii, ihramlı kişinin kuşlar dışındaki bir hayvanı veya kuşlardan çekirge ve güvercin dışındaki kuşları öldürmesi durumunda vermesi gereken fidyeyi açıklarken; sahabenin uygulamasının (mezhebinin) kuşlar dışındaki bir hayvanın öldürülmesi durumunda koyun, keçi, sığır ve deve türünden öldürülenin dengi bir hayvanın fidye verilmesi, çekirge ve güvercin dışındaki kuşlarda değerinin fidye verilmesi şeklinde olduğunu söyledikten sonra şu ifadeyi kullanır: “Kuşlar dışındaki hayvanların fidyesinin dengi bir koyun, keçi, sığır veya deve olduğu, kuşlardan çekirge ve güvercin dışındaki kuşların da fidyesinin değeri olduğu konusunda sahabeyi fikir birliği içinde buldum” (Şafii/a, II:302) Şafii'nin bu ifadesi, sahabenin bu ittifağının kıyastan önce gelen bir delil olacağını gösterir. Zira bir nevi icma'dır.

3.4.2. Meşhur Olan ve Muhalifi Bulunmayan Sahabe Kavli

Bir sahabenin kavli meşhur olmuşsa, diğer sahabeden de ona aykırı bir görüş bilinmiyorsa, bunun delil olacağı fakat icma sayılmayacağı usulcüler tarafından Şafii'ye nisbet edilmiştir. (Sem'ani, II:4; Zerkeşi, VI:61) Ancak Gazzali, Şafii'nin yeni mezhebinde bu görüşten döndüğünü söyler. (Gazzali, I:621) Fakat diğer bazı usulcülerin ifade ettiği ve Şafii'nin de yeni mezhebini içeren eserlerindeki ifadeleri Gazzali'nin bu iddiasını doğrulamamaktadır.

Nitekim Şafii, “İmam Malik ile İhtilafı” adlı eserinde ilmin tabakalarını sayarken muhalifi bulunmayan sahabe kavlini icma'dan sonra üçüncü tabakaya yerleştirir. (Şafii/a, VII:452) “el-Ümm” adlı eserinde de, muhalifi bulunmayan sahabe kavlini kaynak kabul ettiğini vurgulayan ifadeleri çoktur. Bir keresinde muhatabına şunu söyler: “Bizim ve sizin mezhebin temel ilkelerinden biri, başka bir sahabenin muhalefet etmediği sahabe muhalefet etmemektir.” (Şafii/a, II:39)

Yine Şafii, köprücük kemiği ve kaburganın diyetinde Hz. Ömer'in birer deveye hükmettiğini ve bu konuda Hz. Ömer'in kavlini delil olarak aldığı söylediğinden sonra

şöyle devam eder: “Zira bildiğim kadarıyla sahabeden kimse ona muhalefet etmemiştir. Bu yüzden kendi görüşümü alıp ona muhalefet etmeyi uygun görmedim.” (Şafii/a, VII:400)

Yolunu şaşırarak hac ibadetini eda edemeyen kişinin durumuyla ilgili olarak Şafii; Hz. Ömer, İbni Ömer ve Zeyd b. Sabit’ten eser aktarır ve İbni Mes’ûd’dan aktardıkları esere dayandığını söyleyenlere karşı şu ifadeyi kullanır: “Eğer belirttiklerimizden kimse ona muhalefet etmeseydi onun kavline uyardık.” (Şafii/a, II:249-250)

Şafii’nin yukarıdaki ifadelerinden sahabe kavlinin yaygınlık kazanmış olmasının şart olmadığı, başka bir delile ihtiyaç duymaksızın onu delil olarak alması için muhalifinin bulunmamasının yeterli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Şafii, aynı ifadeyi daha bir çok yerde kullanmaktadır. (Şafii/a, VI:196; VII:19,397)

Şafii’nin kullandığı diğer bir ifade de “yaygınlaşan sahabe kavli”dir. (Şafii/a, VII:399,452) Onun bu ifadesi “yaygınlaşan ve muhalifi bulunmayan” ile “yaygınlaşan ve muhalifi bulunan” sahabe kavli şeklinde ikiye ayrılabilir. Şafii bu ifadeyi Halifelerin kavli için kullanmıştır. Onların bu tür sözlerinin muhalifi yoksa, başka bir delile ihtiyaç olmaksızın Şafii’ye göre hüccet olur. Muhalifinin bulunması durumunda ise yaygınlaşmış olması, yani halifelerin sözü olması tercih ettirici sebep olur.

Nitekim Şafii, Kitab ve Sünnette delil bulamadığı zaman Peygamber (s.a.v.)’in ashabının sözlerini veya birisinin sözünü delil olarak alacağını, fakat devlet başkanları Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın kavline uymanın kendisi için daha sevimli olduğunu söyler. Bunun sebebi olarak da devlet başkanının sözünün yaygın olması özelliğini gösterir. Yaygınlığın sebebi olarak da, devlet başkanının kavlinin insanları bağladığını, sözü bağlayıcı olan kişinin kavlinin, bir kişiye veya bir gruba fetva veren kişinin sözünden daha yaygın olacağını belirtir. (Şafii/a, VII:452)

Yine Şafii, bir olayda diyetin yarısına hükmeden Hz. Ömer’in bu hükmü ile ilgili olarak usul açısından muhatabını eleştirirken şunu söyler: “Hiçbir konuda Hz. Ömer’in hükmünü alman buradakinden daha gerekli değildir. Zira burada hüküm yaygındır (meşhurdur).” (Şafii/a, VII:399)

3.4.3. Meşhur Olmayan ve Muhalifi Bilinmeyen Sahabe Kavli

Bu konu usulcüler arasında çok tartışılmıştır. Bu yüzden onların bu konudaki bazı ifadelerini aktarmak istiyoruz.

Cüveyni, sahabe kavlinin Şafii’nin eski mezhebinde delil olabilmesini sahabenin ihtilaf etmemiş olmasına bağlar ve sahabeden muhalifi ortaya çıkmamış bir sahabe sözünün yaygınlaşmamış olsa bile Şafii’ye göre delil olacağını söyler. (Cüveyni/b, III:450-451)

Sem’ani, yaygınlaşmayan ve başka bir sahabiden ona aykırı görüş de bilinmeyen sahabe kavli konusunda Şafii’nin iki görüşü bulunduğunu, eski mezhebinde delil olduğunu, yeni mezhebinde ise kıyasın ondan velâ olduğunu söyler. (Sem’ani, II:9)

Gazzali ve Razi de, yaygınlaşmamış olsa bile muhalifi bulunmayan sahabe kavlinin Şafii'nin eski mezhebine göre taklid edileceğini, yeni mezhebinde ise onun bundan döndüğünü söyler. (Gazzali, I:621; Razi/b, VI:132)

İbn Kayyim, sahabe kavlinin bu çeşidinin Şafii'nin eski ve yeni mezhebinde hüccet olduğunu, eski mezhebinde delil olduğuna dair onun mezhebine mensup usulcülerin ikrarının bulunduğunu, yeni mezhebinde delil olmadığına dair bu usulcülerin yaptıkları nakillerin doğru olmadığını söyledikten sonra şu ifadeyi kullanır: “Zira sahabe kavlinin delil olmadığına dair onun yeni mezhebinde bir harf bile bilinmemektedir.” Daha sonra onları bu kanaate götüren sebeplere dair iddialarına tek tek cevap verir. (İbn Kayyim, IV:120-121) Bu iddia ve cevapları “sahabe kavlinin hücciyeti” bölümünde aktardık.

Zerkeşi'nin aktardığına göre İbnu's-Sabbağ, Şafii'nin yeni mezhebinde, yaygınlaşmayan ve muhalifi de ortaya çıkmayan sahabe kavlinin hüccet olduğunu, bu yüzden “hayvanın kusursuz olması şartıyla satımı” konusunda Hz. Osman'ın kavlini delil aldığı söyler. (Zerkeşi, VI:56) Ancak Maverdi, Şafii'nin bu konuda Hz. Osman'ın kavlini delil almasını, yanında kıyasu't-takribin bulunmasına bağlamıştır. (Maverdi, V:273) Fakat kıyasu't-takrib ile desteklenerek delil alınması onun delil olmadığını göstermez. Bu tür bir sahabe kavli güçlü bir kıyasa aykırı olduğu zaman, kıyastan sonra gelen bir delildir, ancak başka bir kıyasla desteklendiği zaman tercih edileceğini gösterir. Şafii'nin “er-Risele”deki ifadesi de bu tür sahabe kavlinin kıyastan sonra gelen bir delil olduğunu vurgulamaktadır. Zira o, sahabelerden birisi bir görüş ileri sürse ve ona uygun veya aykırı bir şey nakledilmezse ne dersin? Sorusuna şu cevabı verir: “Kitab, sünnet, icma ve bu anlamda hükme medâr olacak bir şey (kıyas) bulamazsam ya da yanında kıyas bulunuyorsa delil olarak alırım” (Şafii/b, 598)

Daha önce açıkladığımız üzere Şafii, bir çok yerde yaygınlaşıp yaygınlaşmadığını vurgulamadan muhalifi bulunmayan sahabe kavlini delil alacağını ifade ediyordu. (Şafii/a, II:39; III:215; VII:19,397,400) Dolayısıyla Şafii, bu tür bir sahabe kavlini de delil alır. Ancak “er-Risale”deki ifadesine göre kıyastan sonra gelen bir delildir.

3.4.4. Sahabenin İhtilafına İmam Şafii'nin Yaklaşımı

İmam Şafii, sahabenin ihtilafı durumunda da onların sözünü delil olarak alır.

Maverdi, bir sahabinin görüşüne başka bir sahabiden aykırı görüş ortaya çıksa, Şafii'nin eski mezhebine göre delil olmayacağını söyler. Ancak Şafii'nin eski mezhebenden nakledilen ifadesi bunu doğrulamamaktadır. Zira o, eski mezhebinde “sahabe ihtilaf etmişse birisinin kavlini alırız ve hepsinin kavlinde çıkmayız” der. (Alâî, 40; İbn Kayyim, IV:122)

Sahabenin bir konuda ihtilaf etmiş olması Şafii'nin yeni mezhebinde de onların sözünü delil olmaktan çıkarmaz. Cüveyni, Şafii'nin “sahabe ihtilaf ettiğinde Hulefa-i Raşidin'in kavlini almak daha uygundur” ifadesini, sahabenin ihtilafı halinde onların sözlerinin delil olma özelliğinin düşmediğinin bir delili olarak gösterir. (Cüveyni/b, III:451) Şafii'nin gerek “er-Risale”deki gerekse “el-Ümm”deki ifadeleri de bu yöndedir.

“Er-Risale”de, ihtilaf halinde olan sahabilerin sözlerinden Kitab, sünnet, icma veya kıyasa uygun olanı tercih edeceğini söyler. Delil olarak almayacağını söylemez. (Şafii/b, 596)

“İmam Malik ile İhtilafı” adlı eserinde ilmi derecelendirirken “sahabenin ihtilafını dördüncü sıraya yerleştirerek hüccet kabul ettiğini ifade etmiş olmaktadır. (Şafii/a, VII:452)

“el-Ümm”de de, “ölen kişinin dedesi ile kardeşlerinin mirasçı olması” konusunda kıyasa uymamasını şöyle açıklar: “Sahabenin ihtilafı durumunda bir kısmının kavlini bırakıp diğer bir kısmınınkini alma dışında bir genişlik tanımıyoruz. Böylece onların tamamının kavlinde çıkmamış oluruz.” (Şafii/a, IV:110)

Şafii, ilmi derecelendirirken “sahabenin ihtilafını” kıyastan önce gelen bir delil saymasının yanında, yukarıda el-Ümm’den yaptığımız son alıntıda da kıyasa uymayıp sahabenin ihtilafının dışına çıkmayacağını söylemektedir. Dolayısıyla Şafii, sahabenin ihtilafını kıyastan önce gelen bir delil olarak görür ve sahabenin bir konudaki bu farklı görüşlerinden birini değişik delillere dayanarak tercih eder. Şimdi Şafii’nin ihtilaf durumunda hangi sahabe sözünü tercih ettiğini aktarmaya çalışacağız.

3.4.4.1. Kur’an veya Sünnete Uygun Olan Sahabe Kavlini Tercih Etmesi

Şafii eski mezhebinde, sahabe bir konuda farklı görüş beyan ettiğinde, Kitab’a veya Rasulullah’ın sünnetlerinden birine daha çok uygun olan görüşü delil alacağını söyler. Zira bu görüşle birlikte, diğerinde bulunmayan güçlü bir delil vardır. (İbn Kayyim, IV:122; Alâî, 40) Eski mezhebinin başka bir yerinde de, hakim sahabiler ihtilaf ettiğinde, buna Kitab ve Sünnet’ten delil getireceğini ve bu delile uygun olan sahabe görüşünü kaynak alacağını söyledikten sonra, onların ihtilafına Kitab ve Sünnet’ten nadiren delil bulunmayacağını söyler. (Alâî, 40)

Şafii yeni mezhebinden de aynı görüştedir. Zira “er-Risale”de, ihtilaf halinde olan sahabilerin sözlerinden Kitab ve Sünnete veya icma’ya uygun düşeni veya kıyas açısından daha doğru olanı delil olarak alacağını söyler. (Şafii/b, 596) “İmam Malik ile İhtilafı” adlı eserinde de, ihtilaf edilen bir meselede Kitab ve Sünnet’e en yakın olan görüşü delil olarak alacağını söyler. (Şafii/a, VII:452) Şafii, “el-Ümm”de de, “sahabenin bir kısmının ihtilaf ettiği bir konuda Kur’an’ın zahirine en çok benzeyeni delil alırız” der. (Şafii/a, VII:44) Buna göre, bir konuda sahabe ihtilaf ettiğinde Şafii, ilk olarak bu görüşlerden Kitab ve Sünnet’e uygun olanı tesbit etmeye çalışır ve bunu delil alır. Buna birkaç örnek vermek istiyoruz.

- Bir kimse evlenip karısıyla içeri girse ve kapıyı kapatsa veya görünmeyi engelleyici bir örtü assa, fakat cinsel ilişkiye girmediklerine dair birbirlerini tasdik etseler; bu durumda Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin kavline dayanarak “mehrini tamamının kadına ödeneceği ve kadının da iddet bekleyeceği” hükmünü veren kişinin aksine Şafii, İbn Abbas ve (tabiiinden olan) Şureyh’in kavline dayanarak “kadına mehrin yarısının verileceği ve kadının da iddet beklemeyeceği” hükmünü verir, sonra da “Kur’an’ın zahiri de budur” der. (Şafii/a, VII:38; V:311)

- Yolunu şaşırarak hac ibadetini eda edemeyen kişinin durumu ile ilgili olarak İbn Mes'ûd'dan naklettikleri esere dayandığını söyleyenlere karşı Şafii, Hz. Ömer, İbn Ömer ve Zeyd b. Sabit'ten eser aktarır ve "eğer bu zikrettiğimiz sahabeden kimse İbn Mes'ûd'a muhalefet etmeseydi onun kavline uyardık" der ve ekler: "Bize ve size göre, sahabeden iki kişi bir konuda ihtilaf etse ve birisinin sözü Kur'an'ın anlamına daha çok benziyorsa, bu söze uymamız zorunlu olur." (Şafii/a, II:249-250)

- Şafii, ihramda bulunan kişinin eti yenen bir hayvanı öldürmesi durumunda fidye vereceğini, bunun dışında başka bir hayvanı öldürmesi durumunda ise fidye gerekmediğini söyledikten sonra Hz. Ömer'in uygulamasını hüccet olarak sunar ve İbn Ömer'in uygulamasını ileri süren muhatabına da şunu söyler: "Taklitte bulunacaksınız; İslamdaki yerinden, ilminden, İbni Abbas'ın onunla aynı görüşte olmasından ve bu görüşün sünnete uygun olmasından dolayı Hz. Ömer'i taklid etmen evlâdır." (Şafii/a, VII:306)

- Dede, ölen kişinin kardeşleriyle beraber mirasçı olsa ve bölüşüm onun için malın üçte birinden hayırlı ise onlarla malı bölüşür, üçte biri onun için daha yararlı ise üçte birini alır. Bu; Zeyd b. Sabit, Hz. Ömer, Hz. Osman ve başka sahabilerin de görüşüdür. Şafii bu görüşü savunmaktadır. Sahabeden gelen diğer bir görüş ise dedenin baba hükmünde olduğu ve mirasın tamamının ona verileceği şeklindedir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Aişe, İbn Abbas, Abdullah b. Utbe, Abdullah b. Zubeyr bu görüştedir. Şafii bu görüşleri aktardıktan sonra şunu söyler: "Sahabe ihtilaf ettiğinde birisinin sözünü bırakıp diğerinin sözünü alma ancak onu destekleyen açık bir delille ve sünnete uygunluğu ortaya konulmasıyla olacağı kanaatindeyiz. Zeyd b. Sabit ve onun görüşünde olanların sözünü alarak hüccete uymuş olduk." (Şafii/a, IV:108-109)

3.4.4.2. İcma'a Uygun Olan Sahabe Kavlini Tercih

Bu konuda Şafii'nin uygulamalarından herhangi bir örnekle karşılaşmadık. Ancak onun "er-Risale"deki ifadesi, bir konudaki farklı sahabi görüşlerinden Kitab ve Sünnet'e uygun olanından sonra İcma'a uygun olanını tercih ettiğini göstermektedir. Zira "ihtilafli olan sahabi sözlerinden Kitab ve Sünnet'e veya İcma'a uygun olanı delil alırız" der. (Şafii/b. 596)

3.4.4.3. Kıyasa Uygun Olan Sahabe Kavlini Tercih

Şafii'nin "er-Risale"deki ifadesi, sahabenin bir konuda ihtilaf etmesi durumunda; Kitab, Sünnet veya İcma'dan bu görüşlerden birini destekleyen delil bulunmazsa kıyasa uygun olan görüşü tercih edeceğini göstermektedir. (Şafii/b, 596)

Hatib el-Bağdadî "el-Fakih ve'l-Mütefakkih" adlı eserinde Şafii'nin şöyle söylediğini nakleder: "Sahabe bir konuda ihtilaf ettiğinde, eğer aykırı başka bir delil yoksa kıyasa en uygun olan görüş alınır." Daha sonra, Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e üç meselede muhalefet ettiğini ve kıyasın Hz. Ali'nin yanında olduğunu söyler. (Bağdadî, II:440) Bu üç meseleden sadece bir tanesini aktarmakla iktifa edeceğiz.

Mefkud kişinin karısı ile ilgili olarak Hz. Ömer dört yıl bekleme süresi tanır, sonra iddet bekler, sonra da başkasına nikahlanabilir. Hz. Ali'ye göre ise mefkud kişinin öldüğü

veya ayrıldığı kesinleşinceye kadar başkası nikahlayamaz. Şafii Hz. Ali'nin görüşünü savunmaktadır. (Şafii/a, V:348; Bağdadî, II:440)

Şafii, bir konuda birbirine muhalif iki munkatı eserden, kıyasa daha uygun olanının tercih edileceğini söyler. (Şafii/a, VI: 348) “El-Ümm”ün başka yerlerinde de kıyasa uygun olan sahabe kavlini tercih etmiştir. Buna iki örnek daha vermek istiyoruz.

- Bir kadın Zeyd b. Erkam'a istediği zaman ücretini vermek üzere bir mal satar, sonra da daha düşük bir fiyata ondan peşin olarak alır. Bunu duyan Hz. Aişe, yanlış yapıldığını söyler. İmam Şafii, “eğer Hz. Aişe'den bu sabitse, o, satışın belirsiz bir tarihe dayandırılarak yapılmış olmasını tenkit etmiştir, peşin paraya satışı tenkit etmemiştir” der ve şöyle devam eder: “Sahabe bir konuda ihtilaf etse, bir kısmı bir şey söylese, diğer bir kısmı ise başka bir şey söylese, yanında kıyas bulunan kavli delil olarak alırız. Burada da yanında kıyas bulunan kişi Zeyd b. Erkam'dır.” (Şafii/a, III:95)

- Şafii, denizdeki canlılardan ölüp de su yüzeyine çıkanlarının yenilip –yenilmeyeceğini tartışırken muhatabı, Hz. Cabir ve diğer bazı sahabeden gelen esere dayanarak yenilmemesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Şafii, Ebu Eyyub'un bu tür bir balığı yediği, onun da Peygamber (s.a.v.)'in ashabından biri olduğu ve onun bu uygulamasının yanında kıyas ve sünnetin bulunduğunu söyledikten sonra şöyle devam eder: “Biliyorsun ki bir konuda sünnet yoksa ve Peygamber'in ashabından biri kıyasın desteklediği bir söz söylese, bir grup sahabe de bu söze aykırı görüş beyan etse, bizim de senin de kıyasa uygun olan bu söze ittiba etmesi (uyması) gerekir. (Şafii/a, II:359-361)

3.4.4.4. Halifelerin Kavlini Tercih Etmesi

İmam Şafii, gerek eski mezhebinde gerekse yeni mezhebinde halifelerin sözünü diğer sahabenin sözüne tercih edeceğini söyler. O, eski mezhebinde, sahabenin ihtilaf ettiği bir konuya dair şöyle der: “Şayet onlardan birisinin sözüne dair Kitap ve Sünnet'ten bir delil yoksa; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kavlini almak benim için başkasının kavlini alıp onlara muhalefet etmekten daha sevimsizdir. Zira onlar ilim ve rivayet ehlidir.” (İbn Kayyim, IV:122; Zerkeşi, VI:54; Alâî, 40)

Şafii yeni mezhebinde de, sahabenin ihtilaf ettiği bir meselede Kitap ve Sünnet'e en yakın olan görüşü gösteren bir delil bulamadığında devlet başkanının görüşünü delil olarak alacağını söyler. Bunun sebebini de şu şekilde açıklar: Devlet başkanının sözünün yanında delil vardır. Zira onun sözü yaygındır (meşhurdur), insanları bağlar. Böyle bir kişinin sözü, bir kişiye veya bir gruba fetva veren kimsenin sözünden daha yaygın olur. Nitekim devlet başkanları dışındaki kimselerin fetvası bazen alınır bazen de terkedilir. Fetva verenlerin çoğu da evlerinde ve meclislerinde belirli kişilere fetva verirler. Toplum devlet başkanının söylediğine verdiği önemi onların söylediğine vermez. Görüyoruz ki, halifeler görüş belirtmek istedikleri bir konuda Kitap ve Sünnet'te buna dair bir ilim bulunup bulunmadığını sorarlar ve ondan sonra görüş belirtirler. Bu görüşlerine aykırı bir haber nakledildiğinde de bunu kabul ederler. Allah'tan korktuklarından ve hallerinde fazilet sahibi olduklarından dolayı hakikate dönmekten çekinmezler. (Şafii/a, VII:452)

Zerkeşi'nin Revyani'den aktardığına göre, sahabe bir konuda ihtilaf ettiğinde aralarında halife varsa ve sayısal eşitlik de varsa, Şafii'nin eski mezhebine göre halifelerin içinde bulunduğu tarafın tercih edilmeye daha layık olduğunu, yeni mezhebine göre ise böyle bir tercihin gerekmediğini söyler. Sayısal eşitlik yoksa ve halife azınlığın tarafında ise Şafii'nin iki kavline göre de değer bakımından eşit sayılır. Eğer sayısal eşitlik varsa ve bir tarafta Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer bulunuyorsa - eski mezhebinde – bir görüşünde ikisinin kavlini tercih eder. (Zerkeşi, VI:66) Rafi'i de, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ayrı taraflarda olması durumunda da yukarıdaki sistemin uygulanması Hz. Ebu Bekir'in bulunduğu tarafın görüşünün tercih edilmesi gerektiğini söyler. (Zerkeşi, VI:66)

Zerkeşi İbni Kattan'dan da şunu aktarır: Sahabe ihtilaf ettiğinde Şafii'nin bununla ilgili görüşü farklılık arzeder. Yeni mezhebinin bir yerinde, bir konudaki ihtilafı sahabe sözlerinin değerinin eşit olduğunu (Şafii/a, IV:108-109), bir başka yerinde ise Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kavlini alacağını, zira “benim sünnetim ve Hulefa-i Raşidin'in sünnetine uyun” şeklindeki nass, halifelerle varid olmuş ve bunun fetva veren sahabilerin görüşünden daha nitelikli olduğuna delalet eder. (Zerkeşi, VI:66)

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki; bir konuda sahabe ihtilaf etse, Kur'an ve Sünnet'ten de bir görüşü tercih ettirici delil yoksa, Şafii, yeni mezhebinde yaygın olması açısından halifelerin görüşünü tercih eder. Burada halifelerin ittifak etmiş olması veya sadece bir halifenin görüşü olması arasında da fark yoktur. Şimde onun fikhından, halifelerin görüşünü tercih ettiğine dair iki örnek aktarmakla yetineceğiz.

Şafii, Arap Hıristiyanların kestiklerinin helal olduğuna dair İbn Abbas'tan gelen esere karşılık, helal olmadığına dair Hz. Ömer ve Hz. Ali'den gelen eserin uyulma konusunda öncelikli olduğunu söyler. (Şafii/a, II:364)

Yine Şafii, ihramda bulunan kişinin eti yenen bir hayvanı öldürmesi durumunda fidye vereceğini, bunun dışında bir hayvanı öldürmesi durumunda ise fidye gerekmediğini söyledikten sonra Hz. Ömer'in uygulamasını hüccet olarak sunar ve buna karşılık İbni Ömer'in uygulamasını ileri süren muhababına da şunu söyler: “Taklitte bulunacaksınız; İslam'daki yerinden, ilminden, İbni Abbas'ın onunla aynı görüşte olmasından ve bu görüşün Sünnet'e uygun olmasından dolayı Hz. Ömer'i taklid etmen daha önceliklidir. (Şafii/a, VII:306) Burada Hz. Ömer'in İslam'daki yeri ve ilmi onun görüşünün tercih edilmesinde sebep olarak ileri sürülmüştür.

3.4.4.5. Bir Konudaki İhtisası İle Tanınan Sahabenin Kavlini Tercih Etmesi

Bir konuda sahabe ihtilaf ettiğinde, Kur'an ve Sünnet'te de birisini tercih ettirici bir delil bulunmadığında Şafii, Hz. Peygamber'in belirli bir alandaki ilmine şahitlikte bulunduğu sahabenin görüşüne daha fazla önem vermektedir. Buna iki örnek vereceğiz.

- Nitekim Şafii, “el-Ümm”de, ölen kişinin kardeşleri ile beraber mirasçı olan dedenin alacağı pay ile ilgili olarak şunu söyler: Paylaşım onun için malın üçte birinden hayırlı ise onlarla malı bölüşür. Şayet malın üçte biri onun için daha hayırlı ise üçte birini alır. Bu Zeyd b. Sabit'in kavlidir ve miras meselelerinin çoğunu ondan aldık, der. Şafii, bu konudaki ihtilafı aktardıktan sonra, sahabe ihtilaf ettiğinde birisinin sözünü alıp diğerinin sözünü bırakmanın ancak açık bir delil ve sünnete uygunluğunun ortaya

konulmasıyla olacağını, Zeyd b. Sabit ve onun görüşünde olanların kavlini alarak da hüccete uyduğunu söyler. (Şafii/a, IV:108-109)

- Redd-i miras konusunda Hz. Ali ve İbni Mes'ûd'un kavline uyanlara Şafii, "bildiğim kadarıyla böyle bir uygulama ikisinden de sabit değildir. Sabit olsa da onların miras konusunda azımsanmayacak kadar sözlerini Zeyd b. Sabit 'in sözünden dolayı terk etmişim" dedikten sonra, sahabeden iki farklı görüş bulunduğu Allah'ın Kitabına en uygun olana uyacağını, burada da Zeyd b. Sabit'in kavlinin Allah'ın Kitabına daha uygun olduğunu söyler ve Nisa süresi 176. ayeti aktarır. (Şafii/a, IV:100)

Bu iki örnekte de görüldüğü üzere sahabe ihtilaf ettiğinde, bir tarafta mirası en iyi bilen Zeyd bulursa da Şafii, Kur'an ve Sünnet'e en uygun olan görüşü tercih edeceğini ve bu iki yerde de Kur'an ve Sünnet'e en uygun olan görüşün Zeyd b. Sabit'in görüşü olduğunu söyler. Ancak bu iki örnekte onun, Zeyd b. Sabit'in sözüyle ilgili ifadesi, mirasta onun sözüne daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Cüveyni'nin aktardığına göre Şafii şunu söyler: Rasulullah (s.a.v.), "helal ve haramı en iyi bileniniz Muaz'dır" buyurmuş olsa bile Hz. Zeyd'in miras konusundaki sözü Muaz'ın sözüne tercih edilir. Zira Rasulullah'ın miras konusunda Zeyd lehine şahitliği daha hastır ve bu şahitliği Zeyd'in mirası anlama konusunda ayırıcı bir özelliğe sahip olduğuna delalet eder. (Cüveyni/a, II:835) Yine Şafii, "yargı konusunda Hz. Ali'nin sözü, Hz. Zeyd'in mirastaki sözü gibidir. Miras dışındaki helal ve haram konularında Hz. Muaz'ın sözü, Hz. Zeyd'in mirastaki sözü gibidir" demiş. (Cüveyni/a, II:836) Zira miras konusunda Hz. Zeyd'in, yargı konusunda Hz. Ali'nin, helal ve haramı bilme konusunda Hz. Muaz'ın daha ehliyetli olduğunu bildiren Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri mevcuttur.

Bazı usulcüler, Şafii'nin Hz. Zeyd'in mezhebini tercih etmesini taklidî bir tercih olarak değerlendirirken (Zerkeşi, VI:64) diğer bir kısmı ise miras konusunda Şafii'nin mezhebinin Hz. Zeyd'in mezhebine muvafık oluşunu, icihadının onun icihadına uyması şeklinde değerlendirmiştir. (Mahalli, II:398) Yukarıda "el-Ümm"den yaptığımız alıntılardaki ifadesi, onun icihadının Hz. Zeyd'in icihadına muvafık olduğu şeklindeki değerlendirmeyi desteklemektedir. Şafii'nin "sahabeyi taklid"den maksadını da daha sonra açıklayacağız.

3.4.4.6. Sayıca Çok Olan Tarafın Görüşünü Tercih Etmesi

Şafii'nin eski mezhebinde şöyle söylediği nakledilmiştir: İmam olan sahabiler (halifeler) ve müftüler ihtilaf etse, ihtilaf ettikleri konuda delil de yoksa, çoğunluğun görüşüne bakarız..." (Zerkeşi, VI:55)

Zerkeşi'nin İbni Furek'ten aktardığına göre eski mezhebinde Şafii, ihtilaf durumunda halifelerin görüşünü tercih etmiş, içinde halife bulunmadığı zaman da çoğunluğun görüşünü almıştır. (Zerkeşi, VI:66)

Yine Zerkeşi, Revyani'den şunu aktarır: Sahabe bir konuda ikiye ayrıldığında aralarında halife yoksa ve sayısal eşitlik de yoksa, çoğunluğun görüşünün tercih edilip edilmeyeceği konusunda Şafii'nin görüşü farklı olmuştur. Eski mezhebinde, hadislerde

çoğunluğa göre tercih yapıldığı gibi burada da tercih edileceğini, yeni mezhebinde ise çoğunluğa göre tercih yapılamayacağını, delil hangisini gösteriyorsa onun tercih edileceğini söyler. (Zerkeşi, VI:66)

Ancak Revyani'nin söylediğinin aksine Şafii, yeni mezhebinde de çoğunluğun görüşünü delil almanın daha öncelikli olduğunu söyler. "İlâ" konusunda İbni Abbas ve İbni Mes'ûd'a uyduğunu söyleyen muhatabına şu karşılığı verir: "On kûsûr sahabenin kavlini almak, bir veya iki sahabinin kavlini almaktan evlâdır." Ardından, Süleyman b. Yesar'ın şöyle söylediğini aktarır: "Rasulullah'ın on kûsûr ashabına yetiştim hepsi de, ilâ süresi bitiminde ilâ yapanın talak hakkını durdururdu." Şafii, on kûsûrun en azının on üç olduğunu söyler. (Şafii'nin bu ifadelerini aktaran ravi) bu sahabilerin Ensardan bazı kimseler ile Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe, İbni Ömer, Zeyd b. Sabit ve başkaları olduğunu söyler. (Şafii/a, VII:47-48)

Şafii, yolunu şaşırarak hac ibadetini eda edemeyen kişinin durumu ile ilgili olarak sahabenin ihtilafını aktardıktan sonra, İbni Mes'ûd'dan naklettikleri esere dayandığını söyleyenlere karşı Şafii, Hz. Ömer, İbni Ömer ve Zeyd b. Sabit'in İbni Mes'ûd'a muhalif olduğunu ve üç kişinin bir kişiden fazla olduğunu delil olarak ileri sürer. (Şafii/a, II: 249-250)

3.4.4.7. Senedi Muttasıl Olan Sahabe Kavlini Munkatı' Olana Tercih Etmesi

Şafii, muttasıl sünneti munkatı' olana tercih ettiği gibi muttasıl eseri de munkatı' olana tercih eder. Onun şu uygulaması buna örnektir.

İki kişinin bir çocukta babalık iddiasında bulunması ile ilgili olarak Hz. Ömer'den iki uygulama nakledilmiştir: 1- Hz. Ömer kiyafet ilmini bilenleri çağırır ve bunların, "iki kişi de çocukta ortaktır" demesi üzerine Hz. Ömer çocuğa, "dilediğini veli edin" demiştir. 2- Hz. Ömer, "o, ikinizin de oğludur, size mirasçı olur, siz de ona mirasçı olursunuz ve hanginiz geriye kalırsa çocuk onun olur" demiştir.

Şafii, Hz. Ömer'den aktarılan bu iki eserden birincisinin muttasıl, ikincisinin ise munkatı' olduğunu, muttasıl olanın daha sabit olduğunu dolayısıyla onun delil alınacağını söyler. (Şafii/a, VI:346-348)

3.5. Bazı Münferid Meseleler

Burada, yukarıdaki sahabe kavli tasnifinin içine girmeyen ve usulcülerin bahsettiği bazı meseleleri işlemek istiyoruz.

3.5.1. Kıyasın Cari Olmadığı Alanlarda Sahabe Kavline Bakışı

Bazı usulcüler, kıyasın girdiği alanlar ve kıyasın girmediği alanlarla ilgili sahabe kavli olmak üzere ikiye ayırırlar. Kıyasın geçerli olduğu alanlarda değil, kıyasla algılanamayan konularda Şafii'nin sahabe kavlini delil olarak gördüğünü söyler. (Zerkeşi, VI:62)

Cüveyni, Şafii'nin yeni mezhebinde sahabe kavlini delil olarak almaktan vazgeçtiği nakledilmiştir, der. Ancak bunun kıyasın geçerli olduğu alanlarla ilgili olduğu, kıyasa aykırı olan konularda ise onların sözlerini delil olarak almaya devam ettiğini, zira Harem'de ve haram aylarda diyetin ağırlaştırılması şeklindeki kavlinin hiç değişmediğini ve bunun sahabe kavlinde başka dayanağının bulunmadığını söyler. (Cüveyni/a, II:891)

Gazzali de Şafii'nin "İhtilafu'l-Hadis" adlı eserindeki şu ifadelerini onun eski mezhebinde bu kanaatte olduğuna delil olarak ileri sürer. Yeni mezhebinde ise bundan döndüğünü söyler: Şafii, "Hz. Ali'nin bir gecede altı rekat namaz kıldığını ve her rekatta altı secde yaptığını" yine Hz. Ali'den nakletmiş, sonra da Hz. Ali'nin bunu yaptığı sabit olsa, bunun delil olduğunu söylerim. Zira bu konuda kıyas yapma imkanı yoktur. Görünen şu ki, bunu tevkifi olarak yapmıştır." (Gazzali, I:624; İsnevi, IV:489-410) Ancak Gazzali'nin bunu Şafii'nin eski mezhebi sayması doğru değildir. Çünkü "İhtilafu'l-Hadis" kesin olarak Şafii'nin yeni mezhebini konu alan bir kitaptır, Rebi b. Süleyman bunu ondan Mısır'da rivayet etmiştir. (Zerkeşi, VI:63)

Uslucülerin bu ifadelerini aktardıktan sonra şunu belirtmek isteriz ki; Şafii kıyasın geçerli olmadığı alanlarda sahabe kavline daha fazla önem vermekle birlikte kıyasın geçerli olduğu alanlarda da sahabe kavlini delil almaktadır. Bu konuda onun eserlerinde sayısız örnek vardır: Bunlardan birkaç tane aktarmakla yetineceğiz.

- Hazır bulunan kişinin vekil tayin etmesi konusunda Hz. Ali'nin uygulamasını delil göstermiştir. (Şafii/a, III:266)
- Mefkudun karısının durumu ile ilgili olarak Hz. Ali'nin kavlini delil almıştır. (Şafii/a, V:348)
- Kusursuz olması şartıyla hayvanın satımında Hz. Osman'ı taklid etmiştir. (Şafii/a, VII:165)
- Bir kimse balığ olmayan oğluna bir cariye hibe etse, oğlu onu teslim almadan hibe tamamlanmaz diyen Şafii; Hz. Ebu Bekir, Hz. Aişe, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan yaptığı rivayetlere dayanmıştır. (Şafii/a, VII:182)

Kıyasın geçerli olmadığı alanlarda da Şafii'nin sahabe kavline dayanarak verdiği hükümlerden birkaç tane aktarmak istiyoruz.

- İhramda olan bir kimse Mekke'nin güvercinlerinden birini öldürse; Hz. Ömer, Hz. Osman, İbni Abbas; İbni Ömer ve daha başka sahabilere ittiba ederek, bir koyun kurban etmesi gerektiğini söyler ve Mekke güvercininin bir koyuna denk olmadığını ilim tesbit ettiği halde ona karşılık bir koyun kurban edildiğine göre, bu konuda onlara ancak ittiba edilir, demiştir. (Şafii/a, II:302; VII:227)
- Sahabenin verdiği hükümlere dayanarak üç sebeple diyeti ağırlaştırmıştır. Bunlar; haram aylarda, haram beldede ve zevi'l-erhamdan birini öldürmedir. (Şafii/a, VI:137-138, 147-148)
- Öldürülen mecusinin diyetini Hz. Ömer'in kavline dayanarak sekiz yüz dirhem olarak takdir etmiştir. (Şafii/a, VI:136)

- İhramlı kişinin aktavşan veya sırtlan öldürmesi durumunda Hz. Ömer'in kavline dayanarak cezanın bir deve kurban etmek olduğunu söylemiştir. (Şafii/a, VII:228) Bu konuda daha bir çok örnek verebiliriz. (Şafii/a, II:124, 261-262; VI:145; VII:265)

3.5.2. Kıyasın Desteklediği Sahabe Kavli

Şafii'nin yeni mezhebinde sahabe kavlinin delil olmadığını söyleyen bazı usulcüler, onun "er-Risale"deki "sahabilerden birisi bir görüş ileri sürse ve başka sahabeden ona uygun veya aykırı bir şey nakledilmezse; Kitab, Sünnet, İcma ve bu anlamda hükme medâr olacak bir şey bulamazsam ya da yanında kıyas bulunuyorsa, onun görüşüne uyarım" ifadesine dayanarak kıyasın desteklediği sahabe kavlinin Şafii'ye göre delil olduğunu söylemiştir. (Zerkeşi, VI:56)

Zerkeşi'nin aktardığına göre İbnu'r-Rıf'a "el-Matlab" adlı eserinde şunu söyler: Kadı Huseyn ve başka şafii usulcüler, İmam Şafii'nin yeni mezhebinde kıyasın desteklediği sahabe kavlini delil olarak gördüğünü nakleder. Kaffal eş-Şaşi ve Ebu Bekir el-Bakillani de, Şafii'nin yeni mezhebine göre, sahabe kavli bir çeşit kıyasla desteklendiği zaman delil olur, onunla güçlenmiş olur, demiştir. (Zerkeşi, VI:56-57)

Şafii usulcu İbni Ebi Hureyre de, sahabenin bir kavli bulunsa, zayıf bile olsa ona uygun bir kıyas bulunsa, onun kavlini almak daha uygun olur, dedikten sonra, İmam Şafii bu yüzden, Hz. Ebu Bekir'in görüşüne uyararak etin canlı hayvan karşılığında satılmasını caiz görmemiştir, der. (Zerkeşi, VI:57)

Mahalli de, sahabe kavlinin kıyasu't-takrib ile desteklenmesi durumunda delil olacağını, Şafii'nin "hayvanın kusursuz olması şartıyla satımı" konusunda kıyasu't-takrib destekli Hz. Osman'ın kavlini delil olarak aldığını söyler. (Mahalli, II:397)

Şafii, muzara'a akdinin geçerliliği konusunda eserle birlikte kıyasın da bulunduğunu söyler ve bir kimsenin bir malı yarı yarıya olmak üzere mudarebe yoluyla bir kişiye vermesinde bir sakınca bulunmadığını kıyas olarak sunduktan sonra Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Osman'ın mudarebe yoluyla mal verdiklerini, Sa'd b. Ebi Vakkas ve İbni Mes'ûd'un arazilerini dörtte bir ve üçte bir ile verdiklerini aktarır. (Şafii/a, VII:197)

Bazı usulcüler de, Şafii'nin "er-Risale"deki ifadesini, bir konuda iki kıyasın bulunması ve kıyaslardan birinin sahabe kavlini desteklemesi şeklinde yorumlamışlardır. (Zerkeşi, VI:57)

Burada şunu belirtmeliyiz ki; Şafii'nin kıyastan sonra delil olarak aldığı veya kıyasla desteklendiğinde delil aldığı sahabe kavli çeşidi "meşhur olmayan" sahabe kavlidir. Daha önce belirttiğimiz üzere Şafii, bütün sahabe kavli çeşitlerini kaynak olarak almaktadır. Dolayısıyla kıyasın desteklediği sahabe kavlini delil alıp da diğer çeşitlerini kaynak olarak almaması söz konusu değildir. Biz burada usulcülerin bu tür sahabe kavli hakkındaki bazı ifadelerini aktarmak istedik.

3.5.3. İmam Şafii'nin Hz. Ali'nin Kavline Bakışı

Şafii, “İmam Malik ile İhtilafı” adlı eserinde Halifeler; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın kavlini delil alacağını söyler ve Hz. Ali’yi zikretmez. (Şafii/a, VII:452) Buna dayanarak bazı usulcüler, onun Hz. Ali’nin kavlini delil almadığını iddia etmiştir. İbni Kattan da, Şafii’nin böyle davranmayacağını, onun böyle bir ifadeyi kullanmasında bir amacı bulunduğunu ve şu amaçlardan biri olabileceğini söyler.

a) Diğerleri ile iktifa ederek onu zikretmemiştir. Zira bazısı zikredilince diğerleri de bilinir. Bu sebepten dolayı da bazı yerlerde Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer demiştir.

b) Bunu, Medinelilerin amelini eleştirirken söylemiştir. Dolayısıyla onun konuşması hilafetini Medine’de geçirmiş bulunan halifelerle ilgilidir. Bu yüzden Hz. Ali’yi zikretmemiştir.

c) Şafii’nin yukarıdaki ifadesinin zahiri üzere olduğunu ve onlardan biri hüküm veya fetva verdiğinde Hz. Ali ve diğer sahabilerin hazır bulunup sukût etmesi ma’nen onlara uygun düşündüklerini gösterir, bu da icma mahiyetindedir. Hz. Ali Kufe’de bulunduğu zaman bu durum gerçekleşemez. Ondandır ancak onun huzurunda bulunanlardır. Dolayısıyla diğer sahabilerin sukût etmesi onun görüşünü delil yapmız. (Zerkeşi, VI:67-68) Zerkeşi’nin aktardığına göre; İbni Kattan, İbnu’l-Kadi ve Senci, Şafii’nin halifelerin çoğunu zikredip tamamını kasetmiş olması en doğru olanıdır, derler. (Zerkeşi, VI:68)

Şafii’nin başta el-Ümm olmak üzere eserlerine bir göz atan herkes onun bir çok yerde Hz. Ali’nin görüşünü delil olarak aldığını görür. (Şafii/a, II:124; III:266; IV:308-309; V:348; VII:265, 267) Hatta onun genelde sahabenin özelde de halifelerin kavlini delil alacağını dile getiren ifadeleri dışında, bizzat Hz. Ali’nin kavlini delil olarak alacağını vurgulayan ifadeleri mevcut olup, delil almayacağını belirten hiçbir ifadesi yoktur. Dolayısıyla diğer halifelerin ismini zikredip onunkini zikretmemesi, onun kavlini delil almayacağını göstermez. Belirtilen yerde Hz. Ali’nin ismini zikretmemesi yukarıda aktardığımız ilk iki amaçtan dolayı olabilir kanaatindeyiz. Şimde Şafii’nin fıkhından Hz. Ali’nin kavlini delil aldığını veya delil alacağını belirten birkaç örnek aktaracağız.

- Aralarında anlaşmazlık bulunan karı-kocanın durumu ile ilgili olarak iki hakem tayin edilmesi konusunda Hz. Ali’nin uygulamasını aktaran Şafii, onun bu konudaki sözünün yanlarında sabit olduğunu ve inşallah ona muhalefet etmeyeceklerini söyler. (Şafii/a, V: 287)

- Bir kadının şahitliğinin kadınlara has konularda yeterli kabul edilip edilmeyeceği konusunda Şafii’nin muhatabı Hz. Ali’nin sadece Kâbile’nin şahitliğini kabul ettiğini, dolayısıyla bir kadının şahitliğinin yeterli olduğunu söylerken; Şafii buna şu şekilde cevap verir: “Hz. Ali’den bu sabit olsaydı delil olarak alırdık. Fakat ne bizim yanımızda ne de sizin yanınızda bu ondan sabit olmuştur.” (Şafii/a, VI:350)

- Bağilere yapılacak uygulama ve bağilerin öldürülmesinin helal olmadığı durumlar ile ilgili olarak Hz. Ali’nin uygulamasını delil almıştır. (Şafii/a, IV:308-309)

3.5.4. Şafii’nin İttiba ve Taklid Kavramlarını Kullanışı

3.5.4.1. İttiba Kavramı

Daha önce açıkladığımız üzere Şafii, İslam Hukukunun kaynaklarını uyulmasının zaruri olup olmaması açısından iki kategoride ele almaktadır. Bunlardan biri herkesin uymasının zaruri olduğu kaynaklardır. Buna “ittibaî ilim” adını verir. Diğeri ise bunlardan çıkarılan şeylerdir ki bunlara da “istinbat ilmi” adını verir. (Şafii/a, I:276) Daha sonra, ittiba olunacak kaynakları Kitab, Sünnet ve selefın ekserisinden nakledilip muhalifi bulunmayan görüş olarak sayar. Sonra da kıyastan bahseder, o da istinbat ilmi diye nitelediği kaynaktır. (Şafii/a, I:276; Şafii/c, 91)

Burada Şafii'nin, “selefın ekserisinden nakledilen ve muhalifi bulunmayan görüş” olarak tavsif ettiği kaynaktan tam olarak ne kastedtiği açık değildir. Zira bunun içine icma ve muhalifi bulunmayan sahabe kavli de girebilir. Şafii, fikhının birçok yerinde de sahabe kavline ittiba ettiğini söylemekte, ittiba ve kıyas ayırımı yapmaktadır. Onun bu ifadelerine şu örnekleri verebiliriz.

- Hz. Ebu Bekir'den nakledilen “yemek için hariç müşriklerin koyununu, devesini öldürmeyin” şeklindeki eseri hüccet olarak alır ve şöyle devam eder: “Hz. Ebu Bekir'in canlılar ile ilgili olan bu görüşüne aykırı Kur'an ve Sünnetten herhangi bir hüküm bulamadım ve bildiğim kadarıyla onun gibi bir sahabiden ona muhalif de yoktur. Bu konuda Hz. Ebu Bekir'e ittiba etmekten başka bir delil bulunmazsa da, ona ittiba etmekte hüccet vardır. Fakat burada sünnet de onun söylediğine delalet etmektedir.” (Şafii/a, IV:349) Burada Şafii, muhalifi bulunmayan sahabe kavline ittiba etmektedir.

- Minberde yemin etme ile ilgili olarak Şafii; Kitab, Sünnet, sahabeden gelen eserler ve beldemizdeki bilginlerin icma'ına ittiba ettiğini söyler. (Şafii/a, VII:74) Burada da Şafii, ittiba ettiği kaynakları; Kitab, Sünnet, sahabe kavli ve icma olarak sayar.

- Şafii, Rahib olan kişiyi Hz. Ebu Bekir'e ittiba ederek öldürmeyiz, der ve ekler. “Bunu kıyasla değil, ittiba ederek söylüyoruz.” (Şafii/a, IV:340)

- Bir kimse ihramda iken Mekke güvercinlerinden bir güvercin öldürse, bir koyun kurban etmesi gerekir diyen Şafii, bu hükme kıyasla değil; Hz. Ömer, Hz. Osman, İbni Abbas, İbni Ömer, Asım b. Ömer, Atâ ve İbni Müseyyeb'den naklettiği eserlere ittiba ederek vardığını söyler. (Şafii/a, II:301-302; VII:227)

Bu örneklerde ve aktarmadığımız başka meselelerde de (Şafii/a, II:259-361; IV:60, 70) görüldüğü gibi Şafii, çoğunlukla kıyasın geçerli olmadığı alanlarda olmak üzere kıyasın geçerli olduğu alanlarda da sahabe uygulamasına ittiba etmekte ve bunu Kitab, sünnet ve icma gibi uyulması zaruri olan bir kaynak olarak görmektedir.

3.5.4.2. Taklidden Maksadı

Cüveyni'nin aktardığına göre, Şafii ve alimlerin çoğunluğu, bir alimin sahabe dışında başka bir alimi taklid etmesinin caiz olmadığını savunmuştur. (Cüveyni/b, III:434)

Zerkeşi de, müctehidin sahabeyi taklid etmesi konusunda İmam Şafii'nin üç kavli bulunduğunu, üçüncüsüne göre, yaygınlaşması ve muhalifinin de bulunmaması durumunda taklid etmenin caiz olduğunu, diğer durumlarda caiz olmayacağını söyler. (Zerkeşi, VI:71)

Yine Zerkeşi, İmam Şafii'nin sahabeyi taklidden maksadının bugün bilinen meşhur taklid olmadığını, maksadının sahabe kavlini delil olarak almak olduğunu söyler. Nitekim Şafii, "taklid"i "delil" yerine kullanmıştır. Yargılama anlamına gelen "Kaza" konusunda müşavir ile ilgili konuşurken şunu söyler: "Daha alim olsa bile hakimin kendi döneminden bir kimsenin görüşünü taklid ederek alması caiz olmaz; ta ki bunun kendisi için gerekli olduğuna kanaat getirinceye kadar. Müşaviri taklid etmesi ise; Allah, Resul'ünden sonra kimsenin taklid edilmesine cevaz vermemiştir." (Şafii/a, VI:287-288) Şafii, burada Peygamber'in kavlini delil almaya taklid ismini vermiştir.

Gazzali, Şafii'nin "sahabeyi taklid" konusundaki kavlinin farklılık arzettiğini, eski mezhebine göre; sahabe bir görüş beyan etse, bu görüşü de yaygınlaşsa ve diğer sahabilerden buna aykırı bir görüş de yoksa taklid etmenin caiz olduğunu; başka bir yerde ise, yaygınlaşmasa bile taklid edileceğini söyler. Gazzali, Şafii'nin yeni mezhebinde bu görüşünden döndüğünü ve alim bir kimse başka bir alimi taklid edemeyeceği gibi sahabeyi de taklid edemeyeceğini söyler. (Gazzali, I:621) Ancak Gazzali'nin, "Şafii yeni mezhebinde bundan dönmüştür" şeklindeki ifadesi; Şafii'nin "el-Ümm"ün bir çok yerinde sahabeyi taklid ederek ortaya koyduğu ile çelişir. Zira o;

- Hayvanın kusursuz olması şartıyla satımı konusunda, "kıyasa karşılık Hz. Osman'ı taklid ederek bunu söyledim" der. (Şafii/a, VII:165)

- Ümmü'l-veled'in durumu konusunda Hz. Ömer'i taklid ettiğini söyler. (Şafii/a, VI:129)

- İhramda bulunan bir kişinin eti yenen bir hayvanı öldürmesi durumunda fidye vereceğini, eti yenmeyen bir hayvanı öldürmesi durumunda ise fidye gerekmeyeceğini söyledikten sonra, Hz. Ömer'in uygulamasını delil olarak sunar ve İbni Ömer'in uygulamasını ileri süren muhatabına da şunu söyler: " Taklilde bulunacaksınız İslam'daki yerinden, ilminden, İbni Abbas'ın onunla aynı görüşte olmasından ve bu görüşün sünnete uygun olmasından dolayı Hz. Ömer'i taklid etmen daha önceliklidir. . (Şafii/a, VII:306)

Dolayısıyla Şafii'nin eski mezhebinde sahabeyi taklidden maksadı bilinen anlamı ise yeni mezhebinde da aynı şekildedir. Ancak doğru olanı sahabe kavlini delil almayı kasetmiş olması ve taklid ismini mecaz yoluyla buna vermiş olmasıdır. Peygamber (s.a.v.)'in kavlini delil alma konusunda bu ismi verdiği gibi. (Zerkeşi, VI:72; Alâî, 44) Netice olarak Şafii, taklidin bugün bilinen terim anlamını kasetmemiş, yukarıda açıkladığımız "ittiba" anlamında, daha çok kıyasa karşı kullanmıştır.

SONUÇ

İmam Şafii hukukun kaynaklarını farklı şekillerde tasnif eder. Fakat daha çok Kitap, Sünnet, İcma, Sahabe Kavli ve Kıyas şeklinde bir tasnif yapar, hüküm elde etme usulünü de bu şekilde yapmış ve hükmün, bu tabakaların birincisinden sonuncusuna doğru bir sıra takip edilerek alınacağını söyler.

Şafii, eski mezhebinde sahabe kavlini delil olarak gördüğü gibi, yeni mezhebinde de hukukun kaynağı olarak kabul eder ve şafii usûlcülerin genelinin iddia ettiğinin aksine o, bu görüşünden dönmemiştir, döndüğüne dair her hangi bir ifadesi ve uygulaması da bilinmemektedir. Aksine delil aldığına dair yeni mezhebindeki ifadeleri çok açıktır ve uygulaması da bu yöndedir. Sahabe kavlini bazen delil almamış olması o konuda daha güçlü bir delile dayanmış olmasından veya onun yanında sahabe kavlinin sabit olmamasından kaynaklanmaktadır.

Şafii'nin sahabe kavlini hüccet kabul ettiğini söyleyen usûlcülerin ifadesine ve onun bazı uygulamalarına dayanarak Kitap ve sünneti sahabe kavli ile tahsis veya takyid ettiğini, onları muhtemel manalarından birine hamlettiğini, muarız görünen hadislerden birini sahabe kavliyle tercih ettiğini söyleyebiliriz. O, muarız iki kıyastan birini sahabe kavliyle tercih etmiş ve sahabe kavline kıyas yapmıştır.

Şafii, sahabe kavlini; sahabe icma'ı, meşhur olan ve muhalifi bulunmayan sahabe kavli, meşhur olmayan ve muhalifi de bilinmeyen sahabe kavli ile sahabenin ihtilaf ettiği konular şeklinde çeşitlere ayırmıştır. Bunlardan sadece meşhur olmayan ve muhalifi de bilinmeyen sahabe kavlini kıyastan sonra gelen bir delil olarak sayar. Sahabe icma'ı ile meşhur olan ve muhalifi de bulunmayan sahabe kavlini hüccet kabul edip kıyastan önce gelen bir delil olarak gördüğü konusunda ifadeleri açıktır. Şafii, ilmi derecelendirirken ve bir çok uygulamasında sahabenin ihtilafını da kıyastan önce gelen bir delil saymıştır.

İmam Şafii, sahabenin farklı görüş beyan ettiği konularda, bu görüşlerden birini tercih ettirici delilleri araştırır ve buna göre, Kitap ve Sünnet'e uygun olan sözü, İcma veya Kıyas'a uygun olan sözü, halifelerin sözünü, özel alan bilgisine sahip olan sahabenin sözünü, çoğunluğun görüşünü, senedi muttasıl olan sahabe kavlini tercih eder ve bu görüşlerin tamamının dışına çıkmaz.

Şafii, kıyasın cari olmadığı alanlarla ilgili olan sahabe kavlini daha fazla önemsemekle birlikte kıyasın cari olduğu alanlarla ilgili olan sahabe kavlini de delil olarak görmektedir.

O, iddia edildiğinin aksine, diğer halifelerin sözü gibi Hz. Ali'nin de sözünü delil almış ve sahabenin farklı görüş beyan ettiği birçok meselede onun görüşünü Hz. Ömer ve diğer sahabilerin görüşüne tercih etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ALÂÎ, Halil b. Heykeldi Salahuddin (ö.761/1360), “İcmalu'l-İsabe fi Akvali's-Sahabe”, (thk. Muhammed Süleyman el-Eşker), Merkezu'l-Mahtutât ve't-Turâs, Kuveyt, 1987
- AMÎDÎ, Seyfuddin Ebu'l-Hasan Ali (ö.631/1234), “el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam”, y.y., t.y., 4 c.
- APAYDIN, Yunus, “Sahabi Sözü'nün Hukuki Değeri”, Erciyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, Kayseri, 1994
- EBU'L HUSAYN EL-BASRÎ, Muhammed b. Ali b. Tayyib (ö.436/1044), “el-Mu'temed fi usuli'l-fikh”, Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut, 1983, 2 c.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin (ö.458/1066), “Menakibu's-Şafii”, (thk. Seyyid Ahmed Şakir), Kahire, 1971, 2 c.
- BEYZAVÎ, Abdullah b. Ömer (ö.685/1286), “el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc”, Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut, 1995, 3 c.
- BUĞA, Mustafa Dîb, “Eseru'l-edilleti'l-muhtelefi fihâ fi'l-fikhı'l-İslamî”, Doru'l-İmami'l-Buhari, Dimeşk.

- BUHARÎ, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed (ö.730/1330), “Keşfu’l-esrar”, Daru’l-kitabi’l-Arabi, Beyrut, 1994, 4 c.
- BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/869), “el-Camiu’s-Sahih”, Mektebetu’l-İslamiyye, İstanbul, 8 c.
- CEZERÎ, Şemsuddin Muhammed b. Yusuf (711/1311), “Mi’racu’l-Minhac”, (thk. Şa’ban Muhammed İsmail), Kahire, 1993, 2 c.
- CÜVEYNÎ, İmamü’l-Haremeyn Ebu’l-Me’âlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (ö.487/1094),
a-“el-Burhan fi usulu’l-fikh”, (thk. Abdulazim Mahmudu’d-dîb), Daru’l-Vefâ, 1997, 2 c.
b-“Kitabu’t-Talhis fi Usuli’-fikh”, Daru Başairi’l-İslamiyye, Beyrut, 1996, 3 c.
- KATİP ÇELEBÎ (ö.1067/1656), “Keşfu’z-Zunûn”, Beyrut, 1990, 4 c.
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî (ö.275/889), “Sünenu Ebi Davud”, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 5 c.
- EBU NUAYM, Ahmed b. Abdullah (ö.430/1038), “Hilyetu’l-Evliya”, Beyrut, 10 c.
- EBU ZEHRA, Muhammed (ö.1974), “İmam Şafii”, (trc. Osman Keskioglu), Ankara, 1996
- EBU’L-FİDÂ, İsmail b. Ali (ö.732/1369), “Tarihu Ebi’l-Fidâ”, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 2 c.
- ERUL, Bunyamin, “Sahabenin Sünnet Anlayışı”, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1999.
- GAZZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), “el-Mustasfa min İlmi’l-Usûl”, Daru’l-Erkam, Beyrut, 1994, 2 c.
- HATİB BAĞDADÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit (ö.463/1071), “el-Fakih ve’l-Mutefakkih”, (thk. Adil b. Yusuf el-Ğarâzi), Daru İbni’l-Cevzi, Riyad, 1996, 2 c.
- HEYET, “el-Mu’cemu’l-vesît”, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- HISNÎ, Ebu Bekir b. Muhammed b. Abdülmü’min Takiyuddin, “Kitabu’l-Kavaid”, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 1997, 4 c.
- İBN ABDİLBER, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah (ö.463/1071), “el-İstîab fi ma’rifeti’l-ashab”, Daru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, 4 c.
- İBN ASAKİR, Ali b. Hasan (ö.571/1169), “Tarihu Medineti Dimeşk”, Beyrut, 1995, 60 c.

- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalani (ö.852/1448), “Fethu’l-Barî bi Şerhi Sahihi’l-Buhari”, Mektebetu’s-Selefiyye, Kahire, 1987, 14 c.
- İBN KAYYIM, Şamsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr (ö.751/1350), “İlamu’l-muvekkî’in an Rabbi’l-‘alemin”, Daru’l-cîl, Beyrut, t.y., 4 c.
- İBN KESİR, Ebu’l-Fida İsmail (ö.774/1372), “Menakibu’l-İmami’ş-Şafii”, (thk. Halil İbrahim Molla Hatır), Riyad, 1992)
- İBN MACE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid (ö.275/888), “Sünenu İbni Mace”, Daru’l-ma’rife, Beyrut, 1997, 4 c.
- İBN MANZUR, Ebu’l-Fadl Cemalu’d-din Muhammed b. Mukerrem (ö.711/1311), “Lisanu’l-Arab”, Dar-u sadır, Beyrut, 15 c.
- İBNU’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö.597/1201), “Sıfatu’s-Safve”, (thk. Mahmud Fahûrî), Beyrut, 4 c.
- İBNU’L-ESİR, Ali b. Ebi’l-Kerem (ö.630/1233), “El-Kamil fi’t-Tarih”, Beyrut, 1972, 13 c.
- İBNU’L-ESİR, İzzuddin Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.606/1209), “Usdu’l-ğabe fi mahrifeti’s-sahabe”, Daru’l-ma’rife, Beyrut, 1997, 5 c.
- İBNU’S-SÜBKÎ, Tacuddun b. Abdulvahhâb b. Ali (ö.771/1369), “el-İbhâc fi şerhi’l-minhâc”, Daru’l-kutubi’l-ilmiiyye, Beyrut, 1995, 3 c.
- İSNEVÎ, Cemaluddin Abdurrahim b. Hasan (ö.772/1370), “Nihayetu’s-Sûl fi Şerhi Minhaci’l-Usûl”, Âlemu’l-Kutub, t.y. 4 c.
- KOCA, Ferhat, “İslam Hukuk Metolajisinde Tahsis”, T.D.V. Yay., İstanbul, 1996
- LEKNEVÎ, Ebu’l-Hasanât Muhammed Abdulhay (ö.1304/1887), “Tuhfetu’l-Ehyâr fi İhyâi Seyyidi’l-Ebrâr”, Daru’l-Kalem, Beyrut, 1992
- MAVERDÎ, Ali b. Muhammed b. Habib(ö.450/1058), “el-Havi’l-Kebir”, Daru’l-Kutubi’l-İlmiiyye, Beyrut, 1996, 20 c.
- MÜSLİM, Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccac (ö.261/874), “Sahihu Müslim”, Daru’l-hadis, Kahire, 1991, 5 c.
- NEMLE, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed, “İthâfu zevi’l-epsâr bi şerhi ravdati’n-nâzir”, Doru’l-‘âsime, Riyad, 1996, 8 c.
- NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref (ö.677/1278), “Kitabu’l-Mecmu”, (thk. Muhammed Necib Mutîf), Mektebetu’l-İrşad, Cidde, t.y., 20 c.
- RAZÎ, Fahrüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer b. Huseyn (ö. 606/1210),

- a-“Menakibu’l-İmami’ş-Şafii”, Daru’l-Cıl, Beyrut, 1993
- b-“El-Mahsul fi İlmi Usuli’l-Fıkıh”, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1992, 6 c.
- SA’D, Mahmud, “Mebahisu’t-Tahsis İnde’l-Usuliyine ve’n-Nuhât”, Menşetu’l-Me’arif, İskenderiye, t.y.
- SAHAVİ, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdurrahman (?), “Fethu’l-Muğîs”, (thk. Ali Hasan Ali), Daru’l-imam et-Taberi, 1992, 4 c.
- SCHACHT, J. (ö.1969), “İslam Hukukuna Giriş”, (trc. M. Dağ-A. Şener), Ankara, 1977
- SEM’ANÎ, Ebu’l-Muzaffer Mansur b. Muhammed (ö.489/1096), “Kavati’u’l-Edille fi’l-Usûl”, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 2 c.
- SEMERKANDÎ, Alauddin Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed (ö.539/1144), “Mizanu’l-usul fi netâici’l-ukûl”, tah. A. Abdurrahman es-Sadî, Bağdat, 1987
- SERAHSÎ, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (ö.490/1097), “Usulu’s-Serahsî”, Daru Kahraman, İstanbul, 1984, 2 c.
- ŞAFAK, Ali, “İslam Hukukunun Tedvini”, Erzurum, 1975
- ŞAFİİ, Ebu Abdillah Muhammd b. İdris (ö.204/819),
- a-“el-Ümm”, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, 9 c.
- b-“er-Risale”, (trc. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- c-“İhtilafu’l-Hadis”, (thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz), Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986
- d-“Vasiyyetu’l-İmami’ş-Şafii”, Mektebetu’l-İslami, Beyrut, 1994
- ŞİRAZÎ, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Feyruzabadi (476/1083),
- a-“Şerhu’l-Lüme”, (thk. Abülmecid Türki), Daru’l-ğarbi’l-İslamî, Beyrut, 1988, 2 c.
- b-“et-Tabsıra fi usulu’l-fikh”, (thk. M.H. Hayto), Daru’l-fikr, Beyrut, 1983
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa (ö.279/892), “el-Cami’u’s-sahih”, Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 1987, 5 c.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347), “Siyeru A’lami’n-Nübelâ”, Beyrut, 1993, 25 c.